

Dániel Arnold: Többtermelés*

I. A mezőgazdasági többtermelés: az ország létkérdése!

elmúlt század vége óta gyakran lehetett találkozni Magyarországon a közgazdasági irodalmában pesszimisztikus hangokkal, melyekből azt lehetett kivenni, hogy gazdasági és politikai erőink hanyatlásnak indultak. Különösen uralomra jutott ez a sötét felfogás négy-hat évvel ezelőtt, amikor több tanulmány adatszerűen is kimutatta, hogy az ország hanyatlik és a romlás nincs is már nagyon messze, ha nem tudjuk még idejében erőhöz juttatni gazdasági életünket. Így például Rácz Gyula 1906-ban megjelent, *A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása* című könyve megdöbbentő adatokkal világította meg a földbirtok eladósodását; 1908-ban pedig Fellner Frigyes *A nemzetközi fizetési mérleg és alakulása Magyarországon* című könyvében azt bizonyította be, hogy aggodalmat keltő gyorsasággal szaporodnak a külfölddel — főleg Ausztriával — szemben való tartozásaink és ha így tart tovább: pénzügyeink előbb-utóbb összeroskadnak a növekvő kamatteher alatt.

A viszonyok ilyen pesszimisztikus felfogása nem véletlenül állott elő; megvolt rá minden ok, főleg az 1897-től 1906-ig terjedő évtizedben, amikor minden romlásnak indult, s az ország mintegy alászállott arról a szerény, de nem kicsinyelhető színvonalaról, melyre a millenniumot megelőző évtizedekben felküzdötte magát. Mindamellettt 1906 óta mintha fordult volna a helyzet; az utolsó öt év folyamán nem voltak rosszak az ország gazdasági viszonyai, az ipar és a kereskedelem prosperált, s a pénzügyviszonyok

* Különösen felhívjuk olvasóink figyelmét erre az öt tanulmányból álló cikksorozatra, mely az ország produktivitása legnagyobb problémájával foglalkozik. Ugyan minden egyes cikk önmagában is befejezett, de azért a teljes tanulás csak az egész munka összefüggő olvasásából domborodik ki. *A szerk.*

is általában kedvezőek voltak. Látva mindezen kedvezőbb jelenségeket, lehetetlen föl nem vetni a kérdést, vajon nem szorul-e revízióra az a pesszimizmus, mely a századforduló óta előállott? Nincs-e jogunk most már az utolsó évtöd kedvezőbb tüneteire támaszkodva ahhoz, hogy az országot emelkedőnek, közelebbi jövőjét magától értetődőleg biztatónak tekintsük? Vagy nem kell-e attól tartanunk, hogy a most észlelhető emelkedés múló természetű és nem kell-e attól félnünk, hogy állapotainkban a pár évi látszólagos javulás dacára további végzetes hanyatlás csirái rejlenek?

Hogy ezt a kérdést eldönthessük, tudnunk kell, mi okozta az 1897-től 1906-ig átélt gazdasági hanyatlást és mi okozza az 1906 óta mérsékelten, de most már félre nem ismerhetően mutatkozó föllendülést.

Egy tanulmány keretében* már négy évvel ezelőtt megkísérelte e sorok írója az 1897 és 1906 között tapasztalt ipari és kereskedelmi pangás okainak földerítését, ami nem volt nehéz. Magyarországon tudvalevően attól, hogy a belföldi aratás milyen volt: nem csupán a földműves nép megélhetése függ, de egyzsersmind az iparosé, kereskedőé s a többi nem-földművesé is. Ha egy évtizedben azt tapasztaltuk, hogy iparunk és kereskedelmünk általában pangott és pénzügyeink hanyatlottak: ennek nyilván nem lehet más oka, mint az, hogy abban az évtizedben a mezőgazdasági termelés eredménye — átlag véve — gyöngé volt. Valóban így is állt a helyzet az 1897 és 1906 között lefolyt évtizedben, amennyiben az országos termések abszolúte véve nem voltak ugyan kisebbek, mint előzőleg: de mivel a népesség időközben szaporodott, a nem nagyobbodott termések kevésbbé voltak elegendőek a megnövekedett lakosság eltartására.

Már most, e tényállás logikája szerint, ha 1906 óta kedvezőbbre fordult az általános gazdasági irányzat: akkor nyilván nem lehet ennek más oka, mint valamely emelkedése a mezőgazdasági termelésnek; oly nagy emelkedése, hogy ennek következtében a termések bővebben elegendőek a meglévő népesség eltartására, mint az előző, rosszabb évek során voltak.

Valóban ez is történt 1906 óta. Hogy a mezőgazdasági termelés ezen újabban beállott emelkedése milyen természetű és jelentőségű, ezt legjobban a következő néhány szám fogja megmutatni.

* V. ö. *Magyarország gazdasági forradalma felé*. Megjelent a Huszadik Század 1909 január—márciusi számaiban.

Termett Magyarorszáiban* abszolúte

	az 1887/96 évek átlagában,	1897/906	1907/11
		millió métermázsa**	
Kenyérmagvakból			
(búza, rozs, kétszeres, tönköly)	52,6	515	52,0
Zabból és árpából	21,7	234	25,5
Kukoricából	28,5	29	40,0
Burgonyából	27,6	400	45,7

Azt látjuk ezekből a számokból, hogy gabonaterméseink az utolsó öt év folyamán nem igen növekedtek, sőt ami a fő: búza és rozsterméseink még azon a színvonalon is alul maradtak, amelyet tizenöt évvel előbb, az 1887. és 1896. közötti években már elértek. De ezzel szemben kukoricaterméseink 11 millió q.-val és burgonyaterméseink 6 millió q.-val növekedtek öt év óta; — ez a termelés-nagyobbodás, dacára a stagnáló gabonaterméseknek, elég volt ahhoz, hogy a rossz gazdasági viszonyokat érezhetően javítsa.

Mert ezekkel a jelentékeny tengeri és burgonyatöbbletekkel nemcsak abszolúte lett nagyobb a termelés, hanem relatíve, a népesség arányában is; a termésből az ország egy lakosára jutó mennyiség — ha a tengerit és burgonyát is beleszámítjuk — öt év óta nem lényegtelenül nagyobb lett, mint az 1906. előtti való rossz évtizedben volt.

Az országos termésből egy főre jutott***

	az 1887/96 évek átlagában,	1897/906	1907/11
		kilogrammokban	
Kenyérmag	343	302	291
Zab és árpa	141	138	142
Kukorica	186	173	223
Burgonya (száraz anyagra redukálva)****	49	63	69
Egy főre jutó összes termés	719	676	725

Hogy tehát néhány év óta megszűnt a gazdasági pangás, azt — most már nyilvánvaló — mezőgazdasági töbftermelésre kell

* A társországok nélkül. Ha ezeket is beleértjük, akkor a „Magyar-birodalom” kifejezést használjuk.

** Kiszámítva a Magyar Statisztikai Évkönyv 1910. évf. 99. lapján és a Földművelési Értesítő 1912 február 18. számában található adatokból.

*** A népesség száma volt:

az 1887/96	évek átlagában	15,340.000
„ 1897/906	„ „	17,020.000
„ 1907/11	„ „	17,900.000

V.ö. az 1897, 1906 és 1910 évi stat. évkönyveket.

**** Máskülönbén a burgonyát, nagy víztartalma miatt, nem lehetne a gabonával egybefoglalni mint megközelítően egyenlő értékű anyagot. Szárazanyag gyanánt az eredeti súly 27%-a szerepel.

visszavezetnünk, mely nem csupán abszolúte, de a szaporodó népességhez arányítva is beállott. De ez a többtermelés nagyon relatív értékű. Ha a fenti tabellára nézünk, láthatjuk, hogy a legújabb évek termésnagybodása — a népességhez arányítva — csupán az 1897-től 1906-ig terjedő rossz évtizeddel szemben jelent többtermelést: ellenben igen csekély, vagy semmi haladást nem láthatunk, ha a millenniumot megelőző, kedvező évtized termésével hasonlítjuk össze. Akkor, 1887 és 1896 között, a mezőgazdaság már majdnem annyi növényi táplálékot termelt az ország egy-egy lakosának, mint ma és sokkal jobb minőségűt, mert kenyérmagvakból ma 52 kilogrammal kevesebb jut egy főre, mint akkor; a hiányzó kenyérmag kukoricával, krumplival pótlódott, ezen a csekélyebb értékű táplálékon él most a nép a híres búzatermő Magyarországon.

Tudvalevő, hogy Magyarország a millennium évében a gazdasági és politikai erő igen magas fokán volt; — feljebb állunk-e most, mint akkor állottunk: ez legalább is kérdéses, dacára az 1906 óta észlelhető emelkedésnek: mert közben, 1906 előtt, estünk is egy nagyot. Ha az utolsó évek emelkedéséről beszélünk: sohasem szabad elfelejtenünk, hogy ez voltaképen csak egy érzékeny hanyatlás helyrehozása, de a hanyatlást megelőző, kedvezőbb állapoton nem jutottunk felül, sőt talán még el sem értük azt.

Legalább a mezőgazdaság, az ország létének alapja a millennium óta, egészben véve, nem ment előre kielégítő módon. Hogy ezentúl mi lesz az ország sorsa, tovább fog-e tartani a pár év óta észlelt emelkedés, vagy újra hanyatlás fog-e beállani: ez attól függ, milyen mértékű lesz a földművelés haladása. Ettől függ minden. Ha visszapillantunk a lefolyt félévszázad gazdaságtörténetére: lehetetlen meg nem látnunk, hogy iparunk és kereskedelmünk, államháztartásunk, egész kultúránk sorsa, fellendülése, vagy hanyatlása évtizedről-évtizedre azon fordult meg, hogy mennyi kenyér termelt a jelenlevő lakosság számára. Ez a megismerés nem is lephet meg senkit, aki a nemzetgazdaságtan híres klasszikusait, Smith Ádámot és Ricardot ismeri. A kereskedő és az iparos, a többi nem-földműves népességgel együtt abból a terményfölöslegből él, amelyet a dolgozó földműves saját szükségletén fölül nélkülözni képes és hajlandó. Földműves országban, mely csupán saját terméséből él, ez az igazság maradék nélkül érvényesül. Ha a termés jó volt és földműveseinknek sok fölösleges terményük van, melyet piacra visznek és az érte bevett pénzen más árukat vagy szolgáltatásokat cserélnek be, akkor

jólétben él az iparos, a kereskedő, az ügyvéddel, orvossal és az összes többi nem-földművessel együtt; és ha jólétben él az egész népesség: akkor a pénzügyek is jók. Legyünk tehát akár elméleti, akár gyakorlati nemzetgazdák: nem találhatunk izgatóbb, mert az ország jövőjét inkább magában foglaló kérdést annál, hogy miképpen fognak alakulni a most következő belátható időkben az ország termései?

Erre a kérdésre, ha földművelésünk mai állapotát tekintjük, nem kapunk megnyugtató feleletet, annak dacára, hogy az országos termékek az utolsó időkben emelkedtek. Mert feltűnő, hogy a legfőbb termények, a kenyérmagvak termelése ma kisebb, mint tizenöt évvel ezelőtt, nem csupán a népességhez arányítva, de abszolúte is. Talán hiányzott a törekvés a kenyérmagvak termelésére; talán csökkent a vetésterület? Épen ellenkezőleg! 1895-ben még csak 4,265.000 hektárt, 1910-ben pedig már 4,590.000 hektárt vetettek be kenyérmagvakkal. A hektáronként való termésátlagok azok, amelyek oly erősen hanyatlottak, hogy a termelés, a nagyobbodó vetésterület dacára, nem tud előrehaladni.

Az utolsó huszonöt év folyamán termett egy hektáron :*

	búza	rozs
az 1887/96. évek átlagában	12,9 q.	10,6 q.
„ 1897/906. „ „	11,9 „	10,9 „
„ 1907/11. „ „	11,7 „	11,2 „

A búza — és kisebb mértékben a rozs — olyan növények, amelyek erősen igénybe veszik a talaj tápláló anyagait. Hanyatló, illetőleg stagnáló termésátlagaik azt mutatják, hogy a talajban nem találnak elég tápláló erőt — az országnak, és főleg a búzatermő vidékeknek földje kimerülőben van!

A föld kimerülését már 10—15 év óta lehet észlelni, ez okozta már az 1897-től 1906-ig terjedő évek hanyatló irányzatát.** Hogy öt év óta megszűnt a hanyatlás: ezt a föld népének, lehet köszönni, amely nem tudván búza- és rozsterméseit növelni, valahogy mégis segít magán azzal, hogy nagyobb darabot vet be kukoricával és burgonyával; a burgonya jóval többet hoz hektáronként, mint a gabona, a tengerinek pedig emelkedtek (hektáronként 2½ métermázsával) a termésátlagai. Ez az utóbbi emelkedés a földművelés egyetlen számottevő haladása a kilenc-

* Magyar Stat. Évkönyv 1910. 99 I. és Földm. Értesítő 1912 febr. 18.

** V. ö. *Magyarország gazdasági forradalma felé.* Huszadik Század 1909 január, 14—19 I.

venes évek óta; azt is inkább csak bővebben termő varietások terjedésére lehet visszavezetni, mint a művelés javulására. Jellemző, hogy ez a csekély haladás is a kukoricánál mutatkozik, annál a kultúrnövénynél, mely aránylag nagyon kevésbé veszi igénybe a föld tápláló erejét.

Ám az a kis haladás, mely ezen módon néhány év óta előállott, csak palliatívum; tartós haladásra számítani nem lehet addig, míg fönmarad mezőgazdaságunk mai rendszere: az egyoldalú szemtermelés, melynek már a természete az, hogy a földet zsarolja és előbb-utóbb kimeríti. A legutolsó fél évszázad folyamán óriási legelőterületeket törtek fel a gazdák és alakítottak szántóföldre, ugyanekkor redukálták a föld ugar gyanánt való pihentetését is, tehát egyszerre két irányban is növelték a bevetett területet. Ez hozta létre — a hektáronként való termésátlagok emelkedésével karöltve — az országos terméseknek (főleg 1870 és 1896 között végbement) nagyarányú növekedését, s ezzel a mai Magyarország gazdasági alapjait. De ennek a fejlődésnek megvolt az az árnyékoldala, hogy a gazdák egyoldalúan a szemtermelésre helyeztek súlyt anélkül, hogy az állattenyésztést kellően fejlesztették volna; így aztán egyre többet húztak el a földtől anélkül, hogy trágyázás útján kellően visszaadták volna, amit elvettek. 1870-ben évente a szántóföld 23%-a pihent, mint ugar, 1910-ben az ugar már csak 8% volt, s ezenkívül a termésátlagok is nagyobbak lettek; a föld többet hozván, többet is veszít erejéből évről-évre. Következőleg ma jóval nagyobb marhaállomány kellene, trágyázás végett, a szántóföld egy-egy hektárjára. Tényleg azonban még annyi sincs, mint akkor volt. A szántóföld és a marhaállomány viszonyának fejlődését a következő táblázat tünteti föl*:

	A szántóföld országos területe	Ebből, az ugar levonása után, bevetett terület	A marhaállomány, 100Ha. bevezetett területben kifejezve	100Ha. bevetett területre jutott
1870-ben	--- --- 10,015.000 Ha	7,700.000 Ha	8,450.000	110 egység
1895-ben	--- --- 11,930.000 „	10,257.000 „	9,875.000	96 „
1911-ben	--- --- 12,525.000 „	11,500.000 „	10,268.000	89 „

Előfordultak időszakok, amikor még akkora sem volt aránylag a marhaállomány, mint most, — mint pl. 1906-ban, mikor 79 marha-egység jutott csak 100 hektár bevetett szántóföldre. Ilyen évtizedeken át tartó zsarolás kimeríti a talajt; a hatás már látszik. Oly világosan, hogy aki a viszonyokat

* V. ö. a Magyar Stat. Évkv. 1872., 1896. és 1910. évfolyamait, továbbá a Földm. Értesítő 1912. március 3-iki számát.

ismeri, ha akarná, sem hunyhatja be szemét földművelésünk mai állapotának veszedelmei előtt, amelyek bizonyára nem kicsinyek, ha egy olyan exponált és óvatos gazdairó, mint Deininger Imre, ezekre a baljóslatú szavakra fakad:

„A magyar mezőgazdaság általánosságban véve nem halad, talajának kimerülésével termései csökkennek, ami a hanyatlással egyértelmű!”*)

Hogy mezőgazdaságunk hanyatlása az országra, ennek pénzügyeire, iparára, kereskedelmére, egész dolgozó népére nézve mit jelentene, arról nem is kell beszélni.

Tehát, dacára a néhány év óta észlelhető posperitásnak, nincs okunk, hogy elejtsük az ország jövőjét illető aggodalmainkat. Ha földművelésünk mai, földet zsaroló rendszere fönmarad: rossz időkre, gazdasági és politikai erőink hanyatlására lehetünk elkészülve. Hogy e szomorú kilátások jóra fordulhassanak, ennek csak egy — de közelfekvő — lehetősége van: ha talajunk előrehaladó kimerülése orvoslást nyer. Arra van szükség, hogy gazdanépességünk sok állatot tartson és bőven trágyázza a földet, ami ismét csak úgy állhat elő, ha mezőgazdaságunk rendszere egészében átalakul s a mai elavult termelő módszereket modern intenzív földművelés váltja föl.

Földművelésünk mai állapota széleskörű reformot kíván, nem foldozó munkát, hanem gyökeres átalakítást, ha az ország boldogulását veszedelmeknek kitenni nem akarjuk. Nem szabad arra építenünk, hogy az utolsó évtödő folyamán a tengeri- és a burgonyatermések kiségitették a bajból az országot és hogy talán ezentúl is lesz mindig valami, ami kiségit bennünket. Az ország már érezte a közelmúltban egy nyomasztó évtizedben, mit jelent az, ha a mezőgazdasági termelés eredménye gyönge; mindent el kell követnünk, hogy a stagnáció egy hasonló időszaka többé ne következhesse be.

De nem csupán kimerülő talajunk követeli, hogy mezőgazdaságunk mai rendszerével szakítsunk és magasabbrendű, modern színvonalon álló gazdálkodásra térjünk át. Sürgeti ezt egy más, nem kevésbé fontos körülmény is: Nyugateurópa népeinek szédületes haladása, amely mögött máris messze elmaradtunk. Menjünk gyorsvonalon tizenöt-húsz óráig északnyugat felé: egy egészen más világot találunk nem is olyan messze tőlünk. S e más, a miénknél gazdagabb és erősebb világ a maga versenyét

* Deininger Imre: *A magyar mezőgazdaság bajai és javaslatok ezeknek orvoslására*. Budapest, 1911. 6. lap.

ránk tudja erőszakolni, — nem térhetünk ki előle, ha akarunk sem. Vagy honnét ered katonai terheinknek épen most küszöbön álló emelkedése? A nyugati népek haladása teremtette ezeket; az ő fokozódó gazdagságuk és teherbírásuk teszi lehetővé nagyarányú fegyverkezésüket, mely a monarchiát hasonló erős fegyverkezésre kényszeríti. Olyan katonai terheket kell magunkra vennünk, amilyenek a gazdag nyugati népek nagyszabású viszonyaiból keletkeztek; — e nyugateurópai arányú terhek alatt összeroskad a mi szerény gazdasági életünk, ha méreteit még idejekorán nem nagyobbítjuk.

A nyugati népek gazdagságát rendszerint iparukból származtatják, amely fölfogás közkeletűsége dacára nem kis mértékben téves; az ok és az okozat cserélődik föl benne. Nem azért gazdag népek ezek, mert iparuk van, hanem fordítva: azért van iparuk, mert gazdag népek; gazdagságuk pedig eredetileg földművelésükből jött. Hogy messzebb ne menjünk: a szomszéd Németország a maga jólétét nem kisebb mértékben meríti földműveléséből, mint iparából. Hogy ott a földművelés minden ágában mennyivel nagyobb a terméshozam, mint nálunk: erről fogalmat nyújthat a következő néhány adat.

Termett évente egy hektár földön az 1899/908 évek átlagában*

	Magyarországon	a Németbirodalomban
Búza	12,1 q.	19,3 q.
Burgonya	79,2 „	132,8 „
Réti széna	29,1 „	42,1 „
Bor	11,9 „	25,9 Hl.**

Bárhol szemléljük a nagyipar és vele a nagyszabású kereskedelem kialakulásának körülményeit: mindenütt azt tapasztaljuk, hogy a mezőgazdaság termelőerejének haladása nyitotta meg az ipar számára a terjeszkedés lehetőségét. Angliában a XVIII. század közepén nem kevésbé, mint az utolsó harminc év folyamán Németországban és az Egyesült Államokban. Miért van így: azt nem nehéz megérteni. Az ipar terjeszkedéséhez szükséges, hogy mindaz, amit az ipari vállalkozónak vásárolnia kell, olcsó legyen, és amit az ipari vállalkozó elad, az iránt kereslet legyen. Az ipari vállalkozó nyersanyagot vásárol, munkateljesítményt és tőkét. Mindhárom tényezőnek olcsósága vagy drágasága — nem

* V. ö. a Magyar Statisztikai Évkönyv és a Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich megfelelő évfolyamait.

** 1902/08 évek átlagában. Az előző három évben. (1899/901) nem készült statisztika a birodalmi szüret eredményéről.

Kevesbé, mint a piac fölvevőképessége — a földművelés termelő erejétől függ.*

Modern ipart modern földművelés nélkül nem lehet fejleszteni. Ellenben amely országban a modern földművelés kialakul: ott olyan biztosan kialakul a modern ipar is, amilyen biztos, hogy gőzzé alakul a víz, ha a forrponton túlemelkedett a hőmérséklete.

Emeljük föl gabonaföldjeink hektáronként való hozamát 11 — 12 métermázsáról 17—19 métermázsára: biztos, hogy mire a tizenkilencedik métermázsát elérjük, épügy lüktetni fog gazdasági életünk, épügy benne leszünk a gazdagodás forgatagában, mint ma a németek. Valószínű, hogy olyan mértékben iparos nép, mint a német vagy az angol, sohasem lesz belőlünk; e népek országai tengeri fekvésüknél és köszénben s egyéb ásványi kincsekben való gazdagságuknál fogva alkalmasabbak az iparosodásra, mint Magyarország, melynek egyetlen tengeri kikötője van, s ettől is egy egész társország és egy magas hegység választja el. Ásványi kincseink sincsenek nagy bőségben. De van helyettük sok és jó földünk, gazdag rónaságunk, mely öntözésre, kertészetre, gyümölcsstermelésre kiválóan alkalmas, s így igen sok kereseti alkalmat képes nyújtani a népességnek a mezőgazdaság keretén belül is. Tehát nincs is szükségünk olyan mértékű iparosodásra, mint a németeknek. Ha húsz-huszonöt év alatt odáig tudjuk vinni, hogy majd mi is 19 métermázsra bűzát termelünk egy hektáron, elég lesz, ha népességünk 25—30%-a fog iparból és bányászatból élni (ma körülbelül 18%-a él belőle); modern alapon nyugvó mezőgazdaság és a népesség 25—30%-át eltartó ipar és bányászat mellett mi épen olyan jól, talán még jobban meg fogunk élni, mint a németek az ő óriási, a népesség 43%-át eltartó iparukkal és bányászatukkal. Igazi exportindusztriális nemzet talán sohasem lesz belőlünk, de iparosodásunknak az a mértéke, amelyre szükségünk van, bizonyos meg is lesz, ha földművelésünk kellően előrehaladt.

Hogy mi elérjük a jólétnek és — kisebb népszámunkhoz arányítva — az erőnek azt a fokát, amelyen ma a németek állanak: ez ma még úgy hangzik, mint a jövő zenéje. Ámde valóban sokkal közelebb állunk hozzá, mint ahogy első meggondolásra föltételezné az ember. Nem mi volnánk az első nép, mely szerény viszonyokból hirtelen emelkedett a jólét és a kultúra magas színvonalára. Így a dánok azt a nagyszerű átalakulást, mely

* Részletesebben 1. Huszadik Század, 1909, III. sz., 249—277. 1.

mezőgazdaságukat a világon az első helyre, őket magukat pedig a leggazdagabb népek sorába emelte, rövid tizenöt év alatt produkálták.* De ne menjünk ilyen messzire, van közelebb eső és bizonyítóbb erejű példa is: A német mezőgazdaság termésátlagai a nyolcvanas évek elején nem voltak nagyobbak, mint a mieink ma. Olyan termésátlagoktól, mint a mieink most: a Németbirodalom mezőgazdasága húsz év alatt jutott fel azokhoz a termésátlagokhoz, melyeket ma produkál. A számok ezt mondják:

Termett egy hektáron:

	búza	rozs	burgonya
Magyarországon az 1899/908. évek átlagában	12·1 q.	10·9 q.	79·2 q.
a Németbirodalomban az 1879/88. „ „	13·2 q.	9·8 q.	81·0 q.
„ „ 1899/908. „ „	<u>19·4 „</u>	<u>15·7 „</u>	<u>132·8 „</u>
Emelkedés Németországban húsz év alatt	47⁰/₀	60⁰/₀	64⁰/₀

Itt van a nyitja — a német földművelés termelőerejének gyors növekedésében — annak a tüneményes emelkedésnek, mely a Németbirodalmat a nyolcvanas évek eleje óta szegényes viszonyokból a jólét és hatalom mai polcára hozta.

És már most azt kérdezem: ha a németek a maguk 10—13 métermázsás termésátlagait húsz év alatt 50—60 százalékkal tudták emelni: nem tudjuk-e mi ugyanezt megtenni a mi hasonló termésátlagainkkal? Nem vagyunk-e mi, kik már tizenöt évvel ezelőtt 129 métermázsas búzát termeltünk egy hektáron, mezőgazdaságunk és egész kultúréletünk mai fejlettségi fokán époly érettek egy nagy lépés megtételére, mint az 1880-as évek Németországa volt?

Ha érettek vagyunk, ha tanulni és dolgozni készek vagyunk (és ne mondja senki, hogy a modern ifjú magyarság erre nem hajlandó): akkor máris ott állunk egy jólétben, kultúrában gazdag korszak küszöbén. Hogy valóban reneszánsz előestéjén vagyunk, annak jelei egyre szaporodnak; irodalomban, tudományban, politikában, a közélet minden terén új modern irányok lépnek föl és kapnak erőre. Csak arra volna szükség, hogy ezeket az új erőket koncentrálni lehessen a nagy átalakulás emelőűrűdjára: a mezőgazdaság reformjára.

Föltéve persze, hogy a mi földművelésünk nagyszabású előhaladásához a lehetőségek megvannak. Megvannak-e és milyenek ezek a lehetőségek: ezt fogják megmutatni a következő fejezetek.

*Pudor: *Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen im Auslande*. Leipzig, 1904. 26. 1.

II. Alkalmasak-e természeti viszonyaink a modern intenzív Földművelésre

Bármely téren merüljön fel a haladás követelése: mindenütt szembetalálkozik konzervatív irányok érveléseivel, melyek rendszerint oda konkludálnak, hogy a haladás ezért vagy azért nem lehetséges, vagy legalább csak kis mértékben lehetséges, tehát semmi ok sincs a létező állapot megbolygatására. Haladásunk sarkpontja a földművelés haladása lévén: csodálatos volna, ha épen ezen a téren nem hallatszanának kifogások, melyek a haladás lehetőségét kétségbe vonják. Halljuk is nem egyszer, hogy a mainál lényegesen intenzívebb földművelés nem lehetséges nálunk, mert a klímánk nem elég nedves, sőt a földünk sem alkalmas — sajátos alkatánál fogva — magasabbrendű gazdálkodásra.* Ha igaz volna, hogy földművelésünk nem haladhat: akkor Magyarország sorsa fölött kétségbe kellene esnünk. Szerencsére a fentiekét ellentetés nem valami nagy mértékben fedi a tényeket. Mivel azonban gyakran találkozunk velük: tekintsük át röviden a valóságos helyzetet és győződjünk meg, minő lehetőségek nyílnak — a természeti viszonyokból kiindulva — mezőgazdaságunk fejlesztésére.

Magyarország talajviszonyai vidékek szerint a következő képet mutatják:** A Nagy Alföld északkeleti és északnyugati része többnyire homokföld, részben futóhomok, amelyet dél és kelet felé az Alföld legelterjedtebb földneme, a termékeny lősz vágy inkább lőszszerű vályog vált föl; a lőszterületbe a Tisza mentén, főleg balpartján dús, fekete áradványi föld ékelődik. A délvídeket rendkívül termékeny humuszos fekete agyagföld jellemzi. Helyenként, kisebb foltokon többé-kevésbé szikes a föld, de intenzív kultúrára alkalmatlannak csak az erősebben szikes talajt lehet tekintenünk és még ezt is meg lehet javítani öntözéssel. Legnagyobb részében az Alföld talaja termékeny és emellett mélyrétegű, ami fontos a modern intenzív üzem szempontjából, mely megkívánja többéves időközökben egyszer-

* Az utóbbi ellentétést teszi Dr. Szász József a külföld informálására írt *Die ungarische Landwirtschaft der Gegenwart* című könyvében. (Berlin, 1907.) De állítását csupán a Kis Alföldre, tehát az ország $\frac{1}{16}$ részére vonatkozólag mutatja ki (amivel különben is nyitott ajtókat döngtet): mégis általánosítja az ország legnagyobb részére.

** V. ö. Sipeki Balás Árpád és Hensch Árpád összefoglaló leírását a földművelésügyi minisztérium 1896. évi kiadványában (*Ungarns Landwirtschaft* 121—123 l.), továbbá ugyanott Inkey Béla: *Geologische Entwicklung und Bodenbildung* (30 és 38—40 l.)

egyszer a föld 25—35 centiméter mélyen való fölszántását. Az altalaj finom homok, úgyszólván az egész Alföld alatt.

A dunántúli dombvidéken szintén gyakori a löszszerű vályogtalaj; a föld minősége itt nagyon változó, de általában a mérsékelt égöv összes növényeit eredményesen lehet rajta termelni. Hasonlóak a viszonyok az északi felföldek alacsonyabb részein, hol a vályog az uralkodó talajnem. Erdély talajviszonyai — átlagukban — szintén nem rosszak. Csak egy vidéke van az országnak, melynek földje intenzívebb művelésre nagyrészen alkalmatlan: a Kis Alföld ez, itt az altalaj nagyjából kavics, mely a nedvességet könnyen áttereszt, úgy, hogy ez könnyen alászivárog a termőrétegből, mely aztán kiszárad. De ez a rossz altalaj sem az egész Kis Alföldet jellemzi, hanem csupán a köréprészét, főleg a Csallóközt; a lapály déli része már jobb talajú, északi és nyugati része pedig éppen az ország legjobban termő vidékei közé tartozik. És még a kavicsvidéken sincs mindenütt kizárva a kiadósabb gazdálkodás; sok helyen a kavicsot vastag lész és humuszréteg borítja s ilyen helyeken a rossz altalaj dacára is kielégítően lehet gazdálkodni. Mivel a Kis Alföld egészben véve nem több, mint 6%-a az ország területének, mivel továbbá a Nagy Alföldön a rossz minőségű homok- és sziktalaj nem teszi ki az egész terület egy hatodát s az ország egyéb vidékeinek talaja is nagyjából jó, vagy legalább közepes: szemellátható, hogy országos átlagban a föld legnagyobb része alkalmas a modern gazdálkodás céljaira és csak egy kis része az, amely alkalmatlan. Németországban sokkal több a rossz föld, mint nálunk, ott az ország területének legalább is egy harmadát egészen rossz talajok borítják.

Poroszország földje minőség szerint a következőképen oszlik meg:	
Jó vályog és humuszföld	az összes talajok 20,9%-a
Homokos vályog és vályogos homok	„ „ „ 32,2 „ „
Laza homokföld és futóhomok	„ „ „ 30,8 „ „
Rossz, szívós agyag	„ „ „ 7,7 „ „
Lip	„ „ „ 6,3 „ „

Poroszország a Németbirodalomnak három ötödrésze. A birodalom többi két ötödrészen a talajviszonyok „valamivel, de csak nagyon kevéssel kedvezőbbek”.* Ilyen talajon produktálja a német mezőgazdaság a maga nagy termésátlagait. Ha mi is el akarunk érni hasonló nagy termésátlagokat: talajunk minősége nem fog ebben akadályozni, az bizonyos.

* Claassen: *Die deutsche Landwirtschaft*. Leipzig, 1908. 7—8. lap.

Nem is annyira talajunk minősége az, amire hivatkoznunk szoktak, mint az intenzív földművelés akadályára, mint inkább az éghajlat, mely, ahogy mondani szokták, sokkal szárazabb és megbízhatatlanabb, semhogy alatta a maitól lényegesen eltérő gazdálkodást lehetne folytatni.

Csakugyan oly rossz-e a mi éghajlatunk a mezőgazdaság szempontjából: erre nézve alapos felvilágosítást találhatunk az éghajlattani szakirodalomban, de különösen egy nem rég megjelent nagy összefoglaló szakmunkában, (Dr. Róna Zsigmond: *Éghajlat. II. rész: Magyarország éghajlata*. Budapest, 1909.) amelynek adataiból bőven tájékozódhatunk.

Magyarország éghajlata átlag 2° Celsiusszal melegebb, mint földrajzi fekvésétől várni lehetne.

„Mondhatjuk, hogy hazánk átlagosan mindenütt és minden évszakban melegebb az ugyanazon földrajzi szélesség alatt fekvő területeknél”. (Róna, i. m. 6. l.)

Ennek a körülménynek lehet köszönni, hogy a tengeri, szőlő, barack, dinnye, paradicsom és más melegkedvelő növények az ország legnagyobb részében teljes termést hoznak, ami nagyban képes emelni mezőgazdasági termelésünk változatosságát és jövedelmezőségét.

A hőmérsékleti viszonyok tehát nagyon kedvezőek. Kevésbé lehet ezt elmondani a nedvességi viszonyokról, melyek azonban sehol sem oly kedvezőtlenek, hogy modern eszközökkel ne lehetne intenzív földművelést folytatni.

A csapadékviszonyok az ország különböző vidékein nagyjából így oszlanak meg: A dunántúli és a kárpáti hegy- és dombvidékek mélyebb fekvésű részein általában 600—700 millimétert, magasabb fekvésű részeiken 700—1000—1400 millimétert tesz ki az évi csapadékmennyiség. Az alföldek, az ország ezen legmélyebb fekvésű vidékei egyszersmind a legszárazabb éghajlatúak. A Kis Alföldön 500—600 milliméter a csapadék. A Nagy Alföldön nem egészen egyöntetűek a viszonyok. A nagy síkság szélein, de főleg északi és déli vidékén 600—700 milliméter évi csapadékmennyiséget észleltek; csupán a Közép-Tisza mély síkján marad az évi csapadék 600 milliméteren alul, de itt is mindenütt több 500 milliméternél.

A mi tehát magát a csapadék átlagos évi mennyiségét illeti: a viszonyok nem hogy kedvezőtlenek, de határozottan kedvezőeknek volnának mondhatók. Mert az ország területének négy ötödrésze 600 milliméteren felüli, tehát elég bő csapadékban

részesül; csak egy ötöd része nem kap több csapadékot, mint 500—600 millimétert; — ám ez sem olyan csekély mennyiség, hogy ne volna teljesen elegendő az intenzív földművelés céljaira. Csehországnak és a vele északon határos Közép-Németországnak van több olyan vidéke, ahol 500 millimétert sem tesz ki az átlagos évi csapadék s e vidékeken a legkitűnőbb modern, intenzív gazdálkodás folyik. Ha mindezt meggondoljuk: azt kell hinnünk, hogy a magyar gazdák tulajdonképen minden elfogadható ok nélkül panaszkodnak, mikor az éghajlat szárazságát emlegetik.

Mindamellet, még sem lehet azt mondani, hogy e szárazságról való panaszok (földművelésünk mai állapotában) minden ok nélkül volnának, sőt inkább több körülmény igen érthetővé teszi azokat. Nálunk a csapadék évszakonként való eloszlása egészen sajátos. Az ideális az volna, hogy amikor legnagyobb a meleg — nyár derekán — akkor essék a legtöbb eső, mert a meleg sok nedvességet párologtat el, tehát sokat is kell pótolni. Csehország és Közép-Németország említett vidékein csakugyan így is van: a 450—500 milliméter évi csapadéknak egy igen nagy része nyár derekán jut a földre. Halle vidékén például az átlagos évi csapadék 484 milliméter, de ebből 237 milliméter, az egésznek 49%-a éppen a legmelegebb négy nyári hónapban (május, június, július és augusztus) hull a földre. Ezzel az évszaki eloszlással, a mondott évi csapadék elég ahhoz, hogy nagy és biztos terméseket produkálhasson a földművelés.* Minálunk is nyáron jut a legtöbb csapadék és még legszárazabb vidékünkön is, a Közép-Tisza mélysíkján, az 500—600 milliméter évi csapadékból helyek szerint váltakozva 215—258 mm. hull a földre május 1-je és augusztus 31-ike között, tehát megközelítően annyi, vagy több, mint Halle vidékén. Más alacsonyabb vidékeinken pedig, hol az évi csapadékmennyiség 600—700 milliméter: a négy legmelegebb hónap átlagos csapadéka legalább is 250—300 millimétert tesz ki. Ám ennek a nyári csapadéknak más az eloszlása, mint Németországban; amott a nyár egyenletesen nedves, míg nálunk a nyár első fele esős, második fele pedig már szárazabb, úgy oszolva el a nyári csapadék, hogy három ötöde májusra és júniusra jut és csak két ötöde júliusra és augusztusra.

* Arbeiten der Deutschen Landw. Gesellschaft, Heft 97.: *Die Möglichkeit der Ackerbewässerung in Deutschland* Berlin, 1904. 9. 1.

Van még egy másik nagyon jelentős körülmény, amely szintén aránylag kedvezőtlené teszi nálunk a nedvességi viszonyokat: a levegő gyakori szárazsága és az erős napsütés, mely a talajnedvesség elpárolgását rendkívül előmozdítja. Alföldjeinken egy kissé ellensúlyozza ugyan az elpárolgást a bőséges éjjeli harmat:* mindamellett általános szabály az ország alacsonyabb domb- és síkvidékein, hogy a nyár második felének csapadéka a nagy hőség és az erős párolgás következtében, rendszerint már nem elegendő a talajnedvesség fönntartásához.

Nem kell bővebb magyarázat annak megértéséhez, mennyire korlátozzák éghajlatunk ezen sajátosságai a mezőgazdasági termelést; elég annyi, hogy az aránylag száraz nyárutó miatt a gazdák a szántóföldi termelés orozzlánrészét az augusztust megelőző időszakra kénytelenek koncentrálni; többek között ez is oka annak, hogy főleg gabonát termelnek és ebből is koraéő varietásokat, amelyeket már júliusban le lehet aratni, de amelyek egyszersmind nem is valami bőtermők. Világos, hogy mezőgazdaságunk mai földet zsaroló, egyoldalúan szemtermelő rendszere nem véletlenül állott elő, hanem a sajátos klíma terelte a gazdákat ebbe az irányba.

De — ezt hangsúlyoznunk kell — ez az egyoldalú gazdálkodás nem föltétlenül az egyedüli, amelyet nálunk folytatni lehet. Csak földművelésünk eddigi fejletlen módszere teszi az egyoldalú szemtermelést szükségsszerűvé; nem is annyira a klíma, mint inkább a földművelés elmaradottsága okozza, hogy a vegetációnak a nyár második felében szárazságot kell szenvednie. Mert ne felejtjük, hogy ez az időszak épen nem esőtelen, júliusban és augusztusban még a Közép-Tisza mélysíkján is átlag 85—102 mm. csapadék esik és miután előzőleg májusban és júniusban legalább is 130—156 milliméter csapadék áztatta meg a földet: a nyárutói csapadék teljesen elegendő lehetne a talajnedvesség további fönntartásához, ha mezőgazdaságunk fejlettebb módszerekkel dolgoznék. Mert ebben az esetben a talaj többet fogadna magába a nedvességből és kevesebbet engedne belőle elpárologni.

A modern intenzív földművelés igen hatékony eszközökkel tudja a talaj nedvességbefogadó képességét növelni és az elpárolgást csökkenteni. Többek között már az is sokat tesz, ha a földet öszsel, 18—20 centiméter mélyre és minél por-

* Róna Zsigmond i. m. 88—89 1.

hanyóbbra felszántják, mert ebben az esetben az őszi és téli nedvesség a szántott laza rétegen keresztül hamar lejut a mélyebb rétegekbe és később a vegetáció rendelkezésére áll. Az őszzel felszántott föld a következő egész tavaszon és nyáron át jóval több nedvességet tartalmaz, mint az, amelyet csak tavasszal szántottak föl, amint ezt Kerpely Kálmán, a debreceni gazdasági akadémia földjein, rendszeres vízvizsgálatokkal kimutatta. Kitűnt ez alkalommal, hogy az őszzel szántott föld még a következő év júniusában is kat. holdanként, 60 centiméter mélységig 1610 hektoliterrel több vizet tartalmazott, mint a tavasszal szántott föld, amely nedvességkülönbözet 28 milliméternyi teljesen fölfogott és el nem párologtatott esőnek felel meg. „Az őszzel szántott földnek nagyobb víztartalma tehát mindvégig megmarad” — mondja Kerpely.*

Jelentékeny hatással van a föld nedvességére az istállótrágyázás is, mert ez növeli a talaj humusz-tartalmát, a humusznak pedig megvan az a képessége, hogy a nedvességet megköti és nem bocsátja el egykönnyen.

A talajnedvesség elpárolgását is lehet csökkenteni igen egyszerű eszközökkel: kapálással, boronálással. Tudvalevőleg a föld kiszáradását nagyban előmozdítja az a körülmény, hogy a mélyebb rétegek Víz tartalma könnyen a felszínre szívódik az erős hajcsövességnél fogva, mely a nem túlságosan laza földet jellemzi; — tehát a legfelső réteg folytonos kiszáradása közben újabb és újabb vízmennyiségeket szí fel az altalajból, amelyek a felszínen hamar elpárolognak; így aztán nem tarthatnak ki soká a földben lévő nedvességkészletek. De ha a talaj felszínét 5—8 centiméter mélységig kapálás, boronálás útján teljesen laza, porlós állapotba hozzuk és minden hajcsövességét megbontjuk: akkor a nedvesség már nem szívódhatik a felszínig, hanem csupán a porlós takaróréteg alsó határáig, ahonnan már nem párolog el oly könnyen.

Jól trágyázott, őszzel mélyen és porhanyóra szántott és a tavaszon, nyáron át kapált vagy boronált föld megtartja nedvességét az egész esztendőn át. Ritka száraz esztendő legyen az, melyben az így művelt talaj nyár végén kiszáradjon, de még ilyen években sem száradhat ki annyira, amennyire most nemhogy ritkán, hanem szinte évről-évre kiszárad nyár végéig, az országban ma folyó extenzív művelés következtében.

* Köztelek, 1910. április 9. száma, 866. l.

Nálunk ma általánosságban a föld felét sem szántják fel ősssel, s akkor sem valami mélyen és jól; jó munkát már azért sem lehet végezni, mert rendszerint elmulasztják azt a fontos rendszabályt, hogy aratás után a tarlót sekélyen alábuktassák s ezzel elejét vegyék a tarlós föld kiszáradásának; mivel tényleg rendszerint tarlósán marad és keményre szárad a föld : az eke ősssel rögzösen töri fel. De még rosszabbul jár a föld másik, nagyobb fele, mert az tavaszig tarlósán marad és nem tudja jól fölvenni a téli nedvességet, mely a kiszáradt, keményen összeálló felső rétegen keresztül nem egykönnyen tud a mélyebb rétegekbe szivárogni, hanem javarészt a fölszínhez közel marad és ott elpárolog, még mielőtt alászivároghatott és az altalajban fölraktározódhatott volna.

Az alföldi talaj művelést Cserhádi Sándor öt évvel ezelőtt így jellemezte :*

„A búza alá rendszerint csak egyszer szántanak, az őszi szántás jobbára ismeretlen. A búzatarlót a tengeri alá csak tavasszal a vetés előtt, s ekkor is csak sekélyen szántják meg . . . „

„Ismeretes és százszor is beigazolt dolog, hogy ... [a szárazság] ellen a legjobb védekezési módok egyike az őszi szántás, a mélyebb művelés. Ugyan hányan gyakorolják ezt? Nem tanyás birtokok, de akárhány uradalom van még az Alföldön, ahol a tengerit csak tavaszi szántásba vetik.”**

Erdélyben még rosszabb a talajművelés, viszont a Dunántúl és Pozsony-, Nyitra- és Barsmegyék tájékán jobb az alföldinél. Általánosságban elmondhatjuk, hogy az országban a talajművelés elmaradt, alacsony fokon áll. Nem a legtermészetesebb-e, hogy ilyen talajművelés mellett a föld könnyen és nagymértékben kiszárad, mihelyt valamivel kevesebb a csapadék az átlagosnál? Ha egy évben a csapadék 10%-al kisebb, mint lenni szokott, és főleg ha a májusi esőzés nem elég bőséges: akkor már rosszul sikerül a termés. Ezért mondják azután, hogy a mi éghajlatunk különösen megbízhatatlan. Pedig nem is annyira az éghajlatban rejlik a hiba, mint inkább — amint láttuk — a földművelés elmaradt technikájában.

A mi éghajlatunk nem lényegesen megbízhatatlanabb, mint más középeurópai országoké. Alföldünk éghajlata ugyan nem épen ideálja a szabályosságnak és megbízhatóságnak, de viszont nem is olyan megbízhatatlan és kockázatos, amint szeretik fel-

* Cserhádi Sándor: *Az Alföld mezőgazdasági viszonyainak reformja*. Budapest, 1907. 10. és 16. 1.

** A ritkítás tölem való.

tüntetni.* Száraz esztendők, nem sokkal ritkábban, mint nálunk, más közép-európai országokban is fordulnak elő.**

„... nem is felelne meg a valóságnak, hogy az aszályosságot úgy tekintjük, mint Alföldünk állandó éghajlati fő vonását. Mindössze egyes száraz esztendőkről lehet szó és nem állandó típusról. Az 1904. évi szárazság nem szól éppen az Alföldnek aszályossága mellett, mert az általánosabb okok miatt a hegyvidéken is, sőt egész közép Európában jelentkezett.”***

A májusi fagyok, melyekre úgy szoktak hivatkozni, mint a magyar földműves egy különös kockázatára, megvannak a Németbirodalomban is, s a fagyos szentek egész Közép-európában, még Franciaországban is általánosan ismeretesek.† Az kétségtelen, hogy a mi éghajlatunk egyáltalán valamivel szélsőségesebb lévén: a májusi lehülések is valamivel erősebbek, mint nyugotibb fekvésű országokban. Ha azonban valamivel megbízhatatlanabb is az éghajlatunk, mint például Németországé: azért terméseinknek korántsem kellene oly ingadozóknak lenniök, amilyenek most.

Annak, hogy minálunk a földműves oly nagy kockázatot visel, nem annyira az éghajlat megbízhatatlansága az oka, mint, sokkal inkább a földművelés elmaradottsága.

Fejlett, modern földművelés egyszermind sokkal biztosabb terméseket jelentene, nálunk nem kevésbé, mint másutt. Mindenütt fönnáll az a szabály, hogy minél fejlettebb és extenzívebb a földművelés, annál kockázatosabb — és minél fejlettebb és intenzívebb, annál biztosabb az eredmény. Még a dán gazdakörök is addig, míg extenzív földművelést folytattak, azt mondták (Hollmann szerint), hogy Dánia éghajlata szárazabb és megbízhatatlanabb, semhogy intenzív gazdálkodást lehetne alatta folytatni. A következés eléggé megmutatta e kifogás ürességét. Nálunk sem lesz máskép, ha nagyobbak is a nehézségek, mint Dániában.

Ha gazdanépszerűségünk csupán azt tenné, hogy szolgálilag átvinné a Németbirodalom gazdáitól a földművelés azon összes javításait, melyek ott jól beváltak: már ezzel nagy mértékben védekeznek a szárazság ellen és nemcsak növelné a termésátlagokat, de csökkentené a termések ingadozását is. Persze, talajunk és éghajlatunk eltérő lévén, sok, ami Németországban

* V. ö. Róna Zsigmond i. m. 82-88 l.

** Róna i. m. 82 l.

*** Ugyanott 87/88 l.

† Ugyanott 577., 584. és 585. l.

bevált, nálunk kevésbé válnék be és a német színvonalú gazdálkodás, ha egyszersmind német rendszerű volna, sokkal kevésbé volna eredményes nálunk, mint Németországban. Nálunk a modern, intenzív földművelésnek egy olyan rendszerére van szükség, mely a mi talajunkhoz és sajátos éghajlatunkhoz alkalmazkodjék. Egy ilyen speciálisan magyar rendszerű intenzív földművelést kell kifejlesztenünk, ha igazán nagyra akarjuk vinni a kultúrnépek között.

Ne gondoljuk azonban, hogy ezt a megkívánt egységes magyar földművelő rendszert előbb még valakinek föl kell találnia, vagy tervszerűen, egységesen ki kell dolgoznia. Nem volna ugyan rossz, ha akadna egy ilyen agronómiai lángész, de nincs rá okvetlenül szükség. Az intenzív földművelés magyar rendszere ki fog alakulni magától, automatische, mihelyt a tudományos, s a gyakorlati gazdáknak erőre kap a mezőgazdaság fejlesztésére való törekvés; össze fog tevődni kisebb és nagyobb részjavításokból egy nagy egésszé. Mert a gazdák a termésfokozó és munkamegtakarító eszközök azon nagy tárházából, melyet a mezőgazdasági tudomány mai állása az egész világon létrehozott, nyilván azokat fogják kiválogatni és megtartani, amelyek leginkább megfelelnek a mi természeti viszonyainknak.

Még harminc-egyven évvel ezelőtt hiába törekedtünk volna arra, hogy földünkön — bármilyen rendszerrel is — intenzív gazdálkodást folytathassunk; a mezőgazdasági tudomány akkor még nem volt oly fejlett, hogy eszközöket tudott volna adni azon különös akadályok legyőzésére, melyek a mi viszonyaink között a földművelést korlátozzák. Abban az időben, az agronómia akkori állása még csak Németországban tette lehetővé az intenzív földművelést, melynek akadályai kisebbek ott, mint nálunk. Hatvan-nyolcvan évvel ezelőtt még a németek is hiába próbálkoztak volna, az agronómia akkori állása még csak Anglia jobb földjén, a szelíd, nedves angol klíma alatt engedett kiadósabb mezőgazdasági termelést és vele magasabb kultúréletet kialakulni. De Angliában sem volt mindig így; a mezőgazdasági ismeretek fejlődésének egy korábbi szakában, a XVIII. században még csak a derült és termékeny Franciaország földje és éghajlata volt eléggé kedvező ahhoz, hogy a mezőgazdasági ismeretek akkori gyöngé mértéke szerint való intenzív gazdálkodás ne ütközzék legyőzhetetlen akadályokba. Sőt a XV. században, mikor még ennél is fejletlenebbek voltak a mezőgazdasági ismeretek, legalább is Itália termékenysége kellett ahhoz, hogy

a mezőgazdaság akkori készütségét teljes intenzitással lehessen alkalmazni.

Az európai kultúrfejlődés menetének magyarázata ez — magyarázatotöbbség között annak, hogy miért volt a XV. században Európa vezető nációja az olasz, úgy gazdasági, mint kulturális téren — miért vette át a vezetőserepet a XVII. században a francia, a XVIII. század végén az angol; és miért küzd most a német az angollal a hegemoniáért. Még lesz máskor alkalma e sorok írójának, hogy az európai kultúrfejlődés törvényszerűségeivel részletesebben foglalkozzék.* Most csak ennyire van szükségünk:

A mezőgazdasági ismeretek gyarapodása Európában a középkor és az újkor folyamán mindig tovább és tovább terjesztette azon területet, amelyen a mezőgazdaságot az addig elért produktivitás teljes kifejtésével lehessen gyakorolni. Minél fejlettebbekké váltak a mezőgazdasági ismeretek: annál több természeti akadály legyőzésére vált képessé a földművelés, következésképp e fejlődés folytán egyre kedvezőlenebb és még kedvezőlenebb természetű országokban vált lehetségessé a kor színvonalán álló intenzitású mezőgazdasági termelés. A gazdaságban és műveltségben vezető nép mindig az a nép volt, amelynek földjén a természeti viszonyok a legkedvezőtlenebbek, de még eléggé kedvezőek voltak ahhoz, hogy közöttük az elért legmagasabbrendű gazdálkodást folytatni lehessen: s azért vált az ilyen kultúr-határnép a többi népek vezetőjévé, mert akkor, mikor a teljes kultúra köre megnyílt számára, egyenesen kényszerítve volt, hogy az elért legmagasabb mezőgazdasági ismeretek alapján helyezze földművelését; különben nem tudta volna legyőzni azon természeti nehézségeket, melyek földjén a lehetségessé vált nagyobb fokú termelés útjában álltak.

Tehát az európai népek közül azok, amelyeknek földjén legtöbb természeti akadályba ütközik a földművelés: legkésőbb lépnek be a teljes kultúra körébe, de egyszersmind a legmagasabb fokú virágzásra jutnak. A francia később lett vezető nép, mint az olasz, de magasabb fokon; az angol később mint a francia, de még magasabb fokon. — Németország, hol a rossz homoktalaj és a zord éghajlat több akadályt gördít a mezőgazdaság elé, mint Angliában, csak most lépett be a teljes kultúra körébe: de máris látszanak e földön egy immenzis, soha

* Az európai kultúrfejlődés törvényszerűségeit Méray-Horváth Károly már évekkel ezelőtt fölismerte és az ő organikus szociológiája alapján érdekesen fejtegette azokat.

eddig nem létezett méretű gazdaság és kultúra előjelei. Nálunk, Magyarországon, a föld jobb, de az éghajlat sajátosságai miatt még valamivel több akadállyal küzd a földművelés, mint a Német-birodalomban : tehát valamivel később lépünk be a teljes európai kultúra körébe, de egyszersmind még valamivel többre fogjuk vinni, mint a németek. Vajon nem kell-e még soká várunk erre, vajon elérkezett-e már a mi időnk, áll-e már az agronómia azon a fokon, hogy nekünk eszközöket adhasson a mi földünkön mutatkozó sajátos természeti nehézségek legyőzéséhez és a boldogulásunkhoz szükséges magasrendű földművelés kialakításához: ezt majd a következőkben vesszük tárgyalás alá.

Második közlemény a jövő számban.

Varjas Sándor: A freudizmus kritikája (A morál keletkezése)

ez év februárjában a Huszadik Század hasábjain vázol-
tuk a freudizmus alapgondolatait. A rendelkezésre
álló hely terjedelméhez képest igyekeztünk össze-
függő képet adni e nagy szisztéma részleteiről és
mindenütt példákkal igyekeztünk az elméletet világos-
ságra hozni. Most azt akarnók megmutatni, mennyiben állja ki e rend-
szer a kritikát, mennyiben tud eleget tenni a tények követelé-
seinek és hogy az adott elmélet részeiben összefüggő egész-e,
nincsenek-e benne ellentmondó vagy legalább is tisztázatlanul
hagyott kérdések? Mielőtt azonban a tulajdonképeni bírálatba
kezdenénk, röviden el akarom ismételni Freud főfogalmainak értel-
mezését. Szerinte az emberi lélek nem egy egyrétegű szerkezet.
Lélek és tudat nem azonos létezők, hanem a tudat az egész
lelki életnek csak egy része: a kisebbik rész. Hogyan keletke-
zett a lélekben egy a tudattól különböző másik rész? Ez Freud
szerint a társadalmi morál következménye. Lelkünkben sok
olyan ösztön és vágy lappang, amelyek ellenkeznek a társadalmi
morállal, az altruizmus vagy a társadalmi célszerűség szempont-
jaival. Ilyenkor a két ellentétes irányú rendszer összeütközik
bennünk és sok esetben az az eredmény, hogy az összeegyez-
hetetlen képzetek kiszorulnak a tudatból. Ugyanis a tudat nem
bírná elszenvadni, hogy az ő moráljával ellenkező elemek ott
tanyát üssenek. Nemcsak mások, hanem magunk előtt is rejte-
getni igyekeztünk immorális szenvedélyeinket. Így Fräulein Elisabeth
von R. esetében (1. Huszadik Század februári számát) Erzsébet
a sógorába volt szerelmes és mivel ezen érzelmét nagyon erkölcs-
telennek találta, igyekezett szabadulni tőle. Mivel azonban meg-
lévő érzelmek épűgy nem semmisíthetők meg, mint az anyag: ez
esetben is a kínos vágyak csak kiszorultak a figyelem központ-
jából, de tovább éltek anélkül, hogy észrevevődtek volna. Ezek
az észre többé nem vett szenvedélyek teszik ki a tudattalant.
Azért a tudattalanban lévő képzetek mindenben megegyeznek
a tudatos képzetekkel, kivéve, hogy nem tudunk róluk. Sok

pszichológus előtt ez értelmetlen dolognak látszik. Szerintük ami nem tudatos, az nem is lelki jelenség. E fogalom: képzet már magával hozza, hogy csakis tudatos jelenségről lehet szó. De ez tévedés! A tudat egyszerre csak igen kevés képzetet tud magába fogadni. Már pedig számos olyan képzetrel rendelkezünk, amelyre jelenleg nem gondoltunk. Így bizonyára sok olvasóm nem gondolt jelenleg a parlamentre, pedig mindenki tud róla. De ép jelenleg nem volt tudatában e képzet. Mindenki tudja továbbá saját tapasztalatából, hogy kellemetlen emlékeiről igyekszik elfelejtkezni. De ha akarja, újra eszébe tudja idézni. Szóval jogosult az a megkülönböztetés, amely különbséget tesz tudatos és tudattalan között. Freud nem tett egyebet, minthogy ezt a fontos, de ismert tényt egy részletesebben vizsgálta meg: t. i. amikor az elfelejtésre ítélt érzelmek szexuális természetűek, vagy azokkal valami kapcsolatban vannak. Azt tapasztalta (nem spekuláció által, hanem orvosi gyakorlata közben jött rá!), hogy az összes konfliktusképes képzetek közt a legerősebbek a szexuálisak és ha itt éri valami az ember lelkét, ez a legerősebb kellemetlenséggel jár együtt és ezért főleg ezeket igyekszik kiszorítani.

Az egész elmélet tehát azon alapszik, hogy lelkünk irracionális vágyai ellentétbe kerülnek a társadalom nevelte morállal. Vagyis végső elemzésben e társadalom hozza létre ezeket a beteges egyéni tüneteket.

Freud elmélete oly egyszerűnek és meggyőzőnek mutatkozik, hogy hosszú ideig változatlanul maradt. Most, úgy hallom, hogy ő maga is jelentékeny változtatásokon dolgozik és ép az elmélet alapfogalmait fogja átalakítani. Egy ilyen átalakítás kikerülhetetlenül szükséges is.

Mikor a freudi módszert a mítoszok kialakulására és értelmezésére is kezdték alkalmazni, az a sajátságos dolog derült ki, hogy olyan mítoszokban is szexuális kiszorítás jeleit tapasztalták, amelyek évezredekkel ezelőtt keletkeztek. És most felmerül az a kérdés, hogy lehet-e itt szó erkölcsi összeütközésből származó kiszorításról. Freud elmélete szerint a kiszorításnak oka azon erkölcsi képzetekben rejlik, amelyek a társadalom befolyása folytán bennünk gyökeret vertek. Ezek a morális elemek nem tűrhetik az amorális vagy egoista, sokszor szégyenletes vágyaknak a tudatban való létét és ezért ezeket a tudatból kiszorítják. Eme kiszorított elemek hozzák létre azokat a betegségeket, amelyek tökéletesen utánozzák a testi jellegű bajokat. Ezt a tünetényt nevezte el Freud konverzióknak.

1. Freud teóriájának kritikája

Láttuk azt, hogy Freud elmélete ellenkezésben van azzal a tünetennyel, amit a mítoszokból látunk: ugyanis a mítoszokban majdnem kivétel nélkül találkozunk szexuális eredetű kiszorításokkal, holott e mítoszok keletkezése korában mai értelemben vett, kialakult társadalomról és morálról szó se lehet. E

mítoszokban gyakran találkozunk az incestus (vérfertőzés) korlátozásával, mely egyike a társadalom legősibb erkölcsi tüneményeinek.* Freud elméletéből nem derül ki továbbá az sem, hogy miként jön létre maga a kizorítás, azaz hogyan kell értenünk azt, hogy a morális képzetek a többieket, a velük ellenkező vágyakat a tudatból kinyomják. Nem érthető meg a szublimáció végtelenül nevezetes jelensége sem. Szublimáció alatt értjük az eredetileg szexuális energiák egy részének átszellemítését, tudományos vagy művészi tevékenységgé való átalakítását. Ezen nehézségek azt eredményezik, hogy újból át kell vizsgálnunk e nagy rendszer alap gondolatait, hogy egy alkalmas változtatással, a fő fogalmak átalakításával a rendszer nehézségeit kiküszöböljük. A következőkben bátorkodom ezen átalakítást megkísérlem” és azután a megváltoztatott elmélettel az eddig magyarázatlanul hagyott kérdéseket megoldani.

2. Az új elmélet

Freud elméletének kiinduláspontjai szociális tünemények: a moralitás, a mely létrehozza a képzetek kizorítását és ezzel a tudattalan keletkezését. Egy pillanatra képzeljük a dolgot megfordítva. Hátha ép ellenkezőleg a lélekben eredettől fogva meglévő kettősség, a léleknek kettévájása tudatos és tudattalan félre az oka a morál keletkezésének. És csodálatos! Ha ebből a föltevésből indulunk ki, akkor nem a szociális közeg fogja az okokat szolgáltatni, az egyéni lelket meghatározni, hanem fordítva: az egyéni lélek alaptörvényszerűségeiből érthetjük meg a tömegjelenségeket, amilyen pl. a morál. Vagyis míg Freudnál a morál az ok és az egyéni lélek meghatározott módusai, pl. a kizorítás az okozat, addig a mi felfogásunk értelmében a lélek eredetileg is fennálló kétfélesége, tudatos és tudattalan részre való bomlása az ok és ehhez képest minden más tünemény már következmény.

Levezetésünk tehát a lélek oly tulajdonságaiból indul ki, amelyek primitívek, össze nem tettek, hanem minden összetett lelki állapot végső elemei. Ezen tulajdonságok egyike-másika ismeretes is lesz az olvasó előtt.

a) A tudatszúke. Ha föltételezzük, hogy a lélek ép úgy egy bizonyos meghatározott mennyiségű energiával rendelkezik, mint a természet anyagai, akkor nagyon természetes, hogy intenzív figyelésnél ezen energiának legnagyobb része azoknak a képzeteknek teljes megvilágítására szükséges, amelyek egy adott pillanatban bennünket foglalkoztatnak. A tudat központjában egyszerre csak néhány képzet foglalhat helyet, míg a többiek a tudatközpont körül fekvő lelki területben vannak a központól kisebb vagy nagyobb távolságban. Minél messzebb van egy kép-

* Április havában jelent meg az Imago című folyóirat, amelyben Freud a vadak incestus félelméről ír, de magyarázatát nem adja e tünemények.

zet a központtól, annál kisebb a világossági foka. Végül bizonyos távolságtól kezdve a képzetek világossága 0, azaz egyáltalában nem tudunk róluk. A léleknek a tér analógiájára való felfogása természetesen csupán csak mint hasonlat akar megállni, amely magát a sokkal elvontabb tényállást szemléltetni akarja. De célunkra ennyi elegendő is, mert e pillanatban nincs szándékunkban belemerülni a képzet világossági fokának ismeretani kérdésébe.

b) A tudatfeszültség és ernyedés. Ha megfigyeljük az indulatokat, azt tapasztaljuk, hogy minden érzelem keletkezése pillanatától kezdve egy bizonyos ideig energiában emelkedik, azután eléri intenzitásának tetőpontját és azután leszáll e tetőpontról, míg végül energiája 0 lesz és a tudatból eltűnik. Mindenki tapasztalásból tudja, hogy a tudatban lévő képzetek azzal a tulajdonsággal bírnak, hogy tudunk róluk, azaz tudjuk, hogy e képzet tudatunknak egy része. Mi történik azonban akkor, ha a képzet nincsen tudatunkban? Bizonyára nem semmisült meg, mert hisz bármikor újra felidézhetjük a tudatba. A képzetek tehát kétfélék: 1. olyanok, amelyek észrevevődnek és 2. olyanok, amelyek nem vevődnek észre. A lélek ezen kettős berendezése nyilván arra való, hogy energiánkat csak abban a mértékben vegyük igénybe, amennyire ez okvetlenül szükséges. Nevezük a tudatos képzeteket észrevevéseknek, a nem tudatosakat pusztá élményeknek. A pusztá élmények teszik ki a tudattalan területét. A lélek ezen kettőssége tehát primitív tünemény, amely minden kultúra nélkül, minden társadalom nélkül a lélekben spontán előáll. Nem egyéb ez, mint a psziché takarékosági berendezése, amely pszichikus energiájának véges mennyiségéből következik. Tapasztaljuk továbbá, hogy a figyelemnek bizonyos feszültsége kinnal jár, ez szintén arra kényszerít bennünket, hogy a pszichikus energiát csak az okvetlen szükséges mértékben vegyük igénybe. A kinkerülés egyike lelkünk alaptörvényeinek, mely arra bír bennünket, hogy minden olyan lelki tevékenységet, amely energiánk erős igénybevétele által nekünk kellemetlen feszültséget okoz, kerüljük.

Az érzelmek fentebb vázolt fejlődési folyamata azonban nem minden fajta érzelmenek tulajdonsága. Van egy fajtája az érzelmeknek, mely mindeniknél erősebb, anélkül, hogy a kulinációs pontról való leszállás jellemezné. Ezek az érzelmek nagy általánosságban szexuálisak. Van ugyanis egy fejlődési korszak lelki életünkben, amikor a specifikusan szexuális karakterű érzés indulatmennyiségében egy darabig emelkedik, az elért magasságról azonban nem tud leszállni. Ez a kis gyermekeknél fordul elő. A kis gyermek ugyanis ép úgy érez erotikus rezdületeket, mint a felnőtt, anélkül, hogy ezen érzelem bírna a feszültséglemnyedés ellentétes tulajdonságaival. Az ilyen béna érzelmeket frusztrán izgalmaknak nevezük. A gyermek egész erotikája frusztrán izgalmakból áll.

A frusztrációnak pedig az a hibája van, hogy bár az indulat

mint növekvő mennyiség nem tud elernyedni, csak az idegek erős kifárasztása után, mégis a kinkarakteren kívül élvezettel is jár azzal a különbséggel, hogy míg egyéb kellemes érzések kellemességüket megtartják, addig a frusztrán érzelmek nagy idegkimerültséggel járván, intenzív gyötrelmekbe mennek át. Ezen gyötrődéseknek az a súlyos hátterük van, hogy nem maradnak puszta lelki tartalmaknak, hanem konvertálódnak és testi zavarokba torkolnak bele. Amint a szervezet ilyen hatásoknak van kitéve, kerülni igyekszik azokat a helyzeteket, amelyekben frusztrációknak van kitéve. Ez a kor a 9—10. év. Ezt a korszakot nevezte el Freud a szexuális kiszorítás korának. Most már érthető lesz az egész folyamat. A szexuális kiszorítás csak egyik eset a sok egyéb tényleges kiszorítás között! Egyik eset, de a legfontosabb mindannyi között, mert úgy az érzelem, mint frusztrán voltának nagysága minden egyéb emóción fölül áll. Ép a vágy hasztalansága, kielégíthetlensége az oka annak a félelemnek, mely a kiszorítást, az erotikus kívánságoknak a felejtését létrehozza. Magától értetődik, hogy minden olyan körülmény, amely külső beavatkozások által a lélek ezen alaphajlandóságát erősíti, csak alkalmat szolgáltat arra, hogy a lélek e kettőssége fixírozódjék. A lélek fejlődésének kezdő fokain amúgy is, minden külső intézkedés nélkül is, kettéválik anélkül, hogy eredeti hajlandóságát mások által okozott szexuális visszaélések elősegítenék. Ugyanis minden hasztalan izgalom magától, is kellemetlen és a lélek önként kerülni igyekszik a frusztrán vágyak ismétlését. Mennyivel súlyosabb lesz akkor a lelki hasadás, ha merényletek okozta lelki sebek (traumák) járulnak a primitív hajlamokhoz!

3. Az első morális tünemények

Az eddig elmondottak egy új teóriát szolgáltatnak a régi helyett. Indokolását eddig nem láttuk, bár kifejtettük ugyanazokat a nehézségeket, amelyeket Freud teóriája nem tudott megmagyarázni. Természetes dolog, hogy egy új teória csak akkor értékes, ha a tüneményeket a réginél jobban megmagyarázza. Másrészt a jobb magyarázat lehetősége valószínűvé teszi ugyan az új elmélet igazabb voltát, de igazságát kétségtelenül mégsem bizonyítja. Az egyetlen ok, amely amellettszól, hogy ezen új elmélet a réginél helyesebb, csupán az, hogy logikai okoknál fogva azon magyarázatot kell igaznak elfogadnunk, amely az egyéni lélek alapvető tulajdonságaiból magyarázza meg a társadalmi jelenségeket (tudatszűke, tudatfeszülés és elernyedés, érzelemfrusztrációból magyarázza meg a morálnak a keletkezését és nem fordítva). Az elméletben azonban maradt egy föl nem világosított pont, amelynek megoldása nélkül teóriánkat zártnak nem tekinthetjük. És ez az, hogy a föntebb adott premisszákból következik-e az általunk levont következmény? Vagyis, hogy e premisszák szükséges és elegendő föltételei-e a morál keletkezésének, mint következménynek? Ennek vizsgálata azonban nagy-

számú tény ismeretét tételezi fel, amelyek nélkül e kérdés meg nem oldható. Először tehát látni akarjuk a tényeket.

Van egy tünet, amely nagyon kezdetleges népeknél is megtalálható és ez az incestus. Tény, hogy ahol egyáltalában erkölcsi jelenségek felmerülnek, ott az incestus kerülése is megvan. Mi lehet az oka az incestus kerülésének? Kívülről tanuljuk-e meg, a külső környezettől kapjuk-e, vagy ép ellenkezőleg azért lesz belőle erkölcsi elv, mert minden egyes egyénben magától a lélek alkotásánál fogva kikerülhetetlenül előáll? Nyilván az utóbbi a valószínűbb. Aki az új elméletet átgondolja, az rögtön látni fogja, hogy az incestus kerülése szükségképpen folyik abból az alapelvből, amelyet a frusztrán izgalom kerülésének nevezünk. Kihez fűződnek az első szexuális kívánságaink? Nyilván ahhoz, aki velünk mint csecsemővel legtöbbet foglalkozott. Freud a *Traumdeutung*-ban kimutatja, hogy e lény rendszerint a saját anyánk, aki velünk a legtöbbet foglalkozott, akinek a gyengédségeit, becézgetéseit először élveztük. Honnét derül ez ki? Freud kimutatja, hogy álmunkban igen gyakran szerepeltetjük anyánkat, szubsztituáljuk magunkat az apa helyébe. Az incestus tehát a titkolt vágyak közé tartozik. Mi idézte elő a kiszorítást? Minden olyan magyarázat, amely társadalmi okokból akarná megmagyarázni ezt, föltételezné már a magyarázandót. Ha azonban meggondoljuk, hogy az incestus-vágy gyermekkorunkban egyike a frusztrán izgalomnak és pedig a leghatalmasabbnak, akkor azonnal érthető lesz, hogy miért szorul ki később tudatunkból. Hogy az incestus-kiszorulás egyike azon neurózisképző elemeknek, amelyek a tudattalanban lappanganak, azt Freud szépen kimutatta egy kis értekezésében, melynek címe *Eine Kindheits-erinnerung des Leonardo da Vinci*. Leonardo feljegyzéseiből kiderül, hogy gyermekkorában anyja nagyon elkényeztette, folytonos becézgetéseivel, csókjaival korán fölkelte benne a szexuális hajlamokat. Es Leonardo drágán fizette meg az anyai kedveskedéseket. Többé nem tudott más nők iránt érdeklődni. Már kortársainak is feltűnt, hogy Leonardo teljesen erotikánélküli életet él. Az anyjához fűződő infantilis, de kiszorított incestus-vágy tette neki lehetetlenné, hogy más nőt szerethessen. Művészi pályája akkor vett újra nagy lendületet, mikor találkozott Giocondával. Ennek arcán találta meg azt a mosolyt, amelyet kis gyermek korában anyján látott. Ezt a mosolyt ábrázolta meg, azután minden képen, férfi- és nőalakjain egyformán. Az incestus kiszorulása tehát épenséggel nem tartozik az ártalmatlan tünetek közé, mert létrehozhat oly bémulásokat, amelyek a szervezetben igen mély nyomokat hagyhatnak. Az incestus kiszorulása volt az oka Leonardonál az ő patológiai viselkedésének. Az ilyen esetek kifejlesztnek egy sajátos pszichikai alakulatot, amit leghelyesebben álhomoszexualitásnak lehetne mondani. Sok esetben a férfi homoszexualitásának (ez Leonardonál pusztán ideális maradt) az igazi oka az, hogy anyja iránti érzelmei nem engedik, hogy más nő iránt érdeklődjék. Ily módon a férfiak

iránti érdeklődés, freudi kifejezéssel élve, csupán negatív reakció, azaz keresi a férfiakat, mert fut a nők elől.

Azt hisszük, sikerült egy példán a legprimitívebb morális tüneménnyel világos képet nyújtani arról, hogy miként keletkezik az a belső cenzúra, amely voltaképp minden morálnak a föltétele. Freud szerint a cenzúra már levezetett jelenség a társadalom általános cenzúrájával szemben. Ezen felfogás értelmében ellenben a társadalom cenzúrája jön létre az egyéni léleekben meglévő és külső motivációktól függetlenül keletkező belső cenzúra alapján. Ezen belső cenzúra pedig úgy áll elő, hogy a lélek kerüli a kínérzelmeket. Mivel pedig a gyermekkorban ép a legprimitívebb ösztönök megnyilvánulása elkerülhetetlenül ilyen kínérzelmeket von maga után, természetszerűleg előáll a törekvés ilyen folyamatok meggátlására. Ez tehát az incestus kiszorítása. Igen érdekes volna követni e probléma további bonyadalmaikat külön vizsgálni meg azokat az eseteket, amikor az incestus-vágy kiszorítása nem sikerül teljes mértékben és amikor más indulatokkal komplikálódik. De ezek tárgyalása nem tartozik ide. Itt csak az általános föltételek, a morál keletkezésének általános érvényű föltételei foglalhatnak helyet.

4. Kant erkölcstana

Mielőtt tovább mennénk, szükségesnek látszik magának az erkölcsnek fogalmáról egyetmást elmondani. A morált különböző időkben és különböző osztályok, népek nemcsak tartalmilag fogják fel különbözőleg, hanem magának az erkölcsnek a fogalmát is más és máskép határozták meg. Már most, ha összehasonlítjuk őket, oly különbségeket találunk, mint a Kant-féle kategorikus imperativus és az utilitarizmus. Valamely elmélet, amely a morál keletkezésének lélektani föltételeibe kíván betekinteni, nemcsak azt köteles megmagyarázni, hogy az erkölcsi érzelmek hogyan támadnak bennünk, hanem azt is, hogy különböző felfogások egy és ugyanazon dologra vonatkozólag hogyan keletkeztek. Mert valószínű, hogy ezek a különböző felfogások azáltal jöttek létre, hogy szerzőik nem magát az egész tüneményt, hanem annak csak egy-egy oldalát vették tekintetbe. Az itt nyert megismeréseket azután jogtalanul általánosították. Vizsgáljuk meg e szempontból az eddig legnagyobb hatást keltett filozófusnak, Kantnak erkölcsi nézeteit. Mi a kategorikus imperativus? Kant meghatározása a következő: Cselekedjél úgy, hogy cselekedeted törvényszerűsége általános törvényhozás elvéül szolgálhasson. Ezt a tételt sokféleképp értelmezték. Azonban ha nem maradunk a dolog grammatikai értelménél, hanem segítségül véve Kant egész filozófiájának az erkölcsi kérdésekkel való összefüggését, akkor e tétel értelmét a következőkbe foglalhatjuk. A tiszta ész kritikájából kiderül, hogy mi magukat a dolgokat magánvaló mivoltukban (*Ding an sich*) nem tudjuk megérteni, hanem csak úgy, ahogy a felfogó elme törvényszerű-

ségei ezt nekünk megengedik. Az ész alaptételei (a szubsztancia, az okság stb.) már előre megszabják, hogy mi mit tudhatunk a dolgokról. Nem ugyan a részletek tartalmát, hanem csak az általános, a faji jellegű értelmet. Így nem tudhatjuk, hogy a dolgok önmagukban is oksági viszonyban vannak-e egymással, mi csak azt tudjuk, hogy a dolgok megértésének más módja nem áll rendelkezésünkre. Hogy vannak azonban e dolgok magukban véve? Ezt nem tudhatjuk. És pedig nemcsak a külső természetet nem ismerhetjük meg magánvaló mivoltában, hanem a saját lelkünk természetét sem. A pszichológia ép olyan tudomány, mint a többi. Csupán egy dolog van, amelyről ismeretünk nincs, de közvetett úton mégis szerezhetünk róla tudást. Ez az erkölcs. Tudniillik az elme törvényszerűségei maguk nem alkotnak természetet. Ezek nem valami létező működő erők, hanem elvont tételek, érvényes igazságok, melyek nem tartoznak a létező tárgyak sorába, hanem azokra alkalmazhatók. A kategóriák alkalmazhatóságának van egy föltétele: a szemlélet. „A kategóriák szemléletek nélkül üresek” és Kant két ilyen alap-szemléletet vesz fel: a tért és az időt. Minden jelenség időben van és minden külső jelenség térben is van. A tér és idő tulajdonságai tehát szintén föltételei a tapasztalatnak, a tárgyaknak. A kategóriák a tiszta értelem alapfogalmai, a tér és idő a szemlélet formái. A kategóriákat a szemlélet közvetítésével alkalmazhatjuk a tapasztalatra. Mi történik azonban a kategóriákkal, ha nem alkalmazzuk őket tapasztalatra? A kategóriák a tapasztalat magyarázó elvei, de, ha nem a tapasztalatra alkalmazzuk őket, akkor még mindig van értelmük! Ez az erkölcs! Kant a szemléleti alaptól ment kategóriákat eszméknek nevezte és megkülönböztetésül őket nem az értelem, hanem az ész törzs-fogalmainak mondta. Az ész kategóriái nem valók a dolgok megismerésére, mert minden ismerethez szemlélet kell. Azért ezen fogalmakról van mégis ismeretünk, i. a transzcendentális filozófia. Ide tartozik az erkölcsstan is. És valóban az etika alaptétele: az akarat autonómiája nem egyéb, mint az okság tiszta értelme, szemlélettől ment formája. Az akarat autonómiája alatt Kant azt érti, hogy valamely cselekedet kezdődik anélkül, hogy más körülmény motiválná, mint az erkölcsi törvény: az imperativus. Es csak akkor kezdődhetik el valamely akarás minden lélektani motiváció nélkül (t. i. kivéve a kat. imperativus általi megokolást), ha a kategóriákat szemléletek nem kötik meg. Ha az okság az egymásutániség időbeli szemléletének alapul használása által meg van kötve, akkor nincs első, nincs autonóm akarás, akkor minden cselekedetnek vannak föltételei és ezen föltételeknek ismét más föltételei és így ad infinitum. Az időben nincs első és nincs utolsó, ott minden pillanatot követ egy következő és megelőző egy előtte lefolyt pillanat. Autonóm cselekedet pedig így nem jöhetne létre, mert hisz nyilván az az autonómia meghatározása, hogy valamely cselekedet külső, tehát időbeli ok nélkül kezdődik.

Csak az a kérdés, van-e ilyen cselekedet a világon. Kant belátja, hogy ilyen nincs. Minden cselekedetünket okok motíválják, az akarat nem autonóm. Azonban ép mivel van a kategóriáknak értelmük a szemléleti alkalmazáson túl is, azért — ha nem is cselekszünk autonóm módon — mindenesetre megítélhetjük a cselekedeteket abból a szempontból, mintha cselekedeteink autonóm módon jöttek volna létre. Röviden íme ez Kant felfogása az erkölcs lényegéről. Igen mély és nagy perspektívát adó koncepció! Melyek azok a lelki jelenségek, amelyek vizsgálata Kantot erre az elméletre vezette?

5. A Kant-féle etika bírálata

Kant gondolkodásának előterében állandóan az erkölcsi felelősségre vonás jelensége állott. Egyrészt tapasztalta, hogy minden tüneménynek meg vannak a maga okai, másrészt látta, hogy a cselekedeteket úgy bíráljuk el, mintha nem tudnók, hogy minden cselekedet abszolút módon determinálva van, hanem abból a föltevésből indulunk ki, mintha másképp is cselekedhetünk volna. Ennek a magyarázatát kereste Kant. Tévedése abban áll, hogy ő nem maguknak a tényleges állapotoknak az elemzését hajtotta végre, hanem egy már meglevő ismerettani álláspontot próbált alkalmazni. Maga a kérdés azonban tényleg fennáll és magyarázatra szorul. Miért ítélünk el bizonyos cselekedeteket, holott tudjuk, hogy az illető másképp nem cselekedhetett? Tudjuk, hogy minden cselekedetünk két fórumnak az összeműködéséből támad: a tudattalanban fekvő vágyak és a cenzúra együttes műve minden. Ennek igaznak kell lenni, ha a kiinduláspontul választott új elmélet érvelése helytálló volt. A cenzúra, mint láttuk, a lélek ökonomikus berendezkedésének eredménye.

A cenzúra magához a létfenntartáshoz tartozó lényeges eszköz, nélküle nem lehetne élni. Most felvetjük a kérdést, vajon a cenzúra, a tudattalan vágyak e fékezője és travesztálója maga a tudatos vagy a tudattalan részhez tartozik-e. Bizonyára a tudatlan instanciák sorába tartozik, mivel, ha tudatos volna, akkor a kiszorított elemek is azok lennének, ami ellenmondás volna, sőt magát az egész rendszert alapjában megsemmisítené. Mi csak arról tudunk, ami tudatunkban lefolyik. Ami a tudattalanban van: az összeférhetetlen vágyak, a cenzúra, azok rejtve maradnak előttünk. A cenzúra tudatosságához ugyanis hozzátartoznék, hogy tudjuk azt is, amit cenzúrálunk. De ezek a cenzúrált elemek ép a tudattalanok. Ezekről nem tudjuk, hogy léteznek, még akkor sem, ha különben a freudi elméletet már ismerjük, mert a saját lelkünk elemzése nehezebb feladat, mint az idegené. Ha azonban a cenzúra tudattalan, akkor érthető, hogy miért fér össze a valóságban két oly ellenmondónak látszó jelenség, mint a tökéletes determinizmus és a morális beszámítás. Hogy miért mondunk erkölcsi ítéletet, noha tudjuk, hogy az elítélt másképp nem tehetett. A morális megítélés a cenzúra

műve. Ez szorítja vissza a tilos vágyakat bennünk és ez ítél el bennünket, ha e vágyak mégis fellépnek. Minden elítélés lényegében önitélésen alapszik, mert nincs oly dolog, amely mint gondolat, ha csak futólagosan is, át nem haladt volna lelkünkön. A cenzúra, ha élőlény volna és nem egy lelki működésfajta, így gondolkodnék: a lélek két részből áll, tudatos és tudattalan részből. Rossz gondolatai, aljas hajlamai, tilos vágyai mindenkinek vannak. Arra való a tudattalan, hogy minden ilyen antiszociális komplexum ide kerüljön le, ide a léleknek ebbe az alvilágába.

A cenzúra azonban nem egy önmagára reflektáló lény, hanem egy funkció és így mindezt megteszi és nem elmélkedik cselekedetéről. Minden morális elítélés abban leli végső magyarázatát, hogy vannak dolgok, amik egyedül a lélek Hádeszében lehetnek el az élet veszélyeztetése nélkül és mégis feltörnek a tudat világosságába, sőt megvalósítást követelnek. Ekkor lép fel az erkölcsi elítélés. És Kant — bár nagyon távol volt, hogy e kérdésben tisztán lásson ép a lélektani ismeretek akkori csekély volta miatt! — mégis megsejtett ebből valamit, mikor megtette a különbséget az akarat autonómiája és a cselekedetek oksági determináltsága közt. Az akarat autonómiája szerinte az életre érvénytelen elv, amely nem valósul meg. Nyilván ép úgy, mint a cenzúra, amely szintén nem képes a tudattalan vágyait teljesen maradék nélkül letartani.

Befejezése a jövő számban

Hubert Lagardelle: A demokrácia aktuális problémái Franciaországban

— Befejező közlemény. —

A vallási társadalom után a pozitív társadalom; a hit után a munka. Az állami gyámkodás valamennyi fölszabadító akciója közt ez a legfontosabb. Valamennyi közt tényleg* ez volt az első, a leghatékonyabb: ez nyomta rá az általános szétesés bélyegét az egész szervezetre. Már mondtam, hogy a pozitív társadalom hosszas rabszolgaságának alapoka a gazdasági fejlődés lassúsága volt. Az ipari fejlődés rohamosabb menete kétségtelenül sokkal korábban kényszerítette volna lázadásra a társadalmi intézményeket az állam mindenhatósága ellen. Mindamellett mégis megtörtént ez, attól a naptól kezdve, amikor a gazdasági tünetények fölforgatták a dolgok hagyományos rendjét s amikor kétségtelenül bebizonyosodott, hogy az állam képtelen megoldani a gyakorlati élet kérdéseit. S a fogalmaknak, a határoknak ez a fölbomlása nem részleges volt, nem szorítkozott a munkásmozgalomra, vagyis a legerélyesebb társadalmi mozgalomra, hanem egyetemes és általános volt.*

* Henry Joly, francia akadémikus, a *Revue Hebdomadaire* 1910 április 4-iki számában ezt írhatta a *Le Public et les Syndicats* című tanulmányában:

„A szindikalizmus eszméjét, és pedig egyre jobban, nemcsak a szorosan vett munkások vallják, hanem igen sok melegszívű ember is, aki figyelmes elmével vizsgálja a múlt leckéit s a jelen eseményeinek menetét, s végre sok ifjú, aki pontosan akarja teljesíteni azt a kötelességet, hogy a megelőző nemzedékektől örökségül maradt bajokat megszüntesse. Ez a kedvezés a szindikátusokkal szemben ezeknél is, amazoknál is egyidejűleg haladást és — ne mondják, hogy paradoxon: reakciót képvisel”.

„Reakció, de mi ellen? . . . Az erőszakolt individualizmus, az állam mindenhatósága ellen; a számbeli többség szuverenitása ellen, melylyel a kisebbségek megvetése jár együtt a mindenféle alakban nyilatkozó központo-

A francia szindikalizmust gyakran félreértették. Oly mozgalomnak tekintették, melyet az anarchista ideológia inspirált, amely tehát rendszeres negációja a parlamentnek és az államnak. De ebben az értelemben a régi liberalizmust is úgy tekinthetnők, mint a szindikalista mozgalom sugalmazóját, mert hiszen ez is épen úgy államiság-ellenes és ostorozza a politika gazságait! A valóság az, hogy a francia szindikalizmust csak akkor lehet helyesen megítélni, ha tekintettel vagyunk a főnebb említett szempontokra is, melyek a kizárólag politikai francia demokráciára vonatkoznak. A társadalmi élet, a kezdeményezés, a rátermettség, a technika föllázadt a parlamentarizmusnak és az államnak elvont, mesterséges és tehetetlen élete ellen. Nagy újdonsága az volt, hogy rehabilitálta a közvetlen akciót, a felelősség érzéseit s a személyes erőfeszítés kedvét. Kioktatta a tömegeket és az egyéneket, hogy semmit se kaphatnak, hacsak nem fáradság érte, s kioktatta őket, hogy küzdelem az életképesség titka. A társadalmi akció súlypontját nem a politika külső kereteibe helyezte, hanem a mély gazdasági intézményekbe. Erkölcsi szempontból megállapította a munkának nagyon is elfeledett szuverenitását, visszaadta méltósága öntudatát sok embernek, aki már elvesztette azt s a „termelők morál”-ja „az értékek új becslése” lett. A szindikalizmus tehát így, a visszahatás folytán, nevelője lett a francia társadalomnak; friss vért hozott a megvénült világba.

A munkásosztálynak ez az elhidegülése az állam iránt

sítás s végre a monopóliumok ellen, melyek szakadatlanul és egyre jobban összpontosulnak a közigazgatás kezében”.

A tanulmány közreadása előtt, ugyanaz a *Revue Hebdomadaire*, noha konzervatív és katolikus irányzatokat szolgál, közreadta Dehermenek *Le Syndicalisme contre l'Anarchie parlementaire* című cikkét, melynek az elejét idézem:

„A választási vesztegetések s a politikai pártok dédelgetése, valamint a vezetés gyatra volta miatt, a parlamentarizmus tönkre teszi a nemzetet. Mivel csak a zűrzavarban s a polgári tespedésben tarthatja magát, ellene szegül a pozitív szabadságok alkotmányának, a szerves testületek alakulásának, minden társadalmi életnek. A rend erői ellenségei neki, legyenek bár az egyház, a hadsereg, a család vagy az egyesületek. Politikaivá teszi, elnyeli, széttagozza a szervezett tevékenységet. Szóval: romlott, megrontó és anarchikus. Bomlaszt és butít, zsarol és meggyaláz. Egyetlen egy tekintélyben gyökerező funkciót se tudna elvégezni: nem ösztönöz, se vissza nem tart, nem szabályoz, se jóvá nem tesz, nem segít elő, se össze nem egyeztet, a magánérdeket, amelyből sarjadt, nem tudja alárendelni a közérdeknek, amelyért nem felelős. Nem kományoz”.

„Vele szemben áll talpra a szindikalizmus”.

annál jelentőségesebb volt, mert egyenesen azokban a tömegekben támadt, melyeknek úgy nyújtották oda az állami beavatkozást, mint a menekülés utolsó eszköszét. Mert hiszen mindazokban a harcokban, melyeket a népies pártok vívtak a polgári pártokkal, a kormányzó hatalom egyenesen a proletárság érdekében lépett közbe. A főadat az volt, hogy népszerűvé tegyék az államot a nép előtt. S íme, a nép visszautasította ennek az államnak a segítségét, mely a demokratikus kívánalmaknak megfelelően alakult át! Vagyis helyesebben: nem hitt már a hatalom teremtő erejében, a társadalmi törvényhozás rögtöni hatékonyságában. A tapasztalás nem bizonyította-e be már régen a munkásosztálynak, hogy a törvényt csak akkor hajtják végre, ha a szakszervezetek ereje elegendő, hogy kikényszerítse? S ott, ahol a szindikátusok erősek, nem kerekednek-e gyakran, sőt legtöbbször a törvény fölé s nem teszik-e fölöslegessé a hatalom beavatkozását?

A szindikalizmus legkivált ebben az irányban helyezkedett szembe a tisztán politikai szocializmussal, amelyre nézve az állam meghódítása volt a társadalmi átalakulás kezdete és vége. A parlamentáris szocializmus csak a parlamentáris demokrácia aláztos tanítványa volt. Oly korban született, amikor a hit a hatalom csodás beavatkozásában annyival erősebb volt, mert akkor még nem volt olyan munkásmozgalom, mely saját szervei útján működhetett volna. Egyívású a kizárólag politikai demokrácia hajnalhasadásával, míg a szindikalizmus már ennek az alkonyán született. Ez az időpontbeli különbség megmagyarázza a fogalmak különbségét is. Íme, ezért volt oly kínos a régi szocializmus legtöbb teoretikusának a szindikalizmus megértése. Mert nem látták a parlamentáris szkepszis okait, nem látták miért hívják szinte gögösen tette a munkásosztály egyéni erejét, a rettegés okát az állami monopóliumoktól, a bizalmatlanságát a közhatalom igazságosságában és rátermettségében. Szűk határok közé szorított politikai nevelésük nagyon is hozzá szoktatta őket ahhoz, hogy minden dolgot az állam filantrópikus beavatkozásának szemszögletéből vizsgáljanak.

A proletárság államiságellenes mozgalma, melyet a *Confédération Generale du Travail* kebelében szerveztek, volt az a lángoló tűzhely, melynek sugarai fölvilágosították a nemzet többi rétegeit. Ahogy már jeleztem, az eredetileg munkás-szindikalizmus

általános lett. Először is az állami alkalmazottak, hivatalnokok és munkások tömegeit mozgatta meg. Először történt, hogy a mindenféle rendű munkások, akik a közszolgálat teendőit végezték, megfosztották az államot varázslatos jellegétől s úgy tekintették magukat, mint egészen közönséges termelőket, akiknek éppen annyi a joguk, de semmivel se több a kötelességük, mint a magánvállalatok és magánüzemek termelőinek. Ez teljes fejtetőre állítása volt minden hagyománynak. A posta- és távíróhivatalnokok első általános sztrájkja után 1909-ben, Aulard, a francia forradalom klasszikus történetírója azt írta, hogy „ez volt a legfontosabb szociális esemény Franciaországban 1789 óta”. Amivel azt akarta mondani, hogy a jakobinus és napoleoni formában alakult államiség alapjai most rendültek meg először és legfélelmetesebben. És aztán, a hivatalnokok szindikalizmusának fejlődése szédületes lett. Aligha túlozunk, ha azt állítjuk, hogy ma már nincs is az államnak oly hivatalnoktestülete, amely ne tömörült volna hatalmas szindikátussá s ez védi tagjait a politikai önkény ellen, követelvén a munka lojális szabályozását, az előmenetelt, a fizetést stb. Amidőn 1910 őszén kitört a vasúti tisztviselők és munkások sztrájkja, ennek a hatása oly lesújtó volt, hogy az összes pártok legtöbb politikusa az állam csődjén, pusztulásán sopánkodott. Inkább azt mondhatták volna, hogy a pártok presztízsének és diktátorságának a csődje. A következő kormányok — Clémenceautól Briandig, Monisig, Caillauxig és Poincaréig — megpróbálták ugyan egy „szolgálati rendtartás” előterjesztését, de habozásuk mindeddig késleltette ennek letárgyalását. A hatalom szemmel láthatóan két ellentétes irányzat között vergődik: egyfelől fél, hogy kellemtlenkedik az egy millió hivatalnoknak s elidegeníti magától ezt a nagyerejű választótömeget s másfelől aggódik, hogy gyöngegséggel és kishitűséggel vádolják meg s ekképpen veszélyezteti a közszolgálat pontos menetét.*

* Íme, mit olvassunk az egyik, inkább mérsékelt irányzatú szemlében *La Revue Politique & Parlementaire* — a hivatalnokok szindikalizmusára vonatkozólag. Marcel Gérardnak *L'Etatisme est-il en progrès* jellemző című tanulmányában van, az 1911 márciusi számban:

„A szindikalisták megfigyelhették az utóbbi időkben több körülményből, hogy az állami munkások sorsa semmivel se irígyelendőbb, mint a magán-, vállalatok munkásaié. Láthatták, hogy közszolgálati alkalmazottakat és hivatalnokokat a véleményük miatt csaptak el. Látták, hogy a közszolgálati hivatalnokok sztrájkjoga, sőt egyesülési, szervezkedési joga is kétségbe vonott.

Viszont a munkaadók, a munkás-szindikalizmus ösztökéjétől hajtván, kiléptek elszigeteltségükből s csakhamar pótolták az elmulasztott időt.* A nagy kőműves-sztrájkok Parisban, még az 1911 július havi is, megmutatták a *Federation patronale du bâtiment* egyre növekvő erejét. A munkaadók szindikalizmusa azonban legkivált a vas- és fémiparban fejlődött ki. A híres *Comité des Forges* szilárdan tömörítette össze valamennyi vasgyár főnökeinek szervezetét összetartó hálózatba, mely állig fölfegyverkezett a munkások követelései, a sztrájkok, stb. ellen.** Nemrég tartották meg Turinban a munkaadók szindikátusainak első nemzetközi kongresszusát: ez felelet a munkások nemzetközi kongresszusaira.*** S a francia patronátus szervezéséről szóló jelentés nem a legérdektelenebbek közül való volt. Kétségtelen, hogy a francia munkaadók még nem alakították meg szilárdan a *Confederation Generale du Patronat* szövetségét, de valószínű, hogy röviden talpra állítják.

S hogy viszont legjogosultabb követelésük is a költségvetés lehetetlenségeibe ütközött. Látták, hogy a levélhordók hiába követelték a napi öt frankos bért, a kórházi ápolók, a „közjótékonyág páriái” 1 frc 15 centimes keresnek napi tizenkét órai munkával; pénzügyőrök kénytelenek törni magukat, hogy gyalázatosan kicsi fizetésüknek némi bizonytalan javításához jussanak; az útmesterek legutóbbi kongresszusukon havi 90 frank fizetést követeltek: s végre a rendőrök, szolgálatuk végeztével, a vásárcsarnokba sietnek zsákokat cipelni, hogy megkeressék azt a napi két frankot, amely nélkül nem bírnának megélni nyomorúságos fizetésükből. Másrészt pedig azt se felejtik, hogy az állam néha megtagadja alkalmazottjaitól még azoknak a munkástörvényeknek a jótéteményeit is, amelyeket a magánbérmunkásokra alkalmaz, nevezetesen a heti pihenőnapot. S mind ez épen nem ösztönzi őket arra, hogy szaporítsák az állami alkalmazottak sorait.”

* Lásd Pierre Saint-Girons könyvét: *L'assurance patronale contre la grève* (Paris, Larose, 1908) és Expert-Bezangon legújabb könyvét: *Les Organisations de Defense Patronale* (Paris, Paulin, 1911).

** A *Comité des Forges* szervezéséről a *Le Mouvement Socialiste* (1908 és 1909) cikksorozatát közölte A. Merrheim tollából. V. ö. még a *L'Organisation patronale* c. röpiratot, Paris, *Union Federate de la Metallurgie*.

*** Lásd az Általános Jelentést az *Organisation de la Defense patronale*-ről, melyet Gino Olivetti adott ki, az olasz *Confederazione del'Industria* titkára s legfőbb szerzője a *Premier Congrès International des Organisations Patronales de l' Industrie et de l' Agriculture*-nek, melyet 1911 szeptember 28-tól október 1-ig tartottak Turinban. V. ö. még a *Defense patronale en France* kongresszusának tett jelentést, melyet Blondel, a francia delegátus, a *Federation des Industriels et Commerçants français* képviselője terjesztett elő.

A legfontosabb francia munkaadó-szervezetek:

1. *La Federation des Industriels et Commerçants Français*, amely kezdetben csak propaganda-szervezet volt, de aztán védelmi szervezetté alakult.

A nagy földbirtokosok már régen megelőzték a gyárosokat, korán elvesztették bizalmukat az államban, hogy ez védje meg mezőgazdasági érdekeiket. Mindjárt az 1884-iki törvény után mely a munkás-szindikátusokkal egyidejűleg engedélyezte a munkaadók és birtokosok szindikátusait is — gyakorlatilag alkalmazták a szervezkedést és a „direkt akciót”. Ezek az egyesületek ma már nagy szociális erőt képviselnek; nem csupán a technikai javításokkal, a mezőgazdasági hitellel, a gépek és műtrágya bevásárlásával foglalkoznak, hanem pressziót gyakorolnak a közhatalomra is a vámtételek érdekében, melyek oly nagyon védő jellegűek Franciaországban. Nem szükséges külön megemlékezni a földművesek, a délvidéki bortermelők, a középvidéki erdei munkások, a délnyugati gyantaszedők, az északi zöldségesek, stb. szindikalista mozgalmáról. Ezek mind a *Confederation Generale du Travail* szövetségébe tartoznak s működésük egybeolvad ezével. De rá kell mutatnom az agrármozgalmakra, ezekre a valódi parasztlázadásokra, melyek két esztendővel ezelőtt föllazították a déli bortermelőket s most, alig pár hónapja, fölforgatták a Champagnet. E mezőgazdasági bajoknak mélyen fekvő oka kétségtelenül gazdasági, éghajlati, és véletlen jellegű volt. De a tiltakozás formája nyílt zendülés volt a közhatalom ellen. Lehet mosolyogni ezen, abban az értelemben, hogy az állam nem képes jóvátenni az időjárás okozta károkat, a jégverést, a sok esőt, a szárazságot, stb, s hogy nem pótolhatja csodákkal a rossz termés sanyarúságát s a bőséges esztendőkben az előrelátás, a gondoskodás hiányát.* De még se állhatjuk meg, hogy le ne vonjuk a konklúziót a méltatlankodásnak ebből a zendüléséből az állam ellen. Mert mind azt jelenti ez, mit várt a francia parasztság a politikai csodától; át s alapított egy „Kölcsönös biztosító pénztárt a sztrájk kockázata ellen”

2. *L'Union des Syndicats Patronaux de l'Industrie textile*, melynek ugyanaz a jellege, mint az előbbinek.

3. *La Federation des Syndicats Patronaux du Batiment*

4. *L'Union des Maitres de Verreries du Nord et du Nord-Ouest de la France.*

L'Association des Employeurs de main doeuvre dans les Ports de la France.

5. *L' Union des Industries Métallurgiques & Minières*

6. *L'Union Céramique;*

7. *La Mutuelle du Commerce et de l' Industrie de Roubaix;* stb. stb.

* Lásd Maurice Le Blond könyvét: *La Crise du Midi* (Paris, Charpentier, 1907).

mutatja, mily mindenható istenség volt a parlament a mezőgazdasági lakosság szemében. S ez a lakosság most először nem akarta meghallgatni a politikusok békítő szavát, a miniszterek ígéreteit, a préfet-k nyugalomra intő szózatát. A Délvidéknek s a Champagnének ezek a lázongó mozgalmi gazdagok jellegzetes incidensekben: s a legkevésbé jellegzetesek még azok, melyek arról a tényleges veszedelemről szólnak, melyben gyakran forogtak a képviselők, ha mutatkoznunk mertek.

Végre a kispolgárság, a szatócsok, akik oly individualisták voltak egész máig, szintén kezdik már követni a németországi és belga középosztályok nyomdokait. Szervezkednek a közös bevásárlásra, a szakmabeli oktatásra, hitelviszonyaik javítására, a nagy áruházak és fogyasztó szövetkezetek elleni küzdelemre, az adótörvények reformjára, stb. Nemrég tartották Parisban kongresszusukat, mely tele volt új útmutatásokkal. Kétségtelen, hogy korai volna még elhamarkodott jóslásokba bocsájtkozni erről a fiatal mozgalomról: a vezetők nagyon jól tudják, hogy mit akarnak; de az már nem egészen bizonyos, vajon csapataik eléggé neveltek-e arra, hogy megértsék őket. De viszont az is igaz, hogy belépésük a szövetkezés általános mozgalmába a legmeggyőzőbb jelensége annak, amit én „a francia társadalom növekvő szindikabilitásának” neveznék.

Zárójel között: ezt a fejlődést még a családban is követhetném. A francia család, mely a római család mintájára szerveződött, kicsinyben az állam hierarchiáját tükrözte vissza. Tekintélyi formáció volt ez, melyben az apának csaknem abszolút hatalma volt a nőn és a gyermekén. A napóleoni kódex szilárdan szabályozta ezt a férji és apai hegemoniát. Már most, noha végzetlenül lassabban, itt is megállapíthatók napról-napra azok az átalakulások, melyek a műhelyben és az államban végbementek. A hímek civilizációja ugyanoly ütéseknek kap, mint a kapitalista és állami civilizáció. Ez, mindenekelőtt, az asszonyra nézve nyilvánvaló. A nő 1900 óta egyre több jogot szerzett. Ezt a gazdasági fejlődés rohamos menetének köszönheti, ami többet tett fölszabadítására, mint az erkölcsi viták, sőt maga a propaganda is. A nő, aki mint fiatal leány, férjhez nem ment hajadon, mint özvegy, mint férjes asszony keresi meg kenyerét, végzetszerűen kénytelen független helyzetet foglalni el a csa-

lában: amely mértékben nő felelőssége, ép úgy nő a szabadsága is. A kereskedő asszonyt a törvény ma már egyrangúnak mondja az ipar vagy üzem vezetőjével; választó és válaszható kereskedelmi bíróságoknál; a munkásnő bizalmi férfiakat választ, a női munkabért törvény védelmezi a férj pazarlása ellen a szabad foglalkozások: az orvosi és ügyvédi gyakorlat, az újságírás, az irodalom naponta jobban megnyílnak a nők előtt. Végül, a nők szavazati jogáért folytatott küzdelem kétségtelen haladást mutat. Ezek a megállapítások lehetnek érdektelenek azok előtt az idegenek előtt, akiknek hazájában a nők emancipációja már befejezett dolog, ha törvény szerint nem is, de a gyakorlatban. Franciaországban azonban a hagyományos családi hierarchiának ez a bomladozása vigasztaló jelensége a szabadság fejlődésének. Hasonlóképpen, a gyermek ma már nem olyan birtoka szüleinek, mint azokban az időkben, amikor a valóban zsarnoki erkölcsök szentesítették a törvény szigorát. Különbözik magának a törvénynek is engednie kellett a józan-ság követelményeivel szemben: az apaság megszűnéséről s a gyermekvédelemtől hozott törvények máris megszorították a szülői visszaélés hatalmát. Ez az áramlat nem fog megállani s a gyermek jogai, mint legégetőbb aktualitás, vannak napi-renden.

A társadalmi igazság ezen elemi szempontjain kívül, azt hiszem, hogy a tekintélyi család pusztulásának, mely meghozza a nő szabadságát, nagyobb fontossága van azért, mert magába a társadalomba is nagyobb szabadságot hoz. A nő, mint ösztönös és akaratú lény, *par excellence* evolutív erő; a férfi, mint hideg, józan okoskodó, mindenekelőtt konzervatív erő. A nő képviseli a fantáziát, a szeszélyt, az állhatatlanságot: a férfi pedig a szilárdság, a szabály, a mozdulatlanság jelképe. Azt lehet mondani, hogy azt a részt, melyet a nőnek logikusan bele kell vinnie a fejlődésbe, mindeddig rendszeresen kiküszöbölték onnan a férfiak részének javára. A dinamikai elemet földőzték a statikai elem javára. Anélkül, hogy a túlzott feminizmus hibájába esnének, bizonyos, hogy a társadalmi fejlődést megfosztották bizonyos hajlékonyságtól, könnyedségtől, gyorsaságtól, melyet a női akció kölcsönzött volna neki. A nőnek fokozatos fölszabadulása Franciaországban hozzájárul a társadalom fölszabadulásához.

Íme, az állami, a parlamentáris és a tekintélyi degenerációnak, továbbá a szociális és liberális gyarapodásnak az a kettős mozgalma, mely az 1912-iki Franciaországot jellemzi.

Vajon melyik győz a két irányzat közül: a központkereső-e, vagy a központfutó? A jóslások mindig hiábavalók, de föltehetjük, hogy ha a dolgok így maradnak, ha új tényezők vagy előre nem látottak, vagy vargabetűk nem jönnek közbe, akkor az áramlatok követni fogják irányukat. S ebben az esetben megkísérthetjük, hogy jelezzük azt a görbét, melyet leírnak, ebben a pillanatban, amint megfigyeljük.

III.

Két föltevés lehetséges: vagy az áramlatok egyike teljesen elnyomja a másikat, vagy pedig kompromisszum jön létre. Az első megoldás nem igen látszik valószínűnek. A két ellentétes áramlat szociális valóságnak két arculatját mutatja. A jelenlegi válságnak egyedüli oka az, hogy a politika aránytalanul túlteng a gazdasági élet, a tekintély pedig a szabadság rovására. Előre látható tehát, hogy az egyensúly helyre fog állni, mihamarabb mindegyik megleti a neki pontosan megfelelő helyet.

Az egyiknek győzelme a másik kizárásával a történelem visszafolyását jelentené. Ha a szociális csoportok teljesen kiküszöbölnék a politikai államot, ezt az általános köteléket, mely összetartja a nemzet alkotó elemeinek az egységét, ennek az eredménye egyszerű visszatérés lenne a középkor testületi vagy községi céhrendszeréhez. És ha a politikai egység, az állami központosítás elnyelné azokat a szociális csoportokat, melyek az ország életerejét biztosítják, ez lenne a legfélelmetesebb jakobinizmus diadala, amit csak elképzelhetünk. A probléma más: a lényege az, hogy körül kell árkolni a politikai tevékenység megfelelő működési tereit.

Ebben megegyezés jön majd létre. Minden küzdelem így végződik. Elérkezik a pillanat, amikor a támadó erő kiegyezkedik az ellentálló erővel. Közbelép a közvetítés, hogy megállapítsa a két összetevőnek megfelelő adagját — hogy így mondjam — az új eredőben. Alapjában véve ez az adagolás a fontos. A küzdelem célja az, hogy erre gyakoroljon minél nagyobb befolyást s hogy a végső megegyezést minél kedvezőbbé tegye mind a két küzdő számára.

Így tehát minden az ellenfelek támadó hevétől függ. Noha

valószínű, hogy a szindikalizmus, például, visszaveti a politikát saját birodalmába, azért bizonyos, hogy sokkal kevésbé érné el célját, sőt lehet, hogy talán el se érné, ha abba hagyná harcias küzdelmét, ha a végső mérkőzés előtt egyezkednék ellenfelével. A történelem legigazabb filozófiája a háború és nem a megalkuvás filozófiája. Ennek azonban nem szabad meggátolnia a megegyezés végső szerepének megismerését, ami a küzdelemnek befejezése.

Milyen mértékben lehet tehát előre látni, hogy helyre áll az egyensúly a harcban álló három társadalmi világ: a politikai élet, a vallási élet és a gazdasági élet között? Mellőzzük a vallási életet; azt hiszem, eléggé megjelöltem azt az új helyzetet, mely a szabad egyháznak készül az államban. Visszaadtván hivatásának, a „lelkek társadalma”-nak, a „hívők közületé”-nek, az egyház nem fog többé cserkészni az állam területén, hogy végezze, mint régen s az állammal versenyezve, a közjótékonyosság és oktatás nagy társadalmi szolgálatait.* De vajon megtartható-e szigorúan ez az ideális határvonal? Kétségtelen, az államnak mindig örködni kell, hogy az egyház át ne csapjon a területére. Az összetűzés a vallási és a politikai társadalom közt még bizonyára nincs elintézve. De már a végletekig csökkent s ez elegendő. Szerencse, hogy az egyház nem adhat már több alkalmat az államnak arra, hogy zsarnoknak mutatkozhassek s hogy diktátorsága igájába hajthassa a lelkiismereteket. Nem tudom eléggé hangsúlyozni azt, amit a nemzeti néprevelés elítélletes kérdéseinek neveznek: hogy a hatalom

* Annyira igaz ez, hogy maga Ferdinand Buisson, az elemi oktatás szervezője Franciaországban, aki hosszú pályáján minden ereje megfeszítésével azon dolgozott, hogy eldisputálja az iskolát az egyháztól, ma már kijelenti, hogy a hivatalos oktatást semmi veszély nem fenyegeti többé. Nem régiben a *Jeunesses Laïques* kongresszusán, 1911 augusztusában a következőket mondta :

„A laikus iskola a legjobban megalapozott, szét nem rombolható intézménye a harmadik köztársaságnak.”

Ezek nagyon jelentős szavak, ha rá gondolunk arra a kérélhetetlen harcra, melyet az egyház a különválasztás után indított a világi oktatás ellen. A régi demokraták tehát meg vannak győződve, hogy az egyház versenyével végleg leszámoltak.

Poincaré viszont magáévá tette Ferdinand Buisson véleményét a *Dépêche de Toulouse* 1911 augusztus 20-iki számában írt eikkében, amikor ezt írja:

„Megkérem Paris nagyon tisztelt képviselőjét, engedje meg, hogy magamévá tegyem az ő gondolatát. Azt hiszem, nem mondta s én magam se mondtam azt, hogy nem támadták az iskolát .... De én is, épen úgy, mint Buisson úr, kijelentettem, hogy ezek a támadások tehetetlenek”.

zsarnokságának látásához szokott lelkek megérttek a szolgaságra. Ebből a szempontból a másik küzdelemé, a gazdasági és politikai küzdelemé az elsőség és a túlsúly. Erre kell tehát összpontosítanunk minden figyelmünket.

*

Akárhogy vitatkozunk is, bizonyos, hogy egy minimális adag politikára, parlamentarizmusra és központosított államra mindig szükség van. Az anarchista szempont mindig csak metafizikai szempont marad. Nem állok a tényeknek szorosan vett tapasztalati alapjára, ami egy oly alkotmányosan állami és politikai országban, mint Franciaország, fölmentene bennünket a hosszabb vitától: örülség volna föltenni, hogy az a félelmetes emlékoszlop, amelynek neve Francia Állam s amely századok munkája, egyetlen egy nap alatt elsöpörhető, kivált mikor az ellene támadó erők még gyermekkorukat élik. Egyszerűen fölvetem a politikai társadalom létkérdésének a problémáját. Ez a kérdés, bárki megértheti a fentebbi vázlat egyszerű összehasonlításából, a közepkori partikularizmus és a modern politikai egység kérdése. Az állam azoknak az egyéneknek és csoportoknak közös érintkezési pontjait, közös szükségleteit fejezi ki, melyek a nemzetet alkotják. A hasonlóságokat s nem a különbségeket tükrözi. Már pedig ki tagadhatja, hogy a modern élet a hasonlóságokat, a közös érintkezési pontokat, a közös szükségleteket, a közös érdekeket fejleszti? Kifejlődik a munkamegosztás a kollektivitás szerve s ugyanezen kollektivitás alkotó elemei között. A képviselő elve játszik itt közre: azt a munkát, amit millió és millió embernek egyénileg kellene elvégeznie, hogy kielégítsenek bizonyos mindnyájuk által egyformán érzett szükségleteket, csak néhány ember végzi el, aki az összesség nevében működik. Ez a delegálás szükségessége, ami a politika igazolása is és megteremti a különböző kormányformákat: a legteljesebb mértéktől a legmérsékeltebbig, mindnyájan tényleg, ha ugyan nem elvben, gyakorolják is ezt a képviselői funkciót. A francia neo-monarchizmus, melynek megtestesülése a *L'Action française*, s amely a monarchia visszaállítása céljából hasznára igyekszik fordítani a parlamentarizmus és a politikai pártok hitelvesztettségét, azt ajánlja, hogy gyökeresen el kell nyomni minden képviselői intézményt.* De

*Az antiparlamentarizmus ügyes kizsákmányolása a neo-monarchisták részéről, ami uralkodó áramlat Franciaországban, a jelenlegi válságnak egyik legfurcsább nyilatkozása;

A *L'Action Française*, a politikai reakció és a társadalmi konzervatizmus

csak valami sajtóságos csalódás hiteti el vele, hogy a parlament és a politikai pártok helyettesítése az önkényes uralkodó kormánvával kiküszöbölné minden képviselőt. Akár ezer címe van a delegációnak, akár csak egy: nem delegáció marad-e azért? Az egyetlen szóban forgó kérdés csak az, hogy saját értékére kell leszállítani a képviselőt elvét, delegálni csak a delegálható hatalmat kell, a többit pedig fönn kell tartani maguknak az érdekelteknek. Ez a határkérdés a politika és az állam szerepe között.

Melyek tehát a parlament és az állam úgynevezett természetes funkciói az olyan demokratikus országban, aminő Franciaország? Vagy más szóval: az állam hivatásának, funkcióinak milyen fölfogása felé sodródik manapság Franciaországban a közvélemény?

Mindenekelőtt van egy egész csoport elvont rendű kollektív szükségesség, melyet a szabadság gyűjtőfogalma alá sorozhatunk: a politikai társadalomnak kétségbe nem vonható hivatása, hogy ennek a gyakorlását biztosítsa. Az egyéneknek maguk közt, a csoportoknak maguk közt szükségük van arra, hogy szabadon cselekedhessenek s hogy védve legyenek szomszédjaik erőszakosságától. Minden embernek, minden társadalmi osztálynak szüksége van arra, hogy tiszta levegőt szívhasson s függetlenül mozoghasson. Ez a demokrácia alapelve; és hogy a parlament hozzon törvényt, az állam pedig szervezze a sajtó szabadságát, az egyesülés szabadságát, a gyűlekezési szabadságot, stb. íme, ezek a parlament és az állam normális föladatai. De vannak más, kollektív funkciók is, amelyek konkrétan rendűek és nem volnának elvégezhetőek a parlament és az állam közbejötté nélkül: a külföldi viszonylatok, a külpolitika, az összeköttetés az idegen államokkal gazdasági szempontból (védvamos politika, szabad-kereskedelem), stb. A nagy közszolgálatok: az iskola, a közegészségügy, a közlekedés, a posta, a hadsereg, a haditengerészet, stb. szabályozása és ellátása szintén szükségképpen megköveteli a parlament határozatait s az állami kezelést.

De épen itt bonyolul össze a parlament szerepének problémája az állam működésével. Egyfelől kétségtelen, hogy

szerve, nem tudott okosabban tenni, mint hogy kölcsön kérte az anarchizmustól a parlamentarizmus radikális tagadását, fölhívását az erőszakra, a zendülésre és forradalomra. E szerint a letűnt kormányformák leggonoszabb dicsőítői a legforradalmibb eszközöktől se riadnak vissza.

a kollektív szükségletek együtt nőnek a modern civilizációval s e célból szükség van a kollektív érdekek szolgálatára, hogy ezek az érdekek kielégíttessenek; másfelől nem kevésbé igaz, még pedig tapasztalati igazság, hogy a parlament és az állam a lehető legkevesebbet ért a gazdasági érdekekhez, felelőssége pedig egyiknek sincsen. Itt rejlik állami üzeink elismert, általános hibája. Franciaországban mindig lehet idézni a hadsereg és a haditengerészet arzenáljainak nagyon is meggyőző tékozlását, a gyújtó-monopóliumot, a Nyugoti államvasutak monopóliumát s általában minden kincstári vagy községi üzemet. Ehhez a nem-értéshez és felelőtlenységhez járul még a politika végzetes önkénye: a pártok, a közéleti férfiak beleavatkoznak a szolgálatok teljesítésébe, hogy elhelyezhessék klienseiket, hogy kedvezményeket szerezzenek barátaiknak, stb. Ugy hogy a francia közszolgálatok hivatalnokai és munkásai jogosan vádolták a kettős kizsákmányolást, melynek áldozatai voltak: a politikai és a gazdasági kizsákmányolást.

Hol itt a menekvés? Ma már egész Franciaország visszhangzik a csaknem egyértelmű kiáltástól erre vonatkozólag, csak az államiság dogmatikusai védik a közhatalmak aktuális praktikáit. Továbbá, nagyon kevés embernek van bizalma az iparos és kereskedő államgazdasági erényeiben. Kezdetben az állami monopóliumokat annál jobban szerették a tömegek, mennél inkább az volt a látszat, hogy kisajátítanak néhány kapitalistát. S ezek a vállalkozások csakugyan hamar elvesztették egyéni jellegüket s kollektív alakba öltöztek, de azért megtartották a magánkapitalizmus kizsákmányoló hatalmát, ennek leglényegesebb sajátossága nélkül: nem volt meg bennük sem a kezdeményezés szelleme, sem a felelősség érzése. S épen ezt követelik egyre jobban a közszolgálatoktól: hogy a munka legyen először is szabad s azután felelősséges. Már pedig a szindikalizmus semmiféle más követelést nem állított föl s ebben a formájában mindenestre a közvélemény óhajtását tolmácsolta. Szociális téren épen úgy, mint politikai téren az államtól azt követelik, hogy szorítsa meg működési körét, ahelyett, hogy kiterjesztené. Annyira igaz ez, hogy még az oktatás monopóliumának is, mely pedig pár év előtt úgy látszott, hogy kész a megszüntetésre, ma már csak egyre fogyó hívei vannak.*

* Egy újkeletű polémiában a *La Voix du Peuple* szindikalista újság és a *L'Humanité* között, a munkásvezérek, akik beleavatkoztak, elítélték az állami monopóliumokat. „Én az államosítás ellen vagyok, írta Merrheim, a Fédéra-

Íme, így körvonalozható egyre jobban a francia demokrácia magatartása a parlamenttel s az állammal szemben. Most még csak arra kell rámutatnom, hogyan kellene szabadon szervezkednie a gazdasági társadalomnak.

*

A politikai társadalom a szolidaritásokat fejezi ki: a gazdasági társadalom az ellentéteket tükrözi. A küzdelem, melybe ez a két világ keveredett egymással, végső fórumon visszavezethető a politikai élet mesterséges egységének s a társadalmi élet tényleges változatosságának ellentétére. Azt mondanám, hogy a gazdasági társadalom problémája, ahogy Franciaországban fölvetődik, a változatosság szervezkedése: a társadalmi csoportok szabad összetűzése, az osztályok szabad küzdelme, a gazdasági erők szabad kitörése, melyek mind megtalálják saját egyensúlyukat ezen egyszerű összeütközés révén.*

Mind ez — mondják — nagyon hasonlít a liberalizmushoz, amely dogmaként hirdette a laissez-faire, laissez-passer antik formuláját. Vajon nem visszatérés-e ez a manchesteri teóriákhoz?

Action de la Metallurgie titkára, míg a *Confederation Generale du Travail* titkára, Jouhaux, nem is törődött a problémával, ezzel a megokolással: „Nem miránk tartozik a döntés, hogy t. i. mi előnyösebb: az államosítás-e vagy a szabadság. Mi semlegesek akarunk maradni s elbástyázzuk magunkat a munkásérdekek védelmének területén.”

Az állami oktatás monopóliumára vonatkozólag a *Mouvement Socialiste* ankétet rendezett 1910-ben, amelyen valamennyi szindikalista, aki csak felelt a kérdésre, hevesen kelt az oktatás államosítása ellen. Maguk a radikálisok, akik Franciaországban az oktatás monopóliumának legbuzgóbb szóvivői voltak, ma már csak gyöngén védelmezik s közoktatásügyi miniszterek, nevezetesen Doumergue, egyenesen el is ítélték. Az utolsó előtti radikális kongresszuson, melyet 1910-ben tartottak, csak nagyon kis többsége volt, holott a megelőző kongresszusok nagy szótöbbséggel fogadták el. Viszont az egyesült szocialisták magatartása megváltozott, s miután ezelőtt védelmezték a monopóliumot, manapság támadják. V. ö. e célból Vaillant, Allard, stb. véleményét a *Mouvement Socialiste* idézett ankétjén.

* Utalok e részben Olphe Galliard nagyon eredeti könyvére: *L'Organisation des Forces Ouvrières* (Paris, 1912), mely épen most jelent meg. A szerző inkább éber és fölvilágosodott konzervatív, semmint szélsőbali. Miután rámutatott a hagyományos társadalmi békéltetésnek nemcsak tehetetlenségére, hanem veszedelmes voltára is, amely a társadalmi összeütközéseket kötelező választott bíróságok, törvényhozási intézkedések által kívánja megoldatni, — megjósolja, hogy a társadalmi összeütközések egyetlen hasznos és célra vezető megoldási módja: a munkaadók erőinek és a munkások erőinek szabad és versenyző szervezése. Ezeknek összeütközéséből sokkal inkább megszületik az egyensúly, mint mesterkelt egyesítésükből.

Kétségtelen, hogy van közös pont a régi liberalizmus és azok közt az új liberális törekvések közt, amelyeket jeleztem: a szabadság erejébe vetett hit ez, annak minden formájában. De a hasonlatosságnak itt vége is van: nagyon is fölületes az. A különbség már sokkal nagyobb: a két mozgalom alapelemeire vonatkozik. A régi liberalizmus alapja az egyén volt; az új a csoportból indul ki. A társulás ellensége volt az előbbinek; az egyéniség az a rossz, amely ellen az utóbbi harcol. Az egyik individualista liberalizmus volt, a másik csoport-liberalizmus. En szervező liberalizmusnak hívnám. Egy egész század különbsége van köztük. A régi liberalizmus fölszabadította az egyént az *ancien régime* testületi csoportosulásának utolsó szolgálata alól: az új pedig emancipálja elszigeteltségéből, beolvasztván őt a szindikátusba vagy a modern szövetségbe, mely a szolgástor ellen megvédelmezi.

A csoportosulás kötelezettsége oly mértékben ránehezedik az összes osztályokra, hogy az állam kísérletei, megállapítani a szabadszervezeteknek ezt az áradatát, hiábavalók voltak. A szervezett iparosok, a szövetkezett kereskedők, az egyesült pénzintézetek ellen édes-keveset érnek a középosztályoknak kedves fenyegetések a törvényhozás kemény szigorával: a ringek, a kartellek, az összjátszások, mindezek a csoportosulások kibújnak a törvénykönyv hálójából, ha ugyan nem találják meg a legkedvezőbb támogatást épen a parlament és a hatalom kebelében. A munkásszindikátusok ellen tervezett kötelező választott bíróságok, melyeknek tényleg lehetetlenné kellene tenniök a sztrájkokat, szintén tehetetlenek lesznek, mivel a szolgálati rendtartásnak az a célja, hogy immobilizálja a közszolgálatok hivatalnokait. A szociális mozgalmak áradatának vulkánikus ereje van, amelynek semmi se állhat ellent.

Franciaországban tehát egyre jobban magukra az érdekeltekre hárul a föladat, hogy maguk közt intézzék el összeütközéseiket és érdekeiket, a törvénynek mindig késedelmes és gyakran tehetetlen beleavatkozása, a kormánynak diszkrecionális és gyakran önkényes akciója nélkül. A kérlelhetetlen versengésnek ezt az állapotát a vetélykedő csoportok közt a hagyományos demokrácia békecsőszei a barbárság újjászületésének vélték. Hiszen oly szép, idillikus álm volt: a türelmes várakozás, reménykedés a parlament jóindulatában s az állam gondoskodásában! De az élet nem ekloga, hanem küzdelem. S íme, a szigorúan politikai kormányzat, mely a küzdelemnek minden

ösztönét elfojtáná, ezért nem tudná többre vinni a társadalmi békéltetés posványánál, nagyság nélkül. Nem: Franciaország nem hozza vissza a barbárokat, ha egyre tovább halad az új liberalizmus útjain; sőt ellenkezőleg: új vér, az „intenzív élet”-nek sokkal egészségesebb ösztöne, a győzelemnek sokkal harciasabb vágya fogja lelkesíteni a francia szíveket, melyek úgy is elég sokáig szunnyadtak a lomha várakozás aléltságában.*

*

A tekintély hagyományos formáinak: a parlamentarizmusnak és az államiságnak hanyatlása, inkább hajnalhasadást, semmint alkonyatot jelent tehát Franciaországban. Az, ami a francia lelkekben végbemegy, csaknem hasonlatos a vallásváltozáshoz. Nem bízván saját erejükben, az egyének és csoportok csakis a Politikai Istenségben reménykedtek, melyet kizárólag imádtak. De a tapasztalat rávezette őket, hogyha nem is hamis istenek, de mindenesetre nem nagyon hatalmas istenek voltak ezek, a kiket csak saját illúziójuk ékesített föl dicsőséggel. Lehet, hogy a képrombolók dühével rohantak rá régi bálványaikra: de az igazság megköveteli, hogy kimondjuk, hogy csupán ők maguk felelősek azért a csalódásért, melybe az állam és a parlament ejtette őket. Ők maguk tulajdonították a közhatalmaknak azt a csodás erőt, amelyért aztán, midőn nem volt seholy szemrehányásokat tettek. Az emberek mindig tulajdon fantazmagóriáiknak az áldozatai.

Akárhogy van is: a tekintély és a szabadság örökös párbaja a politikai és a társadalmi élet összeütközésének jellegét öltötte magára Franciaországban. Az idők jele, hogy az abszolút hatalmú állam az elkényszeredés, az inkompetencia és a tehetetlenség jelképe lett, s van egy másik, ami még sokkal biztatóbb, hogy a szindikátusok, az autonóm csoportok, az önkéntes szövetségek egyre inkább az illetékesség, a hatalom és a szabadság szentélyei lesznek. Franciaország szabad génusza még nem halt meg.

* A szolidarista teóriákat, melyeknek oly nagy sikerük volt vagy tíz év előtt, ma már nagyon kevésbé vagy nagyon rosszul védelmezik. A munkások és a munkaadók szindikalizmusa megadta nekik a halálos dőfést.

Körkérdés

Az írói becsület

A Huszadik Század szerkesztősége a magyar publicisztika több kiváló munkásához a következő felhívást intézte:

Budapest, 1912 április hó 3

Igen tisztelt Uram!

A Pesti Napló sztrájkjából és a Farkasházy-ügyből kifolyólag egy olyan probléma merült fel, melyre visszatérni — a kedélyek lecsendesülése után — bizonyos fontossággal bír, úgy a politika, mint a publicisztika szempontjából.

Az említett események izgalmi között a sajtó és a közvélemény egy része hevesen megtámadott egy politikust, aki névtelenül politikai meggyőződésével ellentétes vezércikkeket írt, egy a pártját állandóan támadó kormánypárti lapba, nyilván azért, hogy pénzt szerezzen.

Ezzel szemben a közvélemény egy másik része — inkább társadalmilag, mint a nyilvánosság előtt — védelembe vette az említett hírlapírót, így okoskodva. a hírlapíró morálja miért legyen fejlettebb és szigorúbb, mint a küzdő proletariátusé? Ha a munkás eladhatja a kapitalistának, az ő munkaadójának munkaerejét oly célból, hogy mindennapi kenyerét megszerezze, miért ne tehetné ugyanazt a szellemi munkás is? Mi több, a testi munkás nem egyszer a közösség érdekeire ártalmas iparágak szolgálatában áll (fegyvergyár, alkoholdermélés, stb.). Miért ne tehetné ugyanazt a szellemi munkás is, hisz népellenes vezércikkeit például szervezett szocialista munkások fogják kiszedni, szállítani, kolportálni stb. És miért ne lehetne valaki lelkes és meggyőződéses harcosa valamely politikai iránynak — úgy, miként a szervezett munkás is — ha kenyérkeresetből szellemi munkaerejét egy más politikai iránynak is rendelkezésre bocsájtja. Sőt nem kell az analógiákat kizárólag a testi munka táborában keresni. Miért hiszi a közvélemény, hogy a bíró, a tisztviselő és egyéb hivatalnok becsületes politikai meggyőzéssel bírhat, jóllehet munkaerejét épügy kiszolgáltatja a mindenkori kormány akaratának, mint a zszurnaliszta annak a lapkiadónak, akinek fizetését húzza . . .

Bármiként gondolkozunk is ezen érvekről, melyeket különben néhány tisztességes ember élő példája is támogatni látszik, az nyilvánvaló, hogy egy komoly erkölcsi problémával állunk itt szemben, melyet elvi alapon kell eldönteni. Ép ezért a magyar közélet erkölcsi megvilágítása érdekében valónak tartjuk, mikor e tárgyban önhöz és a magyar közélet és publicisztikának több más oszlopos tagjához a következő kérdéseket intézzük:

1. Összeférhetőnek tartja-e a politikai tisztességgel, hogy valaki elveivel ellenkező eszméket hirdessen, bár névtelenül, a publicisztikában oly célból, hogy pénzt szerezzen?

2. Lehet-e a testi munkára vonatkozó erkölcsi szabályokat minden módosítás nélkül a szellemi munkára is alkalmazni?

Abban a reményben, hogy szíves válaszával hozza fog járulni az ingadozó közvélemény felvilágosításához, fáradozásait előre is megköszönve, stb.

A beérkezett válaszokat alfabetikus sorrendben adjuk, megjegyezve, hogy térszűke miatt a hosszabb nyilatkozatokat kisebb betűkkel voltunk kénytelenek szedetni:

I. Ady Endre: Egyenesen parancsolóan apostoli, vatesi, valami sohase volt az írás s a demokráciák erjedés-korszakaiban egyre kevésbé lesz és lehet az. Ott sem, ahol gyilkos puritánság jegyében köztársaságot épített s ott pláne nem, hova még csak silány erkölcsönkívüliségében jutott el hazugul a demokrácia. A politicienek, e modern közéleti kalandorok elszaporodása, a sajtó fejlődése és üzletiessége s az olvasók növekvő óriási száma egyformán árúvá teszik az írást. De a politikai kupeceknél sem írásban, sem szóban szigorú követelői a politikai tisztességnek nem lehetünk. Csak az a politikus vetkezik írásának árúbaadásakor, aki nevének és személyének nagy altruista ideálok hangoztatásával s a tömegek irányítására állásával a legteljesebb morális megbecsülésre pályázik. Az új sajtó s az új tömeg-litteratura szükségessé tett s kifejlesztett egy újfajta hírlapírói, illetve írói képességet: készen, könnyen, ügyesen, megejtően írni a kiadóhivatal s a legnagyobb számú s legkisebb értelmességű publikum számára. Ezek az írók, hírlapírók, ha mellékesen még politikus-csukácskák is, egészen bátran árulhatják a tollúkat. Ezeknél az írás egyszerű árú, meggyőződésük pedig az, amit velük haszonért íratnak avagy legjobb esetben egy kis csinált hangulat. Még mindig megmaradnak azonban a régi kissé komikus, de majdnem félisteni konceptusban a vezetők vagy vezetni akarók, akiknek egész nevükkel, testükkel harcba kell menniök hirdetett igazaikért. Ezek nem alkudhatnak, nem kupeckedhetnek s ezeknek a munkájára semmiképen sem érvényesek, enyhítően sem, a testi munkára vonatkozó erkölcsi szabályok.

II. Bíró Lajos: Ateista kőműves becsülettel építhet templomot és antimilitarista építész becsülettel építhet kaszárnyát; de a pap, aki a templomban misét és szentbeszédet mond, nem becsületes ember, ha ateista, és becsülettel nem maradhat az antimilitarista vezérkari tiszt.

Az újságírónak a legtöbb esetben nagyon mindegy, milyen

politikájú lapot csinál; a publicistának nem. A rendőri riportert becsülettel írhatja a maga riportját akármilyen lapba, a publicista a maga vezércikkét, vagy krónikáját nem. Hogy a vörös lapnak vörösen árnyalt és a feketének feketén árnyalt még a riportja is (nemcsak a rendőri, hanem legtöbbször színházi és irodalmi riportja is), az épen olyan kevésbé változtat ennek a megállapításnak az igazságán, mint az, hogy alig van publicista, aki tökéletesen és véglegesen egyet értene a maga lapja minden állásfoglalásával. Jó szociáldemokraták írhatnak és írnak rendőri riportot és színházi kritikát polgári lapokba és viszont a *Népszava* és az *Alkotmány* vezércikkírói sem értenek — nem érthetnek — mindig és mindenben egyet a lapjuk állásfoglalásával, a pártjuk taktikájával, szerkesztőségbeli kollegáik elmélkedéseivel vagy elméskedéseivel.

Ha radikális szocialista vagyok, nyugodtan írhatom a cikkeimet egy liberális lapba, amelynek a politikája nem az én politikám; egyetlenegy sort sem írhatnék azonban becsülettel egy uszító lapba. Klerikális kollegáim épenígy írhatnának jó lelkiismerettel egy konzervatív újságba, de aligha tudnák újságírói becsületérzésükkel összeegyeztetni, hogy szocialista lapba írjanak. Általában: alighanem a világnézet az, amely az újságíróbecsület íratlan törvényeit diktálja, és fejletlen sajtójú, pontosabban: kis munkapiacú országokban épen ezért a világnézet a legnagyobb luxus, amelyet újságíró megengedhet magának. Kis munkapiacú országokban az újságíró becsület nem is válhatik soha nagyon érzékenyre, a sajtó fejlődése ellenben csalhatatlanul meghozza ezt az érzékenységet, amelyet valamikor az újságírók mulatságos snobságnak tartottak.

III. Fényes László: Ott kell kezdenünk, hogy mindegyik munkában van szellemi és fizikai munkásság. Hogy valamely munka azután mikor szellemi vagy fizikai munka, azt az a körülmény határozza meg, hogy tartalmukban mi a lényeges.

A fizikai munkára, a társadalom mai fejlettsége mellett, úgyszólván minden tekintet nélkül, minden etikus ember vagy ha tetszik: tisztességes polgár vállalkozhatik. A fizikai munka nevezetesen csak idegen és összetett munkák, legtöbbször szellemi munka irányításával válik jó vagy rossz hatóerejűvé. A dum-dum-lövegeket nem az a munkás készíti, aki az ólomgolyó közepét kifúrja, hanem az, aki ennek a munkálatnak s a többinek, amely a löveg készítéséhez, azután annak felhasználásához szükséges összeműködését előidézi. Mert hiszen a dum-dum-golyó lyukas ólomkúp nélkül nem lehetséges, azonképen akár a kifúrt ólomkúp, akár a nitroglicerin, akár a puska-csővön tett mozdulatok magukban senkiken sem tesznek kárt.

A fizikai munkások egyszerűen elkészítik az alkoholt. Az alkohollal emberi szervezeteket tehetek tönkre, de megfőzhetem vele a beteg orvosságát is, világíthatok vele és a szükséges mértékben a bört életmozgásra hívhatom hatásával. Minthogy a dum-dum-lövegekkel is sokszor megakadályozhatom a háborút.

A fizikai munka tehát — nem találok jobb kifejezést — alacsonyabb fokú erőnyilvánulás, amely a magasabb fokú erőnyilvánulás: a szellemi munka hatása folytán válik jó vagy rossz eredményűvé.

Minden munkás, minden etikus ember majdnem minden fizikai munkát teljes önérettel elvégezhet tehát. Amennyiben sokszor vissza kell tartania magát valamely fizikai munkától, azt nem magának a munkának a természete okozza. Hanem a munkát felhasználni akaró szellemi erő kártékony hatásának megakadályozása követeli azt tőle. Zsömlét gyúrni mindig tisztességes munka lenne, de nem a sztrájk törés — tehát gazdaságpolitikai szándékot és célokat nem segít elő a munkás akkor, amidőn sztrájk idején nem dolgozik. Nem a zsömle megsütését akarja megakadályozni, hanem társai leveretését. Itt tehát a negatív fizikai munkával voltaképpen pozitív szellemi munkát végez. Miképpen sehol a világon, úgy a munka birodalmában sincsen abszolút elhatároltság és az átmenet fokozatos. Úgy hogy még az sem áll egészen, hogy minden fizikai munkát teljes önérettel végezhet az ember. A csatornatisztítást teljes önérettel végezheti mindenki. Még a sintéri állást is, ha szükség van reá, önérettel betöltheti. De már a hóhér állását, holott a hóhérság maga fizikai munka, moralitással betölteni nem lehet.

Íme még a fizikai munkában is léphet tehát elő erkölcsi kérdőjel. A szellemi munkának pedig egyenesen nélkülözhetetlen alkotórésze: az erkölcs. (Nem erény, hanem valamilyen erkölcs.) A legkülönbözőbb, legellentétebb erkölcsi nézetek lehetnek nélkülözhetetlen alkotórészek, de szellemi munka erkölcsi érzés nélkül nincsen.

Csupán az a kérdés áll elő most már, hogy még a szellemi munkában is mennyi ismét az erkölcsi alkotórész?

Ezúttal sem lehetséges éles elhatárolás, hanem fokozatos mennyiségek szerepelnek itt is. Mégis a szellemi munkának nagy általánosságban két fajtáját lehet megkülönböztetni. Az egyik az adminisztratív szellemi munka, a másik az alkotó szellemi munka. Ha nem jó kifejezéseket találtam volna, tessék jobbat tenni helyébe. Adminisztratív munka például: a telekkönyvvezetés. Akármennyire ellensége legyek a nagybirtoknak, teljes etikával lehetek telekkönyvvezető, aki kötelességszerűleg beiktatom a 180.000 ezer holdat Schönborn gróf tulajdonául. E munka után pedig nyugodt önérettel mehetek a népgyűlésre, ahol a földbirtokok felosztásáról kell beszédet mondanom.

A telekkönyvvezetőnél tehát — vagyis az adminisztratív szellemi munkánál — nem erkölcsitelenség az, hogy meggyőződésével ellenkező elvnek érvényesülését idézte elő munkájával. E munkásoknál nevezetesen ismét érvényesül az a tétel, amit a fizikai munkánál állítottunk fel, hogy t. i. az erkölcsi szempontok nem terjednek túl munkájuk keretén.

Amint a szeszgyár munkása csupán az alkohol jó előállítására van erkölcsileg kötelezve, azonképpen a telekkönyvvezetőnek erkölcsi szempontjai addig a határig terjednek, ameddig magának a telekkönyvvezetésnek szabályai. Itt is léphetnek előtérbe igen fontos erkölcsi

kérdések. Például ha az állam, a kormányzat vagy a törvényszék elnöke akar a telekkönyvvezetővel a fennálló törvény ellenében valamely telekkönyvvi átírást eszközölni, akkor etikus telekkönyvvezető előtt az az erkölcsi kötelezettség lép előtérbe, hogy a telekkönyvvezetés fennálló törvényeit, szemben magával az államhatalom kezelőivel is, képviselje.

Az adminisztratív szellemi munkán keresztül így érkeztünk el már most a másikhoz: az irányító, az alkotó szellemi munkához. Ennél már fokozottabban lépnek elő az erkölcsi kérdések, mint ahogy maga a munka is sokkal inkább az erkölcsi világból táplálkozik, mint a fizikai erők felhasználásából.

Eljutottunk tehát a publicistához. Az írónál az írás technikai munkája abszolút lényegtelen. Például a cikket írógépen diktálhatom, cikket írhatok tehát anélkül, hogy a legcsekélyebb fizikai munkát végezném.

A publicisztikai munkánál, tehát ennél az abszolút szellemi munkánál, a gondolkodás technikája az, ami munkának számít, a munka értékét pedig a gondolkodás finomsága mellett, még inkább a gondolkodás meggyőződése adja.

Ugyebár az újság, általában minden sajtótermék egyszerűen közvetítő a szellemi munkás, tehát a termelő és az olvasóközönség, tehát a fogyasztó között. Amidőn Molnár Ferenc könyvét akarja olvasni a közönség s azt e célból megveszi, akkor nem a Révai testvérek Rt. főnökének gondolatait óhajtja olvasni, nem is azért ad pénzt. Hasonlóképpen, ha egy újságot vesz, akkor nem Hertzka dr. kiadótulajdonos gondolatait és tudását óhajtja olvasni, sőt nem is Hertzka dr. úr üzleti érdekeiről óhajt értesülni, hanem névvel vagy név nélkül dolgozó, de mindenesetre magukat érdekteleneknek állított újságírók vagy publicisták nézeteit óhajtja tudni. Az a körülmény, hogy valamely lap magát előre, mint 48-as vagy munkapárti orgánusot állítja a közönség elé, még nem etikai jogalap arra, hogy az újságírók ezekben a szerkesztőségekben csak stilsták legyenek. A kiadótulajdonosnak e bizonyos pártzempontokat csak abban a formában van joga érvényesíteni, hogy lapjához ama párt elvei szerint gondolkó újságírókat szerződtet a szellemi munkára.

Ha már most a kiadótulajdonos nincs feljogosítva a saját gondolatait másokkal megírni, még kevésbé lehet megengedni, hogy az újságíró a saját meggyőződése ellen való szellemi munkát végezzen. Még a névtelennek sincs joga ehhez, amennyiben etikai respektálásra igényt tart.

Ha azután olyan publicista ír elveivel ellenkező cikkeket, aki valamely elv mellett vagy pártnál angazsálva van, az már — szerény nézetem szerint — vitán felül állóan inkorrektiséget követ el.

Elvek hirdetése nem szolgál arra, hogy abból valaki megéljen. Ez a megélhetés lehet mellékterménye az elvekért való munkának, de semmi esetre sem lehet célja. Ha tehát valaki a saját elvei hirdetéséből nem tud megélni, akkor nincs kötelezve ugyan a saját elvei hirdetésére, de arra már kötelezve van, hogy az ellenkező elvekből ne igyekezzék megélni.

Az irányító szellemi munka a társadalmi munkák egyik legnagyobb nivóján áll, itt az egyén megélhetési szempontjai, kenyérkereseti célja nem jönnek számba. Kívánatos ugyan, hogy aki tehetőséges, hirdethesse az elveit, de az már semmi esetre sem kívánatos, hogy azért, mert nem tetszik a suszterség vagy a végrehajtás igen tisztességes munkája és csak azért, mert az illető „elvhirdető” akar lenni — az ellenkező elvet hirdesse és abból éljen.

A mai társadalom a társadalmi etika szempontjából nem valami messze haladt ugyan az élet gyakorlatában, de odáig már mégis vagyunk, hogy az emberi értékekkel való e legnagyobb csalást ne kelljen approbálnunk.

IV. Gerő Ödön: A mai társadalomnak morálkövetelménye-e a politikai tisztesség vagy már csak esztétikai igénye? Mert a morálkövetelmények parancsok, míg az esztétikai igények csak áhítózások. Van-e ennek a mostani társadalomnak joga a morálparancsoláshoz, s nem kell-e beérnie a szépségre való áhítózással? Nem kell-e a politikai tisztességet az erkölcsi követelmények magasságából leszállítani az esztétikai szépségek földszintjére? Mintha előbb ezt a kérdést kellene megoldani, s csak azután lehetne és kellene arra a fölvetett inkompatibilitási kérdésre felelni? Van-e egyáltalán politikai tisztesség a politikai feladatok megoldásában fáradó és politikai energiákat mozgósító társadalomban? És követelheti-e az ő munkásaitól épen azt a tisztességet, amelyet önmaga épenséggel nem érvényesít? Ha a publicisza nem más, csak a politikai mesterkedést, a politikai üzlet üzemét kiszolgáló munkás, úgy a társadalom nem követelheti tőle az üzemben teljesen fölösleges politikai tisztességet. A politikai tisztesség zavaró okvetetlenkedés volna, amely a politizáló társadalomnak lépten-nyomon útjában van. Olyan nagyon, hogy még a politikai tisztességet áhítózó szépségézés is lázongana ellene. Nem szép az, ami kellemetlen. S a csökönyös politikai tisztesség hősét egyszerre csak kellemetlen smokknak vagy komolyan nem veendő szobatudósnak bélyegzik.

Ám lássuk a kérdés másik vonatkozását. Nem kellemetlen-e az a smokk vagy szobatudós önmagának is? Nem botlik-e bele lépten-nyomon önönmagába? A politikai tisztességtől nem fér hozzá a politikához. Egy latnyit sem érvényesíthet abból a súlyból, amely rászolgált arra, hogy nyomatékos legyen a társadalom politikai munkájában. Es bekövetkezik az, hogy azzal az értékes erővel, amelyet a társadalom munkájának szánt, az ő politikai tisztességével nem tehet egyebet, csak azt, hogy odahaza a maga önérzetét fűtheti vele.

Más az, ha arról a publicisztikáról van szó, amely nem a társadalom politikai instrumentumainak, az újságoknak, kezelésénél végez munkát. Arról, amely az ember és a társadalom, a társadalom és az idő összefüggését kutatja s amely ez összefüggés mindenkori helyi körülményeit, az elért stációkat és az útirányokat megállapítja. Ez a publicisztika egyenesen erkölcsi követelmények értékelésével s megállapított értékek érvényesítésével foglalkozik. Ez a publicisztika társadalom fölötti helyzetben dolgozik a társadalomért. Ennek a publicisztikának a politikai tisztesség nem társadalmi parancs, s nem tár-

sadalmi szépségvágy, hanem amolyan perisprít féléje, amely a lelkét hozzája köti. Valamennyien, akik publiciszták vagyunk, ennek a tisztességnek vagyunk a rajongói s a önmagunktól megkövetelői. Mert valamennyien arra a publicisztikai munkára vágyakozunk, amely az ember, a nemzet, a társadalom, a világ elért állomásának kutatását és kellő értékeiknek megállapítását tűzte ki céljául. Egyikünk sem tartja azt publicisztikai eszménynek, hogy a kapitalizált sajtó bérmunkásaként, munkáltatóinknak meggyőződéstől mentesített tehetséget adjon el pénzért.

Pénzért! Mondjuk, hogy megélhetésért vagy a műveltségeinknek megfelelő standard fentartásáért. Csak kevesen vannak köztünk, akik puritánok akarnak lenni, legtöbbünk beéri azzal, hogy becsületes ember. A becsületességből még valahogy meg lehet élni, de a puritánság kész nyomorúság. S aztán van-e társadalmi, emberiségi értéke a *L'art pour l'art* gyakorolt puritánságnak? Ér-e valamit az olyan publicista puritánsága, aki puritánsága miatt nem lehet publicista? Hogyan puritánkodják a publicista az olyan sajtó munkásaként, amely teljesen kapitalizálódott, amely a nagy tőkének üzeme, s amelyben az újságíró, akármennyi is a fizetsége, a szó legteljesebb értelmében proletár, mert hiszen sohasem szerezheti meg magának a termelési eszközöket? A nagyújság tőkés vállalat, még pedig a nagytőke vállalkozása. S akkor, amikor az újságyártó nagytőke a maga termelése számára kisajátíthatta a legszentebb közjogot és közszabadságot, a sajtószabadságot; olyankor, amikor a társadalom magától értetődőnek tartja azt, hogy a tőke a sajtószabadságot üzletileg értékesítheti s a sajtószabadság tartalmát kitevő gondolat-kifejezés-szabadságát a gyári üzemben megszünteti; olyankor, amikor a politikai életnek, a társadalom politikai nyilvánulásának alapja az, hogy a közvéleményt tőkés, vélemény-nagykereskedők és újságyárosok pénzért produkálják: legalább is következtetés az újságüzemek bérmunkásaitól azt kívánni, hogy ne ezt készítsék, aminek a készítésére a gyárba fogadták őket, hanem meggyőződést produkáljanak saját maguk használatára. Hogy ne vállaljanak olyan gyárban munkát, amely pénzért és mindig csak pénzért, üzleti haszonért olyan véleményt gyárt, amely az ő véleményükkel nem egyezik meg, amikor talán nem kapnak munkát olyan újságyárban, amely ugyancsak pénzért és mindig csak üzleti haszonért nekik tetsző véleményt visz a piacra.

V. Görcsöni Dénes: Szomorú jelenség s a magyar közéleti tisztesség gyászos sülyedését jelenti, hogy a közélet hullámzását éber szemmel figyelő *Huszádik Század* a felvetett kérdéseket nem egyes sorsüldözött vagy fonák észjárású kivételek különvéleményeként, hanem a közvélemény tekintélyes részének meggyőződése gyanánt kénytelen tárgyalás alá bocsátani. Az elének adott két kérdés fölvetésére okot szolgáltató eseményben és érvelésben ugyanis tulajdonképpen a meggyőződés árúba bocsátásáról van szó, az pedig mindenkor egyik leghathatósabb kerékkötője volt a közszabadságok s a közjólét terjedésének és emelkedésének. Az a politikus vagy publicista, aki pénzért elveivel

ellenkező irány szolgálatába áll, a maga pillanatnyi hasznáért, gátolni segíti azon irány érvényesülését, mely elvei szerint a nagy közösség s ebben a maga előmenetelét is szolgálja és ez által rövidlátó kapzsiságában maga alatt is vágván a fát, tette nem csak a szellemi munkánál nélkülözhetetlen egyenesség, őszinteség, tisztesség, hanem még a legridegebb számítás szempontjából is föltétlenül elítélendő. Szűknek tartom azonban az igen tisztelt Szerkesztő úr kérdésének olyan fogalmazását, mely a pénz után futó politikai kétkulacsosságot csak a „politikai” tisztességgel állítja szembe. A tisztességnek foglalkozások szerinti felaprózását én a tisztesség fogalmával ellenkezőnek tartom. Tisztességes embernek nincs külön miniszteri, képviselői, katonai, papi vagy újságírói becsülete, mert mindezen foglalkozások — míg bennük él az ember — lényünknek lényeges kellékei s aki e foglalkozásokkal elvállalt állapotbeli kötelességeit az egyéni haszon kedvéért áthágja, nemcsak mint miniszter, képviselő, katona vagy pap, hanem mint ember is tisztességtelen, hitvány lény. Annak a publicistának vagy politikusnak megítélésénél tehát, a szavát vagy tollat eladja, a tisztességtelenségnek megszorító körülírása már a tisztesség fogalmával ellenkező részrehajlás.

A második kérdés eldöntésénél mindenekelőtt azt tartom szükségesnek, hogy elválasszuk egymástól a szellemi munka különböző fajtáit. Az olyan természetű szellemi munka ugyanis, mely a szellemi munkás világnézetére, erkölcsi, vallási elveire való tekintet nélkül tisztán a megrendelő kívánsága szerint folyik, semmiben sem különbözik a testi munkától s természetes, hogy erre nézve a testi munkát szabályozó erkölcsi elvek is utolsó betűjökig alkalmazhatók. Itt a szellemi munkásnak pusztán csak stilizálási ügyessége szerepel, ez pedig semmivel sem magasabb rendű készség a cipőfelsőrészkészítőnek vagy a kőfaragónak gyakorlottságánál, díjazásukban vagy a munkással való bánásmódban sem kívánható tehát a megkülönböztetés. A nagy közönnyel szemben azonban akkor történik eléggé el nem ítéhető csalás, mikor az e fajta szellemi munka a neki joggal kijáró méltányosságnál és szavahihetőségnél többet arrogál magának. Ha a megvehető lapok homlokán ott olvashatók, hogy bennük a vezércikktől kezdve az utolsó hirdetésig minden megvásárolható vagy helyesebben: hogy bennük minden sort azért írtak meg úgy, a hogyan épen megírták, mert úgy kívánta a megrendelő, akkor senki sem volna tévedésben az e lapot létrehozó szellemi munka jellegét illetőleg s nem esküdnének ugyan az újság szavára, de azt hiszem nem is vonná senki kétségbe, hogy ama lap ügyes tollú munkatársainak helyzetét ugyanazon erkölcsi szabályok szerint kell megítélni, mint a szabókét, cipészekét vagy utca-seprőkéét. Mindegyikük munkáját egyes-egyedül a bér szabályozza. Ettől a szellemi munkától azonban élesen el kell választanunk azt a másikat, amelynek a díjazásnál fontosabb tényező a munkásnak világnézete, elve, meggyőződése; amikor nemcsak cikkíró mesterember vagyok, hanem egy meggyőződés szerint

becsületesen küzdő tábor lelkes katonája. Ennél a szellemi munkánál a testi munkára vonatkozó szabályok csak addig érvényesülhetnek, míg érvényesülésük nem gátolja vagy csorbítja a szolgált világnézet előmenetelét; további érvényesülésük a nemesebb értelemben vett szellemi munkának leglényegesebb kellékeit, a lelkét pusztítja el. S az irodalom krónikásai időnkint megállapíthatják ugyan, hogy a szellemi munka birodalmában az első irány hívei hatalmasabbak, hangosabbak és befolyásosabbak: a nagy eszmék diadalra juttatója, a haladás kovásza, az evangéliumi *lux mundi* és *sal terrae* mindig a második fajta, a testi munkára érvényes szabályoktól független, elvekért harcoló szellemi munka marad. A *Huszdik Század* pedig őszinte köszönetet érdemel minden irányú meggyőződés elvi embereitől, amiért e kérdés tisztázását megkísérelte.

VI. Halász Imre: Április 3-án kelt b. levelüket megkaptam. Az abban felvetett körkérdések mindkettőjére csak tagadólag válaszolhatok. Ezzel akár be is fejezhetném válaszomat. De b. levelük egész tenora mutatja, hogy nem ily kurta elbánást várnak tőlem. Előrebocsátom, hogy azt a konkrét esetet, mely Önöknek e körkérdések felvetésénél kiindulási pontul szolgált, kevésbé ismerem, hogysen magára erre az esetre vonatkozólag, akár csak közvetve is, a bíró vagy szakvéleményező szerepét vállalni hajlandó lehetnék.

Tehát tisztán elvi alapon kívánom az alábbi néhány megjegyzést elmondani.

Első kérdés: „Összeférhetőnek tartom-e a politikai tisztességgel, hogy valaki elveivel ellenkező eszméket hirdessen — bár névtelenül — a publicisztikában oly célból, hogy pénzt szerezzen?”

A kérdésben tulajdonképp benne van a válasz, hogy nem tartom összeférhetőnek. Az élet azonban ezt a kérdést nem szokta oly rideg alakban föltenni, ahogy Önök föltették. Merőben legendáriusnak tartanám azt az embert, aki beállítana egy újságszerkesztőhöz s így szólna hozzá: Uram, én kész vagyok elveimmel ellenkező eszméket hirdetni b. lapjában, — mit fizet ezért? Hasonlóképpen legendárius alaknak tartanám azt a szerkesztőt, aki az ilyen embert ki nem dobná.

Az életben nem így játszódnak le ezek a dolgok. Van egy ambíciózus fiatal ember, aki a politikához nem sokkal többet ért, mint amit a napilapokból meg lehet tanulni, de aki — mint mondani szokták — érvényesülni szeretne. Első dolga természetesen, hogy választókerület után néz. Talál is egyet, hol némi kilátással a sikerre, szerencsét próbálhat. Tanulmányozni kezdi a terepet, igyekszik kiismerni a polgárság politikai nézeteit. S amint fokról fokra megismerkedik a tereppel, a saját lelke mélyében azt a sajátos fölfedezést teszi, hogy az ő nézetei már régóta nagyon közel állottak a lakosság felfogásához. Fellép, megválasztják, bekerül a képviselőházba. Természetesen csatlakozik ahhoz a párthoz, melynek elveit — most már komoly hitté erősödött meggyőződése szerint — mindenkor rendületlenül vallotta. A pártállások s az ú. n. elvek az esetek nagy részében ilyféle autoszugesztio szüleményei.

E mellett kettőt kell megjegyeznünk. Először, hogy a párt ú. n. „elvei” kodifikálva nincsenek. Rendesen néhány, többé-kevésbé nyújtható jelszó az egész. Másodsor: a párthoz csatlakozás még nem egyértelmű a teljes alárendeltséggel s a teljes lemondással a saját nézeteiről úgy a jelenre, mint a jövőre nézve. A párttag nem szegődményese az ú. n. pártelnöknek, vagy a párt vezető csoportjának. A pártfegyelem is enged bizonyos latitúdót az egyéni felfogásoknak. Hisz a pártban tanácskozni, sőt vitázni is szabad. Az a pont, melyen túl a pártból való kilépés a politikai tisztesség követelményévé lesz, nem egy matematikai pont. Vitatható, kisebb vagy beljebb tolható. Így áll az „elvek” kérdése a tisztelt Házban. Még valamivel lazábban áll a sajtóban. A legtöbb lapnak van ugyan ú. n. programja, de ez sem kódex. Nem is szokták valami nagyon betartani. De nem is lehet e téren a hajszálig pontosan kodifikált programokat felállítani. S ha lehetne is, nem volna szabad, mert úgy kellene lenni, hogy a fődolog mindig az ország érdeke legyen, melyet a pártprogramul szolgálni hivatva van.

Amde a konstellációk változnak. Megtörténhetik, hogy ami tegnap az ország érdeke szempontjából parancsoló szükségnek látszott, ma már nem az, holnap esetleg károssá, sőt veszedelmessé is válhatik. A konstelláció és a felfogások változnak, a pártprogrammok ingadoznak, azoknak örök időkre szóló megrögzítése lehetetlen.

A politika nem exakt tudomány. Még mint katedrai értelemben vett diszciplína sem az. Még kevésbé ilyen a nézetek, irányeszmék, taktikai fogások ama halmaza, melyet gyakorlati politikának szoktak nevezni. Erről már Kossuth megmondta, hogy egészen az exigenciák tudománya. Tulajdonképp nem is tudomány, hanem egy neme a művészetnek. Bizonyára van elvtagadás, van önző indokokból végrehajtott elvtagadás is. De tekintettel arra, hogy a gyakorlati politikában a kellően megokolt nézetváltoztatás nemcsak hogy nem *eo ipso* bűn, de egyenesen kötelesség is lehet, világos, hogy a legnehezebb dolgok közé tartozik, valakire az ú. n. elvtagadást rábizonyítani. Merész frontváltoztatásoknak voltunk tanúi a lefolyt évtizedekben, de arra nem tudok esetet, hogy valaki az elvtagadást bevallotta volna. A tisztelt elvtagadó urak, ha sarokba szorítják őket, a legitim, sőt hazafiasan megokolható nézetváltoztatás tisztos köpenye alá bújhatnak s rendszerint oda is bújnak.

A felvetett körkérdésnek arra a kifejezésére, hogy „valaki elveivel ellenkező eszméket” hirdessen, az a megjegyzésem, hogy ez tulajdonképp *contradictio in adjecto*. Aki elveivel ellenkező eszméket hirdet, annak az embernek tulajdonképp már nincsenek s alkalmasint soha nem is voltak „elvei”. Ha ezeket az ú. n. elveket, melyek állítólag lettek volna neki, pénzért tagadja meg, a dolog még világosabb. Nos hát, az „elv” olyan dolog, mely abban a percben megsemmisül, amikor eladóvá akarják tenni. Aki meggyőződését „péNZért” (vagy más anyagi előnyért) eladja, az egy furfangos csaló, mert elad olyasmit, amije nincs. Még szárnalmasabb az, aki meggyőződéseket vásárol, mert ez péNZt ad olyasmiért, amije az eladónak nincs és nem is volt soha.

Efféle trafikálások ha vannak, kívül állanak a tisztességes publi-

cisztika körén. Hogy névtelenül történik-e a dolog, az nem is enyhítő, sőt talán súlyosbító körülmény. Aki azt állítja, hogy a névtelenség fedi és menti az elvtagadást, az akár azt is mondhatná, hogy lopni szabad, csak meg ne tudják. Aki már annyira sülyedt, hogy nemcsak elveivel ellenkező eszméket hirdet pénzért, de azt hiszi, hogy ezt kimenti a névtelenség, az ne akarjon publicista lenni, hanem szegődjék el kikiáltónak valamely mutatványos bódéhoz.

Függelékül a fentiekhez még pár szót a zsurnalisztikái anonimitásról. Ez sajtónkban már régóta szabállyá vált, de mint gondos megfigyelője sajtóviszonyainknak, azt mondhatom róla, hogy nem volt nemesítő hatása a sajtóra, hanem csak hozzájárult a dudva szaporodásához közéletünknek e fontos mezején. A meggyőződéses és tehetséges publicistáknak, akiknek semmi okuk sincs a bujkálásra, az anonimitás csak ártott. A nyilvánosság ellenőrző, bíráló vagy buzdító keresztüzében izmosodnak a talentumok, edződnek a jellemek. Az anonimitás a magyar zsurnalizmus javát fosztotta meg ettől a jótékony hatástól s ezzel szellemi munkálkodásának erkölcsi jutalmától.

Ellenben azoknak, akikre nézve hasznos a bujkálás, kellemes takaróul szolgál s mindenek fölött kedvez bizonyos kiadó-vállalkozók cinikus pénzszerzési szenvedélyeinek. Ráfogták az anonimitásra, hogy kedvez a gondolat korlátlan szabadságának. Hogy volt másutt, erről most nem vitázom. Nálunk nem nevelt Juniusokat, hanem rabbilincs lett, mely a talentumokat odaláncolta a kapitalizmus szolgálatához. A magyar sajtó erkölcsi nemesedését és a talentumok felszabadulását mozdítaná elő nézetem szerint az, ha ismét gyakorlatba vétetnék, hogy a fontosabb fejtegetésekért szerzőik nevükkel vagy legalább egy állandóan választott „*chiffre*”-rel álljanak helyt.

Most még pár szót a második kérdésről: „lehet-e a testi munkára vonatkozó erkölcsi szabályokat minden módosítás nélkül a szellemi munkára alkalmazni?”

E kérdés ily föltevése ellen némi kifogásom van. Én nem ismerek oly testi munkát, melyben az értelmiségnek része ne volna. A legtöbb esetben ez a rész igen tetemes. A munkaeredmény s annak értéke szempontjából az értelmi faktor gyakran épenséggel döntő fontosságú. Viszont ahhoz, amit szellemi munkának nevezünk, a művész, az író munkájához stb. szintén nem elég az agyvelő tevékenysége, hanem a kezeknek, az izmoknak, a gyakorlottságnak is jut szerep, szóval itt is kell erőfeszítés és bizonyos időnek a munkára fordítása. A munka mind a két kategóriájában kijut a része az izmoknak és az idegeknek. Nemcsak az ú. n. szellemi munkában, hanem a jól végzett testi munkában is van szerepe az ambíciónak, a becsületnek, az így kiérdemelt munkabérben is van bizonyos eleme annak, amit a nyelvszokás honorárium névvel jelöl.

Viszont tévedés, hogy minden munka, amit tollal végeznek, *eo ipso* „szellemi” munka. Az egyéni teljesítmény nézőpontjából tekintve a szellemi és a testi munka nem ellentéte egymásnak, hanem két egymásba kapcsolódó birodalma az emberi tevékenységnek, melyekben mindenütt együtt van az izmok és az agy munkája, csak az arányokban és a fokozatokban vannak eltérések.

A testi munka méltóságának e nemesebb értékelése mellett is állítom, hogy az erre vonatkozó erkölcsi szabályokra nem lehet, mint valami kaptafára ráhúzni az ú. n. szellemi munkát is, valamint például azokat a követeléseket, melyeket a magasabb értelemben vett irodalmi, publicisztikai, vagy művészi tevékenységgel szemben támasztunk és támasztanunk kell, nem támaszthatjuk a kubikosokkal szemben. Hogy ez így van, annak okát nem annyira magában a munkateljesítményben, mint inkább az előállított produktum különbözőségében látom. A testi munka eredményeinek rendszerint meg van a maguk piaci ára, sok esetben egyenesen a tőzsdei árfolyama. Hozzájárul ehhez, hogy a testi munkával előállított produktum mennyisége arányos a ráfordított idő- és erő mennyiséggel. A testi munka produktumainál tehát egészen megbízható értékmérők állnak rendelkezésünkre.

A szellemi munka produktumainál ily mérőeszközökkel nem rendelkezünk. Utalhatna valaki a mérnökök, orvosok stb. tarifáira, mint tipikus alakulatokra. De már itt is e tarifák körébe hatalmasan benyúlik az imponderabilis tényezők módosító sorozata. A szellemi munkának legfontosabb területein pedig*, az irodalmi, a művészeti, a tudományos produkció körében egyenesen ki vannak zárva az értékelés ilyen módjai. A magasabb tehetség birodalmában nincs és nem lehet semmiféle tarifa s épen a lángelme és az inspiráció legmagasabb régióiban a közönséges értékmérők egészen felmondják a szolgálatot. A nagy gondolatok kigondolói, a nagy találmányok kitalálói, a haladás nagy úttörői, az erkölcsi világ hőroszai ingyen árasztják adományaikat az emberiségre, mint a nap az ő éltető sugarait. Az esetleg kapott anyagi jutalom eltörpül az ő adományaik nagysága mellett.

A szellemi tevékenység középrétegeiben a szellemi munkást természetesen bizonyos jutalom illeti meg, s erre nézve a körülmények hatása alatt kialakulnak bizonyos megközelítő meretek. E pontban elvi különbség alig van, vagy legalább nem jelentékeny. Mindegyik, a testi és szellemi munkás becsülettel felveheti munkája díját, neveztessek az napszámnak, heti bérnek, vagy honoráriumnak.

A kritikus pont, amely a most tárgyalt kérdés fölvetésére alkalmat szolgáltatott, nézetem szerint abban rejlik, hogy az ú. n. szellemi munkateljesítményekkel, nem ugyan mindig, de elég gyakran velők jár bizonyos elvek vagy eszmék hirdetése. Csakis ezért kaphatott lábra egynémely kevésbé világos fejben az a merőben zagyvagondolat, mintha a szellemi munkáért fizetett honorárium ezeknek az elveknek, vagy pláne ez elvek megtagadásának a jutalma lehetne. De hát abból, hogy a teljesített szellemi munka anyagi jutalmát felvenni tisztességes dolog, nem következik az, hogy az elvek megtagadásának megfizettetését szabad és lehet a szellemi munkáért húzott honorárium tisztos ruhájába öltöztetni.

VII. **Ignotus:** A *Huszdik Század* szerkesztőségétől felvetett igen érdekes (és minden író-újságíró-t különösen érdeklő) kérdésekre én nagyjában megadtam a magam feleletét már részben, a *Magyar Hírlap* 1909 ápr. 11-iki számában, hol Radó Sámuel dr.-nak akkor megjelent *Hírlapírók iskolája* című füzetkéjét ismertetve, egyebek közt a következőket írtam:

„A változással, mely az üzlet s a technika haladását az újságíró mesterség átalakulásában tükrözteti le, valójában összefügg a második dolog is, amiben Radónak ellene vetném lábamat. Nem egy mondata vagy meghatározott tétele ellen, hanem az ellen a, félek, újabb revízió nélkül a múltak leltárából átvett lélek ellen, mely persze nemesen és vonzóan lengi be elmékedéseit, s amely szó nélkül, sőt mint valami magától való értetődésbe megy bele abba a kívülről diktált felfogásba, hogy az újságírónak úgynevezett jellemnek kell lennie, a meggyőződés s a hite szerint való igazság fanatikusának, akinek tollat egy hazug szónak nem szabad elhagynia, már mint olyan tételnek vagy állításnak nem, mely legmélyebb érzése szerint nem a legtisztább igazság. Ez igaz is, nem is; így is van, de nincs is, nem is lehet így. Vegyük csak azt a klasszikus példát, amit Radó részletez: a Bismarck politikája körül való sajtószolgálatot. Vajon a hű és önzetlen Buschok és Bucherok, akik a Bismarcktól zseniális számítással sugalmazott cikkeket írták, azon belül, hogy Bismarckot lángelmének tartották, aki tudja, mit csinál, s fő céljában, a német egység és hatalom kiküzdésében egyetértettek vele, minden nézetet és tételt vallottak-e, amit Bismarck megíratott velük? Ez annál lehetetlenebb, mert hiszen a nagyember, politikai szükség szerint, néha egyenesen hazugságokat is íratott az újságokba; kegyetlen és lovagiatlan támadásokat még asszonyok ellen is, kétes eszközökkel, melyeket csak a cél szentesített. De ezt nem is nézve: lehetséges-e, hogy olyan kemény és egész fej, aminőnek a Bismarck újságírójának kell lennie, ugyanazt vallja minden dologról, mint az ő egészen más gondolkodású vezére? Lehetséges-e ez még politikai párton belül is? Nem, de viszont cselekvés és hadviselés lehetetlen másképp, mint egy ember feje, egy program tétellei és hitvallása szerint, akár osztakozik bennük az ember, akár nem. S ha a politikusnak nem vág jellemébe, hogy aláveti magát a vezér diktátumának, nem vág jellemébe az újságírónak sem.

De még tovább: az újság hivatali szervezet; az újságírás mesterség és kenyér, akár teszem valamelyik minisztérium. Vajon ki becsüli annyira alá a minisztériumokat, hogy szokásaik erkölcsé, munkájuk fontossága s értelmi természete dolgában alábbvalónak tekintse ezeket valamelyik napilapnál? Vajon valamely kormányzati cselekvés nyélbeütése, elrendelése, okmányainak megfogalmazása körül van-e kisebb része a megfelelő osztály tisztviselőinek, a fogalmazónak, az osztálytanácsosnak, a miniszteri tanácsosnak, olykor az államtitkárnak is, mint egy napilap névtelen cikkírójának az aznapi vezércikk körül? Ki lát abban jellemtelenséget, ha a legmagasabb hivatalú miniszteri tisztviselő is végigszolgál akár hat különböző és gyakran ellentétes kormányzati rendszert is és szignál, sőt megfogalmaz olyan okmányokat, melyeknek helyességéről s igazságáról nincs meggyőződve? Kinek jut egyáltalában eszébe politikai államtitkáron alul, vagyis azon az eseten és helyzeten alul, mikor egy immár politikai személyiség a maga nevében és felelősségére köti magát hozzá egy bizonyos politikához: kinek jut eszébe ezen alul bárki tisztviselőt feleltetni a politikáért, melyet szolgál s jellemébe vágónak tekinteni a martiriumot, hogy kenyér vagy egyéb helyzet okából, de néha azért is, hogy helyette rosszabb ember komiszul ne képviselje

a rossz ügyet, igenis legjobb képessége szerint szolgál olyan ügyet, melyben nem hisz, melynek, a lelke mélyén, talán az ellenkezője diadaláért imádkozik? Hiszen határai ennek is vannak; vannak anyira rossz ügyek vagy az ember testével, lelkével, minden érzésével és törekvésével annyira ellenkezőek, hogy ereje legkínosabb megfeszítésével sem tudná ezeket képességei szerint szolgálni. Lehet azt mondani — bár ezt is csak bizonyos fokon fölül s némi érzéktelenséggel az ember abbéli joga iránt, hogy legyen mit ennie s miből ruháznia feleségét és nevelnie a gyermekeit — hogy ízlés és jellem dolga magasabb államhivatalt vállalni vagy tovább viselni valamely elnyomó idegen hatalom szolgálatában. De semmi esetre sem lehet jellembevágó kázust csinálni olyan semmis nuance-különbségekből, aminők teszem nálunk választják el a legveszekedettebben marakodó polgári pártokat, s viszont a szocialistától sem lehet rossz néven venni, ha inkább igyekszik netán meggyőződésével ellenkező, de kenyéradó munkával (melyet becsületesen végez s az árát tisztességgel meg szolgálja) legalább életben és készenlétben tartani az előtte szent ügynek egy, ha sora kerül, használható harcosát, mintha egyszerűen éhen pusztul, amivel semmiféle ügynek nem használ. Jellem dolga itt csak annyi, hogy vállalt munkáját becsülettel, legjobb tehetsége szerint végezze, s az ügynek, melyért nem rajong, belső ellensége és házi kéme ne legyen olyan ellenséges ügy javára, melyben talán jobban hisz.

Amit ezekben a tisztviselőkről írtam, azt tessék, *mutatis mutandis*, transzponálni az újságíróra, s meglesz a mai valóságos állapot, amint az ma már világszerre így van, s amely e valóságával s szükségesszerű voltánál ebben foglalt bizonyosságával tiltakozik az elméleti erkölcspecérkedés ellen, mely kipécézetten épen az újságíró akarja olyan jellembeli mértékkel mérni, amilyet óvakodnék magára s a maga fajtája foglalkozására illeszteni. Ha azt mondják, hogy az újságíró munkájához több kell az ő lelkéből, idegzetéből s elméleti képességéből, mint a tisztviselőnek, akkor az nem azt bizonyítja, hogy a deplacéirt újságíró kisebb jellem, csak azt, hogy nagyobb mártír, mert megkínzottabb proletár, mint a tisztviselő. A jellembevágó fokot, melyet a tisztviselőről szólván, a politikai államtitkárnál állapítottam meg, a politikai s egyéb téren munkáló újságírónál ott lehet megállapítani, ahol a maga neve vagy ismert jegye alatt írja cikkeit. S viszont ha névtelenül s nem a maga esze, hanem lapjának szüksége szerint ír is, nemcsak a jelleme tiltja, de a tehetségének rugalmassága nem tágulhat annyira, hogy hitével és érzésével mindenképp ellenkező ügyet szolgáljon általában vagy részleteiben ...”

Eddig van az, amit most három éve vallottam e dolgról, s e vélekedésemnek a dolgok fejlődése mindinkább igazat ad. A *Huszadik Század* második kérdésére az a felelet, hogy a testi munkára vonatkozó erkölcsi szabályokat nem lehet minden módosítás nélkül a szellemi munkára alkalmazni, de bizonyos fokig kell. Ami a publicisztikát illeti: a határ ott vonódik meg, ahol valamely vélemény egy írónak az egyénisége s különösen a neve bélyegével jelenik meg az emberek előtt. Ezt semmi esetre sem lehet olybá venni s úgy megítélni, mint a cipőt, amit a szocialista varga akár jobb mesteremberi meggyőző-

dése ellen, akár a tőke szolgálatában varrt. Ellenben ahol az írói munka valójában csak magasabbrendű fogalmazás, melyhez a munkásának egyéniségéből főképp az ügyessége s a gyakorlata szükséges s amely munkára nézve alapjában mindegy, hogy ki végezte: ott a szellemi munkára annál inkább át lehet vinni a testi munkának megadott véniákat, mert ez a fajta szellemi munka egészen közel áll a testi munkához. Az újságírásan belül e megkülönböztetést meg kell tenni az újságba írói dolgokat nevük aláírásával író írók, s a tulajdonképeni és személytelenebb újságírói munkát végző újságírók között. Megeshetik, hogy ugyanazon ember esik hol egyik, hol másik megítélés alá, hol egyik, hol másik munkájának természete szerint. Ez bizonyára bonyodalmas és szomorú állapot, de ez a valóságos állapot; a valóságos körülmények szerint így alakult ki valóságban az erkölcsi felfogás, élő példájául annak, hogy az erkölcsi felfogások simulékonyan hozzáalakulnak egyik napról a másikra, a napok rendjén kialakuló gazdasági szükségekhez vagy lehetőségekhez.

VIII. **Jászai Samu:** Nem hiszem, hogy a fölállított kérdések fölött egységesen lehetne dönten. Úgy hiszem, hogy mindenki politikai meggyőződése szerint adja a választ. Így például én osztom a németországi szociáldemokraták azon régen elfoglalt álláspontját, hogy erkölcstelen dolog, ha valaki meggyőződése ellen ír, vagy munkatársává szegődik olyan lapnak, amely az ő politikai meggyőződésével ellenkezik.

A testi munka szabályai nem alkalmazhatók a szellemi munkára. A testi munkás, közgazdasági értelemben, árú, eszköz a termelésben, míg a szellemi munkás tudatosan végzi jó vagy rossz munkáját. Ez a tudatosság különbözteti meg a testi és szellemi munkást.

A szedőinas nem azért tanulja mesterségét, hogy fölszabaddulása után népellenes cikket szedjen, hanem, hogy becsületet munkával megkeresse kenyerét és a betűszedők kétharmada tényleg társadalmilag hasznos munkát végez.

Sok újságíró azonban már azzal a tudattal lép a szerkesztőségbe, hogy hazudnia kell és minden haladás és modern törekvés ellen harcolnia kell.

Egyébként pedig úgy áll a helyzet, hogy körülbelül kilencvennyolc százaléka a munkásoknak társadalmilag hasznos munkát végez, míg a hírlapíróknál az ellenkező arány áll fenn.

A testi munkánál különben sem, lehet megállapítani, melyike társadalmilag hasznos vagy káros. Így például általánosságban állítják, hogy a fegyverkovács társadalmilag káros munkát végez, pedig az általa készített fegyverek a forradalomnak, a haladásnak is tettek már és tehetnek még nagy szolgálatot.

IX. **Kóbor Tamás:** A logikai egyszerűség érdekében hadd feleljek első sorban az első kérdésre. Az analógia a szellemi és testi munka között nézetem szerint tarthatatlan. Mint fegyverkovács nekem akármilyen nézetem lehet a háborúról, azért a kezem tudása biztos. Amit

mint fegyverkovács tudok, azt a kezem ügyességének teljességével érvényesíthetem, erkölcsi világomtól merőben függetlenül. De ha gondolkozásom és meggyőződésem szerint elítélem a háborút, akkor dolgodó készségem nem áll annyira rendelkezésemre, mikor a háború jogosultságának a beigazolását bízzák reám. Az a gondolkozás, mely meggyőződésemet produkálta természetes megnyilatkozása egész lelki struktúrámnak, becsületes elhelyezkedése mindazoknak a megismeréseknek, melyeknek birtokában más mint háború-ellenes meggyőződésem nem is lehet. Amikor pedig az ellenkező feladat vár reám akkor erőszakot kell elkövetnem e belső rendemen, mivel totnak történelmi kifejlődésén s ez érvelésem mesterséges erő kifejtés, mely minél tökéletesebben sikerül, annál több kárt okoz egyéniségben. Mint testi munkás semmi közöm ahhoz az árucikkhez, mely kezem alól kikerül, mint szellemi munkás csalog: olyasvalamit hitetek el, amit hazugságnak tartok, olyasvalamit erősítek, aminek lerombolását vallom hivatásomnak.

Ebből következik, hogy az ellenkező elvek szolgálatát pusztán önfentartás céljából erkölcsstelennek tartom. De nem tartom összehírhételtennek a politikai tisztességgel.

Ha politikai étellel kapcsolatban erkölcsről beszélünk, óvatosabban kell bánnunk a fogalmakkal s a pusztá kifejezések szótárbeli értelmezésétől nagyon is el kell térnünk. Kezdem azon, hogy valakinek politikai elvei vannak, a konkrét esetet véve fel példának, valakinek függetlenségi elvei vannak. Tudományban, magánéletben az ember ura az elveinek, a politikában nem. Ebben a mesterségben nem ismerek embert, aki elvei szerint, gondolkodása szerint cselekednék. A konkrét esetben: valaki a koalíció választásain függetlenségi mandátumot kap tehát függetlenségi. Az illetőt kiközösítették a függetlenségi táborból, mert ragaszkodott az önálló vámterülethez és külön hadsereghez, holott pártja vámszerződést kötött és megszavazta a közös költségvetést. Kétségtelen, hogy az elvet hívebben szolgálta, mint pártja, mégis a párt képviselte az elvet, nem ő. Már most mint újságíró kitagadott létére szabadon, meggyőződésének tárházából írhatott, ellenben ha a párt kebelében marad, ugyanazt az erőszakot kell gondolkodásán elkövetnie és ezt az elvűség nevében követelnék tőle, amit most perhorreszkálnak, mivel formailag is nyilvánvaló a meggyőződés és a munka közti konfliktus.

Viszont, mikor egy frakcióval sikerül megint az elvet érvényre juttatni az önálló bank-ügyben, a vezére szorult le a vezérségről. Kossuth Ferenc, aki kiközösítette az illető képviselőt, szintén elvtagadóvá vált mindaddig, amíg megint tekintéllyé nem növekedett egy időre. Amiből egyszerően csak arra akarok következtetni, hogy a politikában a meggyőződés a szervezkedés természete szerint ki van kapcsolva az egyéni gondolkodásból és vezéri vagy tömeggondolkodássá válik. Mindennap megkövetelik a politikustól, s különösen a politikai újságírótól, hogy az ellenkezőjét igazolja be, amit gondol, egy párthatározathoz mindenki hozzájárul, de nem tartja helyesnek, hírlapíró pedig kötelességszerűen mindig a meghozott határozat mellett száll síkra.

Tovább kell mennünk: szerkesztőségben szinte ki van zárva, hogy az író a maga meggyőződését képviselje minden részletben. Politikát ott egy agyvelő gondol, a többi fogalmaz s az ugrás ugyanannak a pártiránynak a hasábjain van akkora, mint az egyik pártirányból a másikba. Ez a tény szinte erénnyé teszi a mobilitásnak azt a nemét, melyet minden más téren habozás nélkül erkölcsstelennek kell mondanunk, valameddig az igazság vallását és szolgálását erkölcsnek tartjuk. A makacs ragaszkodást az egyénileg átlátott igazsághoz fiatal embereknél tapasztaljuk s az öregebbek ezt éretlenségnek bélyegzik. A tapasztalt, rutinírozott politikus, aki az elveknek már tekintélyt is nyújt, sokkal rugalmasabb, a legtapasztaltabb és legtekintélyesebb pedig már csak rugalmas.

Mást írni mint igaznak vallani: megfér a politikai tisztességgel, mert politikai kvalifikáció, melyet mindenkitől megkövetelnek s mert ha nem férne meg vele, akkor politikai tisztességről egyáltalán nem lehetne beszélni. Már most pénzszerzés céljából az ellenzéki meggyőződés kormánypárti lapban politizál. E tudományos lapban a pénz és egyéb egyéni érdekek között különbséget tenni nem szükséges: egy fogalom ez. Ennélfogva nem is látok döntő fontosságot, hogy akinek kenyér kell, kenyérért tranzigál, akinek pedig miniszteri tárca, politikai befolyás, agrárius vagy merkantilis törvényhozás kell, aki osztály-érdekét képviseli, ezekért enged a negyvennyolcból és cselekszik, szolgálván irányokat vagy taktikát, amit ez érdekek nélkül nem tenne. Az pedig, hogy a függetlenségi író hatvanhetes lapot lát el, ebben elősmerem, lehet súlyos momentumot látni, én azonban nem látok. Ez a két irány olyan kicsinyességekben keresi a maga eget-földet jelentő különbségeit, hogy meggyőződésbeli momentumokat nem is érinthet. Igazán nem tudom, ki volt hatvanhetesebb Tisza Kálmán, vagy Kossuth Ferenc és Justh Gyula, mikor kormányon voltak, s még kevésbé tudom, hogy Farkasháznak, ha nem csap föl balpártinak, annak idején a Kossuth Ferenc lapjában nem kellett volna-e hatvanhetesebb cikkeket írni, mint most írt — kormánypárti lapjában.

A politikai tisztességgel való összeférés nem erkölcsi kérdés, hanem gyakorlati. Senkisésem él egyéni gondolkodása szerint, tehát nem szabad azt az igazán erkölcsi értéket a politikának embereire alkalmazni, akár a redakcióban ülnek, akár a parlamentben.

** Lengyel Géza, Mikes Lajos, Nagy Endre, Ormos Ede, Pogány József, Rónai Zoltán, Szende Pál, Türi Béla, Weltner Jakab és Zigány Zoltán urak nyilatkozatait Szemlének jövő számában fogjuk közölni.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Vajda Mihály: A home rule

I.

Nagy események és forradalmi átalakulások folynak le a szemünk előtt a huszadik század Angliájában. Az adórendszer terén történt radikális újítások, a mélyreható szociális reformok, a birtokos- és pénzarisztokrácia hatalmának letörése, a kolosszális arányú munkásmozgalmak: a dokkmunkások, vasutasok és bányászok óriási sztrájkja az angol demokrácia félelmetes erejének a megnyilatkozásai és minden jel arra mutat, hogy Anglia szilárd léptekkel halad a társadalmi igazságosság megvalósítása felé. Az angol radikalizmus és demokrácia küzdelmében fontos, nem egyszer döntő szerep jutott az íreknek, akik a progresszív tábor szolgálatkész fegyvertársai voltak. Méltán elvárhatják tehát, hogy amidőn most Anglia a nagy többség, a dolgozó milliók akarátának és érdekeinek az uralmát lépteti életbe, őket is megszabadítsa a külső és kisebbségi uralom, az elnyomatás és függőség utolsó maradványaitól.

Ha egy pillantást vetünk arra a viszonyra, amely Anglia és Írország között évszázadok óta fennállott, az elnyomatás legkülönbözőbb fajaival fogunk találkozni. Kezdetben hűbéri jellegű volta viszony. Az angol király, aki 1172 óta Írországnak is királya, hűbértartókat adományozott normann báróinak Írországban és ezek fejében hűséget, valamint katonai és vagyoni szolgáltatásokat követelt tőlük, több-kevesebb eredménnyel. De az angol uralom sem teljesnek, sem szisztematikusnak, sem állandónak nem volt tekinthető, mert a folytonos külföldi háborúk (a francia háború stb.) és a belső villongások (a „két rózsza” harca stb.) lekötötték az energiákat és egy nagyobb arányú kizsákmányolást lehetetlenné tettek. Ez az állapot tart a XVI. századig. Ekkor már Angliában kezdtek a viszonyok konszolidálódni és az angol nagybirtokos osztály a régi faji gyűlölettel járó újabb vallási ellentétet is felhasználta az ír birtokosság deposszedálására és óriási termékeny területek lefoglalására. Megkezdődik az agrár kizsákmányolás. A vallásosság és hazafiasság jegyében megkezdődik a pusztítások, földelkobzások és a bérlőiket lelketlenül kiuzsorázó abszontista landlordok kora. Az volt a jelszó, hogy a katolikus íreket a terméketlen területekre kell kizsákmányolni, az angol kézbe került termékeny földeket pedig protestáns (angol, walesi és skót) bérlőkkel

benépesíteni. Ez a terv azonban csak kis részben sikerült,* mert a földjükhöz ragaszkodó írek a leghorribilisebb bérösszegeket is hajlandók voltak megadni, csakhogy otthonuktól ne kelljen elválniok. A landlordok pedig szívesebben alkalmazták őket, mint nagyobb igényű honfitársaikat. Ebben az időben kezd az ír parasztság „Európa legrosszabb lakásviszonyok közt élő, legrosszabbul táplált és ruházott parasztjává” átalakulni.** A XVII. század végétől kezdve az agrár kizsákmányolás politikáját lassankint felváltja a gyarmati kizsákmányolás politikája. Angliában előtérbe kezdtek lépni az ipari és kereskedelmi érdekek és most már a burzsoá osztály is részt kért Írország kizsákmányolásából. A fejlődő zsenge ír ipar és kereskedelem félelemmel tölti el őket és egymásután pusztítatják el a virágzásnak induló kereskedelmi és iparágakat. Az ír verseny megakadályozása végett 1665 és 1680-ban megtiltják az állatoknak és állati termékeknek Írországból Angliába való behozatalát. Az Angliából kiszorult írek új piacok után néztek és az ír hajók megjelentek Ostende, Nápoly, La Rochelle etc. kikötőiben. De ez a látvány sem nagyon gyönyörködtette a profitra éhes angol hazafiakat és több *Navigation Act*-tal csakhamar megadták a kegyelemdöfést az ír tengeri kereskedelemnek is. Az írek erre a gyapjúiparra vetették magukat. De az angol testvéreik ennek is csakhamar nyakát szegték, mert 1699-től fogva a feldolgozott gyapjú kivitelét sehova, a nyers gyapjút pedig csak Angliába engedték meg. Mikor pedig az ír vászonipar indult fejlődésnek, tilalom-vámokkal ezt is tönkre tették. És itt úgy látszik a gazdasági éhség és irigység játszott szerepet, nem pedig a magasztos vallási szempont, mert hisz az iparúldözés sok ezer protestánszt is koldusbotra juttatott. A gyarmati kizsákmányoló politika azután tovább fejlődött Anglia industrializálódásával párhuzamosan és főleg a múlt század közepén vált hatásaiban tragikussá. Ekkor ugyanis a már megizmosodott angol iparnak sok nyerstermékre volt szüksége, a gabona értéke pedig a nagy verseny következtében csökkent: ami Írországból az úgynevezett *clearances*-re vezetett. A szántóföldeket átalakítják legelőkké, nem gabonát termelnek többé, hanem marhát és birkát tenyésztnek „Anglia egy farmmá változtatta Írországot, amely nyers és feldogozatlan termékeket állított elő az angol gyárosok és fogyasztók részére.***” Hogy emiatt több százezer család vesztette el a kenyerét és kényszerült kivándorolni, az nem sok fejfájást okozott az államfentartó elemeknek.† ... Végre a múlt század nyolcvanas éveitől az elnyomás és kizsákmányolás politikája helyébe a kiengesztelés politikája lépett. Ez sem a véletlen műve volt, hanem az Angliában történt átalakulások adják meg a magyarázatát.

* A protestánsok a négy írországi tartomány közül csak Ulsterben vannak többségben.

** „*the worst housed, the worst fed and the worst clad peasantry in Europe*”. A lord Devon vezetése alatt állott kir. bizottság jelentése.

*** Stephen Gwynn : *The case for home rule*. Dublin, 1911. 59. 1.

† A múlt század negyvenes éveitől több, mint 4 millió ember vándorolt ki Írországból.

A nagybirtokos osztály, amelynek a kizsákmányolás elsősorban érdekében volt, már elvesztette politikai túlsúlyát; az angol ipar és kereskedelem a fejlődésnek olyan fokára jutott, amelyen az ír konkurenciától való félelem nevetséges lett volna; végül a szállítás olcsóbbodása és tökéletesbülése folytán az angol ipar nem volt annyira rászorulva az írországi nyerstermékekre. A célszerűségi szempont nem indokolta már többé Írország kizsákmányolását. De tiltakozott ellene az igazságérzet is, amely a kultúra fejlődésével és a demokrácia megerősödésével, nagyobb befolyásra tett szert. Belátták, hogy Írország barbár nyomora és kulturális elmaradottsága szégyenfoltja az angol civilizációnak. Az íreket ki kellett békíteni, hacsak polgárháború veszedelmének nem akarták kitenni az országot. Először politikai reformokkal akarták ezt elérni, a hetvenes évek óta hozzáfognak a bérlők jogi helyzetének a javításához, végül a nyolcvanas évektől fogva megkezdték a „kisajátítók kisajátítását” és óriási összegeket előlegeztek, hogy a föld művelői a föld uraivá lehessenek. És az ez évi április hó 11-én beterveztett *home rule bill*, amely az alkotmányos szabadság korszakát lesz hivatva inaugurálni, méltó befejezése lesz az ír történelem legújabb korszakának.

A *home rule* törekvések régi időkben gyökeredzenek. Írországnak évszázadokon át megvolt az autonómiája, legutoljára a XVIII. század végén, amikor Anglia erejét az Amerikában szenvedett vereség teljesen kimerítette és a másképp elkerülhetetlen ír polgárháborúnak csak az önálló ír parlament (*Grattan's Parliament*) felállításával lehetett elejét vennie. Ez az országgyűlés teljesen protestáns volt, mert a katolikusok ki voltak zárva a politikai jogokból és az autonómiának éppen a protestánsok voltak a fővédelmezői, részben az angolok iparüldöző politikája miatt. Az alkotmányos szabadságot nagy gazdasági föllendülés követte. De a francia forradalommal szemben Britanniában támadt nagy reakció nem hagyta meg az íreket jogaik birtokában és 1800-ban létrejött az unió, amely megmaradt napjainkig. Az írek azonban nem hagytak fel a törekvéssel, hogy törvényhozási külön állásukat visszazerezzék. Különösen heves és erőszakos volt a küzdelmük a hetvenes és nyolcvanas években, amikor a homerulerek Pamell vezetése alatt megjelentek a Westminster palace-ben és obstrukciójukkal megakasztották a törvényhozás működését, amíg csak a többség az obstrukciót drasztikus eszközökkel le nem törte. Az 1885-iki választások után ők lettek a helyzet uraivá, mert Gladstone támogatásuk nélkül nem lett volna képes többséget biztosítani kormánya részére.* Jutalmuk volt az 1886 április 8-án beterveztett *home rule bill*, amelynek a főbb rendelkezései a következők: Legyen egy önálló dublini parlament, amely az összes nem közös ügyekben határoz és Westminsterbe nem küld képviselőket; legyen független királyi helytartó és helytartótanács, önálló bíróság és rendőrség; az adóztatás joga a dublini parlamentet illesse. Közös

* A pártok eloszlása a következő volt. 333 liberális, 251 konzervatív, 86 ír.

** A pártok eloszlása a következő volt, 274 liberális 315 konzervatív 81 ír.

ügyek maradnak: a hadi, tengerészeti, kül- és gyarmatügyek. További megszorítás: a vallási kérdésekhez a dublini parlamentnek nem szabad hozzányúlania. Látható, hogy Gladstone igen tág autonómiát volt hajlandó az íreknek biztosítani, olyannyira, hogy az angol közvélemény a birodalom egységét veszélyeztetve látta. A liberális párt egy része is Gladstone ellen fordult és a home rule bilit június 9-én 341 szóval 311 ellen visszavetik. Gladstone a nemzetre apellált, ez azonban az unionistáknak juttatott 110 főnyi többséget. De a home rule nem sok időre került le a napirendről. Az 1892-iki választások ismét döntő szerepet biztosítottak az íreknek és a liberális Gladstone kormányt juttatták a hatalomhoz. Gladstone betérjesztette az ő második home rule javaslatát, amelyet azért is érdekes lesz röviden ismertetni, mert alapelveiben sok hasonlóságot mutat az Asquith-billhez. Főbb elvei: legyen önálló ír törvényhozás, amely azonban kizárólag csak ír ügyekkel foglalkozhatik. A szupremácia (*supreme authority*) fentartatik a birodalmi parlament részére, amelybe Írország 80 képviselőt fog küldeni. Megmarad a birodalmi országgyűlés hatáskörében a koronára, régensségre, helytartóra, a szárazföldi hadseregre, a haditengerészetre, a háborúra és békére, a nemzetközi szerződésekre, a külügyi viszonyokra általában, a méltóságokra és címekre, a külkereskedelemre és az éremügyre és még néhány kisebb jelentőségű ügyre vonatkozólag a rendelkezés joga. A vallásügy ismét tabu marad.* Az alsóház elfogadta a törvényjavaslatot, de a felsőház óriási többséggel elvetette. Gladstone bukása után nemsokára konzervatív rezsim következett és amint ez gyakori eset a tory uralkalmak történetében,** a külpolitika lépett előtérbe és a belpolitikai kérdéseket elhanyagolták. Az imperializmus, a gyarmatügyi konferenciák, a keleti kérdés, a búr háború, a német verseny, a flottafejlesztés és a protekcionizmus kérdése stb. állanak az érdeklődés gócpontjában. Az írek követeléseivel vajmi keveset törődtek. De 1906-ban ismét a liberális párt jutott uralomra és valósított meg azóta sok nagy belső reformot (aggkori nyugdíj; *Licensing Act* stb.) A budget kérdésében éles konfliktus tört ki a két ház között, amelynek folyamán a kormány két ízben is kénytelen volt a nemzetre apellálni. A liberális többség e választásokon sokat veszített régebbi pozíciójából és most ismét — mint egykor Gladstone korában — az írek dönthettek a fölött, hogy a haladók vagy a maradók kerüljenek-e ki győztesen a küzdelemből. Az írek a progresszív táborhoz csatlakoztak, viszont Asquith miniszterelnök 1911 február 15-én a home rule-ra vonatkozólag teljesen precíz ígéretet tett. A lordok elleni harc, a budgetreform és a nagy sztrájkok egyelőre még lekötötték a kormány energiáját, de most végre eljött az alkalom ígérete teljesítésére. A miniszterelnök ez évi április hó 11-én kétórás beszéd kíséretében be is terjesztette a home rule javaslatát. A javaslat értelmében külön ír parlament fog létesülni, amelynek alsóháza 164, szenátusa pedig 40 tagból fog állani. A szenátus tagjait elsősorban a birodalmi, azontúl

* Kerr-Smiley: *The peril of home rule*. London, 1911. 33—39 o.

** L. Lémonon : *L'Europe et la politique britannique*. Paris, Alcan, 1912.

pedig az ír autonóm kormány fogja kinevezni. Ha a két ház egy bizonyos kérdésben megegyezni nem tud, együttes ülésnek és szavazásnak lesz helye. Az autonóm törvényhozás törvényeket alkothat Írország békéjének és rendjének fentartására és jó kormányzatára vonatkozólag. De nem foglalkozhatik a dublini parlament: a felségjogokkal, a hadüzenéssel és békekötéssel, a hadsereggel, hajóhaddal, a nemzetközi szerződésekkel, a hazaárulás eseteivel, a home rule törvény javításával és a földvásárlással. Ideiglenesen közös ügyek maradnak: az aggkori nyugdíj, a nemzeti biztosítás, a rendőrség, a postatakarékpénztár, Írország 1912 előtti időből eredő kölcsönei és az adók behajtása. A rendőrség hat év múlva *automatice*, a postatakarékpénztár pedig 10 év múlva, ha az ír parlament úgy kívánja, autonóm üggyé lesz. Átvehetik az írek az aggkori nyugdíj és a nemzeti biztosítás ellenőrzését is. Nem hozhat ellenben oly törvényt a dublini parlament, amely a vallásegyenlőség elvén bármikép rést ütne. Az ír parlament minden határozatával szemben vétőjog illeti a kir. helytartót, aki az angol királynak és a birodalmi kormánynak van alárendelve és a Westminster-parlamentet. A kormányzat élén a kormányzó és az autonóm országgyűlésnek felelős ír minisztérium állanak. Az adók behajtása a birodalmi parlament hatáskörébe tartozik, de az ír országgyűlés is kivethet új adókat, illetőleg eltörölhet régieket. Nem akarjuk az ír budgettervezetet részletezni. Végeredményben két millió £ deficitet mutat az, amelyet az angol állam-pénztárnak kell fedeznie. Az unionisták emiatt nagy lármát csaptak, pedig ez a „túlfizetés” az unió mellett is meglenne. Sőt az autonóm Írország majd takarékosabb lesz. Írország egyébként 42 képviselőt küld majd a birodalmi országgyűlésre. *

Az alsóházban a liberálisok, írek és a munkáspárt vezérszónokai szimpátiával fogadták a javaslatot. De igen erős ellenzéke is van a parlamentben, a sajtóban és az országban egyaránt. Az ismertebb újságok közül a *The Times*, a *Morning Post*, a *Standard*, a *Daily Telegraph*, a *Daily Express*, a *Scotsman*, a *Glasgow Herald* stb. élesen elítélik. A liberálisok egyrésze ingadozik, a konzervatívokkal tartó tekintélyes kisebbség határozottan ellene van, de a legelkeseredettebb anti-home ruleos agitációt az írországi protestánsok fejtik ki, akik privilegizált helyzetüket, vagy ha igazat mondanak, jólétüket, békességüket és lelkiismereti szabadságukat látják veszélyeztetve és nemrég ritka nagyarányú monstre-tüntetést rendeztek Belfastban.

Hozzá fog járulni a kérdés tisztázásához, ha mind a két fél érvelését vizsgálódásunk tárgyává tesszük.

II.

Mit mondanak a home rule ellenségei? Szerintük elsősorban nincs is szükség a home rulerára. Nem jogos az ír nacionalisták panasza, amely szerint Írország kormányzata és közigazgatása a mai alakjában túlkomplikált, drága

* *Daily Chronicle*, 1912 április 12.

és kaotikus. A főbb ügyosztályok száma nem nagyobb, mint más országokban „Az ír közigazgatás a maga szervezetében nem különbözik anyagilag az Angliában érvényes rendszertől és közelebről vizsgálva, a nacionalistáknak a zürzavarról, az együttműködés hézagosságáról és a közigazgatás meddő voltáról szóló nyilatkozatai csak a közhivatalok elleni szokásos „morgásnak” tekinthetők.* Egyes hivataloknak (így pl. a Land Comission és a Congested Districts Boardnak) nagyobb önállósága azért szükséges, hogy az írországi különleges viszonyok követelményeinek könnyebben megfelelhessenek. Az írek azt is a szemére vetik a kormányrendszernek, hogy nincs kellő befolyásuk saját ügyeik intézésére. De az írországi községek és grófságok önkormányzata az 1898. évi *Local Government Act* óta az angolokéval analóg elveken épül fel. Azt meg túlzás volna kívánni, hogy a birodalmi országgyűlésen az ír ügyekben csak az ír képviselők döntsenek. Hisz az angolok, a walesiek és a skótok sem döntenek külön a saját ügyeikben. Úgyis aránytalanul nagy az írek befolyása. 103 képviselőjük van, holott számarányuk alapján csak 65-re lehetne igényük. A közigazgatás relatíve valóban drágább, mint Angliában, de ha az ír nép érdekeit szolgáló földbizottságot, mezőgazdasági ügyosztályt stb. eltörölnék, továbbá az agrár bűntények és a protestánsok élet- és vagyoni biztonságának veszélyeztetett volta nem tenné szükségessé nagyobb számú rendőrség tartását, mindjárt csökkennének a kiadások. De nincsen szükség a *home rule*-ra azért sem, mert az unió nem volt káros hatású az ország gazdasági és kulturális fejlődésére. A kivándorlásnak nem az unió az oka, mert egészen a negyvenes évekig Írország népessége szépen gyarapodott és akkor az éhínség, a rossz termékek, a mezőgazdasági termékek árának csökkenése, a gyorsabb és olcsóbb közlekedés és az ipari gócpontok hiánya idézte elő, hogy az ír népesség fele elköltözött hazájából. De még a *home rulerek* (így Redmond) is elismerik, hogy Írország újabban gyorsan fejlődött. Az ír föld fele a földművesek tulajdonába ment át és a landlordizmus nemsokára a történeti könyvekben fog már csak szerepelni. Számos modern mezőgazdasági munkásház épült a régi viskók helyébe. A *Congested Districts Board* áldásos tevékenységet fejtett ki a kolonizáció, a mezőgazdasági és ipari szakismeretek terjesztése és a halászat fejlesztése körül. Az ír mezőgazdasági szövetkezetek taglétszáma közel százezer, évi forgalmuk 2,450,000 £. Anglia élömarhabehozatalának kétharmad részét Írország fedezi. Az Angliába irányuló szárnyas- és burgonyabevitel terén Írország az első helyet foglalja el, a vaj és tojás terén a másodikat. A bankok és takarékpénztárak forgalma rohamosan emelkedik. Javult az iskolák és a tanítók helyzete. Nemrég egy nagy „szabad nemzeti” (értsd katolikus jellegű) egyetem létesült, mindez elsősorban a birodalmi kormány és az angol tőke segítségével. De nem volt szükséges a *home rule* Írország egykor legégetőbb sebének, a földkérdésnek a megoldásához sem. Elég, ha annak a fel-

* Philip G. Cambray: *Irish affairs and the home rule question*. London, 1911. 26 old.

említésére szorítkozunk, hogy az „*absentee*” parlament 1886 augusztusától 1909 szeptemberéig 95,535.287 £-et előlegezett földvásárlás céljaira és 288.618 bérlőt tett a földje tulajdonosává*.

De a *home rule* nem csak fölösleges, hanem káros is. Bármilyen módon rendeznék is, igen bonyolult és lehetetlen közjogi helyzetet teremtene. A lehetséges kombinációk közül az, hogy az angol parlamentben az angolok ne szólhassanak be az ír ügyekbe, de az írek az angolokéiba, igen: ez abszurdum. Ha az egyik se szólhatna a másik ügyeibe, ez esetben három parlament lenne és az angol minisztérium kétféle összetételű országgyűlésnek lenne felelős. A harmadik megoldás az lenne, hogy az írek egyáltalában ne küldjenek képviselőket a Westminster Palace-be, de ez esetben mi lenne a londoni parlament birodalmi jellegével és szupremáciájával? De nem csak közjogilag, hanem közgazdaságilag is káros lenne a *home rule*. Mindenekelőtt a hitelviszonyokra hatna kedvezőtlenül. Azonkívül az adók növekedése s a közkölcsön-szerzés nehezebb volna, a kereskedők és iparosok rossz és bizonytalan helyzete a nacionalisták irántuk táplált ellenszenvé miatt súlyosan megviselné az ország gazdasági életét. A *home rule* megvalósulásának egy további akadálya a súlyos pénzügyi nehézség. Az utolsó évtizedekben Írország képtelen volt szükségleteiről a maga erejéből gondoskodni 1900 és 1910 között Írország 15 millió £-et fizetett be az angol állampénztárba, Anglia pedig 86 milliót költött Írországra. Írország csak óriási adóemelés révén tehetne szert ekkora összegekre és hamarosan csődbe kerülne. Az újabb nagy szociális reformok: a földvásárlás és az aggkori nyugdíj, nem lennének folytathatók. További nagy hátránya lenne a *home rule*-nak, hogy az írországi kisebbséget kiszolgáltatná a nacionalista többség zsarnokuralmának. A *home rule* alapján létesülő ír parlament megszorítaná a személyes szabadságot, az adórendszert és a választókerületek beosztását a protestánsok érdekeire nézve sérelmesen rendezné be. A törvényeket az autonóm hatóságok hajtánák végre, amelyek gyűlölik Angliát és a protestáns honfitársaikat. Az a türelmetlenség, amelyet az írek még egymás eltérő nézeteivel szemben, a helyi közigazgatásban pedig a kisebbséggel szemben tanúsítanak, aggasztó színben tünteti fel az írországi protestánsok helyzetét egy *home rule*-kormány uralma alatt. Annál is inkább, mert a katolikus klérus mérhetetlen befolyást gyakorol az írekre. „A római egyház ép oly tökéletesen uralkodik Írország és az írek, mint az izlám Marokkó fölött.** Az írek klerikalizmusát mutatja, hogy a *Ne Temere* ellen egy szavuk se volt. A *home rule* kiszolgáltatná a protestáns kisebbséget a katolikus papság önkényének. A *home rule* Róma uralmát jelentené (*Home rule means Rome rule*) — mondotta Sir W. Robertson Nicoll.

Még tovább mehetünk. Egyenesen bűn lenne, ha Anglia beleegyeznék a *home rule*-ba. Az agrár bűntények, a törvényszegések, - az erőszakosságok és a terror napirenden vannak Írország

* Kerr-Smiley i. m. 112 l.

** Horton és Hocking: *Shall Rome reconquer England?*

ban és a közvélemény jóakarató elnézésére találnak. Erkölcsi kötelessége Angliának, hogy a rend felforgatásának elejét vegye és a lojális kisebbséget megvédje a törvénszegő nacionalisták ellen. De a *home rule* megvalósítói még a legközvetlenebb céljukat sem érnék el, mert ezen az alapon nem lehet az írekkel végleges békét teremteni. Az írek nem tartományi, hanem állami különállást akarnak és mindazt, ami ennél kevesebb, csak átmeneti állapotnak, ideiglenesen elfogadható engedménynek tekintik. Igaz, hogy követeléseiket az angol választókra való tekintetből mérsékeltebben is szokták formulázni és így elismerik, hogy a birodalmi parlamentet elvben megilleti a felsőbbség, csak élnie nem szabad vele, de már amerikai pénzgyűjtő útjaik alkalmával* Parnell, Redmond, Devlin, Dillon etc. a teljes elszakadást jelölték ki küzdelmeik célpontjául.

És még ha sikerülne is végleg megegyezni az írekkel, akkor sem lesz rend és békeség. Az írországi protestánság, ha kell, kész lesz fegyverrel is megvédeni a szabadságát és végső esetben nem riad vissza a polgárháborútól sem. Mert — amint egy írországi protestáns vésztyjósloán írja — „azon férfiak utódai, akik megvédték Londonderryt, ragály tűzvész, stb. közepette az óriási túlerővel szemben, sohasem fogják eltérni, hogy ősi ellenségeik uralkodjanak fölöttük”. — És majd meg fogjuk látni, hogy az angol katonaság hajlandó lesz-e lojális protestáns testvérei ellen segédkezet nyújtani és Anglia lakossága nyugodtan fogja-e ezt tűrni?

Végig mentünk immár az *anti home rule*-osok érvelésin, a pianisszimótól a fortisszimóig. Nézzük már most, hogy:

III.

Mit mondanak a home rulerek?

Szükség van a *home rule*-ra. Elsősorban, mert Írország kormányzata és közigazgatása nem felel meg a haladás követelményeinek. Nem csak véresszájú nacionalisták hangoztatják ezt, hanem angol államférfiak is elismerik. Az angol közéletnek egy oly előkelő és tisztelt alakja, mint Churchill miniszter mondja: Az ír kormányzatnak nincsen párja a világon. Oly kormányzat az, amely sem a királynak, sem a népnek felelősséggel nem tartozik. Se nem demokratikus, se nem autokratikus, de nem is oligarchikus kormány... Negyvenegy hivatala közül egyesek a helytartó, mások a főtítkár, mások ismét a kincstár ellenőrzése alatt állanak, egyesek pedig egyáltalán semmi ellenőrzés alatt sincsenek. Az ebből a rendszerből eredő közigazgatás leírhatatlanul költséges, meddő és ügyetlen.** Kell a *home rule* azért is, mert az unió károsan hatott az ország gazdasági fejlődésére. Az unió százada, a XIX. század a nagy éhínségek és pusztulások kora. Az éhínségek már 1846 előtt is jelentkeztek, de akkor különösen borzalmas pusztulást okoztak. Még azok

* Amerikában több millió, erősen nacionalista érzelmű ír lakik.

** Churchill: *Liberalism and the social question*. London, 1910. 150—151 l.

a leírások is, amelyek Írország állapotáról harminc évvel ezelőttről maradtak reánk, szinte hihetetlen nyomorúságról tanúskodnak. Az unió növelte a földesurak abszolutizmusát és tönkre tette az ír ipart. Az unionális kormányok erőhatalmat nyújtottak a landlordoknak bérlőik elűzéséhez, az éhínségek idején is eltűrték, hogy a gabonát hajószámra vigyék ki a pusztuló országból és amire kevés példát találunk az újkori történelemben és mindenestre megható módja az alattvalókról való atyai gondoskodásnak — hivatalosan előmozdították a kivándorlást. (!) Igaz, hogy Írország gazdasági helyzete az újabb reformok következtében javult, de a) e reformokat az angolok nem a saját jószántukból létesítették, hanem az ír parlamenti párt és az otthoni agitáció (agrár bűntények, járadékmehtagadás stb.) kényszerítették ki. Említettük, hogy még a Grattan-féle parlament felállítását is csak kényszerhelyzetben engedélyezte Anglia. Ugyancsak a polgárháború réme fenyegetett, amidőn 1828-ban Peel és Wellington keresztülvítették a katolikusok emancipációját. Gladstone reformjait is a *Fenian* mozgalom előzte meg, amely hosszú ideig izgalomban tartotta az angol közvéleményt. 6) Az angol reformerek nem ismerték kellőképen az ír viszonyokat, ezért nem is voltak a reformjaik elég hatékonyak, Gladstone valamennyi *Land Act*-ja reparációra szorult. A szegénytörvény, amelyet angol mintára alkalmaztak, szintén nem vált be, c) még számos reform-szükséglet maradt kielégítetlen; így a közép és elemi oktatás, a közlekedés stb. reformjának a szükséglete.

Nem áll az sem, hogy a *home rule* káros hatásokat okozna. A *home rule* nem közjogi lehetetlenség. Hisz számos országban (Egyesült Államok, Németország stb.) megvalósult. Sőt meglebbe az az előnye, hogy a birodalmi parlament túlerheltségén könnyítene és nem kényszerítené, hogy bizonyos lokális ügyekben is határozzon, amelyekről kellő tájékozottsággal nem rendelkezhetik. Asquith szerint célszerű lenne az Egyesült Királyság többi országaira is kiterjeszteni az önkormányzatot.*

Nem áll az sem, hogy a *home rule* a protestánsok üldözését vonná maga után. A Grattan-féle parlamentnek csak protestáns tagjai voltak és ezek még sem riadtak vissza a politikai jogoknak a katolikus írekre való kiterjesztésétől. Az ír szabadságért folytatott küzdelmek vezetői nagyjából protestánsok voltak. Az 1848-iki forradalom egyik vezető alakja: Smith O'Brien, anglikán volt; ugyanilyen volt Thomas Davis, a radikális nacionalista ifjú ír mozgalom szellemi vezére. A *home rule* mozgalom megindítója: Isaac Butt protestáns volt. Shaw szintén, Parnell is anglikán volt. A *home rule* nem lesz *Rome rule* és az intolerancia vádjá igazságosabb lenne az írországi protestánsokkal szemben. Dublin 1843 óta huszonháromszor választott protestáns lordmayort; ellenben Belfastban, amelynek lakói közt kétharmadrész a protestáns, egyetlenegy katolikus polgármester sem volt még. A katolikus ír vidékeken igen sok protestáns kereskedő gazdagodott meg, amiből szintén nem lehet türelmetlenségre következtetni. Ami pedig a *home rule* pénzügyi nehézségeit

* Asquith beszéde az alsóházban 1912 április 11-én.

illeti, ezt az unionisták rosszhiszeműen túlozták. A múlt század rossz pénzügyi viszonyait az okozta, hogy Írország közjöveldelmeinek $\frac{2}{3}$ részét a hadseregre, hajóhadra és egyéb birodalmi célokra fordították, a termés nagy részét pedig a landlordok vágták zsebre járadék alakjában. A rendőség, a börtönök, az igazságszolgáltatás közegeinek, valamint a túlnépes és bonyolult hivatalok költségeiből sokat lehet majd megtakarítani. A földvásárlás nem fog örökké tartani. Az pedig nevetséges állítás, hogy Írország nem tud majd kölcsönt szerezni. Hisz minden angol gyarmat kap 4%-ra.

Nem kényszerít az unió fentartására az írek nagyobb kriminalitása sem. Ez a „kriminalitás” főképp agrár bűntényekben mutatkozik és az okai a következők: 1. A bérlők kedvezőtlen helyzete. 2. Az ír közvélemény jóakarata bizonyos törvényszegésekkel szemben, mert a törvényszegés gyakran szükséges eszköz volt a reformok kieroszakolásához és mert az absentee parlament törvényeit nem is tekinti igazi törvényeknek, Mindezek az okok a home rule életbelépése után el fognak esni. Nem indokolja az unió fentartását, hogy a lojális kisebbség Anglia különös védelmére és támogatására szorul és tarthat igényt. Ennek a kisebbségnek nem lesz bántódása, ha a törvényeknek megfelelően viselkedik, hisz a *home rule* törvény sokféle intézménnyel biztosítja ezt. Ha pedig szembe helyezkedik a birodalmi polgárság többségének az akaratával és nem respektálja a törvényt, akkor az többé nem „lojális” kisebbség.

A *home rule* végleges megoldása lesz az ír kérdésnek. Elszakadásra kevesen gondolnak. Redmond, az írek fővezére, amerikai beszédeiben is kijelentette, hogy fenn kell tartani a birodalmi törvényhozás szupremáciáját, az április 11-iki alsóházi beszédében pedig így nyilatkozott a home ruleról: „Azt hiszem, hogy az egyszer és mindenkorra véget fog vetni annak a szerencsétlen rosszakaratnak, gyanakvásnak és elégedetlenségnek, amely Írországban és azoknak a gyanúsításoknak és félreértéseknek, amelyek itt uralkodunk. Azt hiszem, hogy az idővel Írországot boldog és virágzó országgá és az íreket egységes, lojális és megelégedett néppé fogja változtatni”.* Írország elszakadni önkormányzat mellett sem tud, amíg Anglia úr a tengeren, home rule nélkül is tud, ha már nem lesz az. De nem is érdeke az elszakadás, mert Anglia a főpiaca mezőgazdasági termékeinek. Mi lesz azonban, ha az ulsteriek kijátsszák az utolsó ütőkártyát és egy véres polgárháborúban tanítják meg a „pápisztákat” arra, hogy méltóak londonderryi és enniskilleni dicső elődeikhez? A *home rulerek* szerint ezt a fenyegetést nem szabad túlságosan tragikusan venni. Különösen, ha emlékezetünkbe idézzük, hogy ugyanilyen, sőt még veszesebb csatakiáltások hangzottak el Ulsterben a katolikus emancipáció alkalmával, majd később az írországi anglikán egyház privilegizált helyzetének megszüntetésekor, de azután mégis csak beletörődtek a megváltoztathatatlanba.

Az angol birodalom minden oly gyarmata, amelyet fehér emberek laknak, élvezi az önkormányzat áldásait; lehetetlenség, hogy

* *The Daily Mail*, 1912 ápr. 12.

Anglia épen csak Írországtól tagadja meg ezt. Nincs kizárva, sőt valószínű, hogy a *home rule* megvalósítása után kezdetben bizonyos nehézségek fognak felmerülni, de ezek alkalmasint csak átmenetiek lesznek. Azt hisszük, jogos a remény, hogy az ír nemzet, amely Swifttel, Goldsmith-szel, Sheridannal, Mooreral, Bürkével, Wellingtonnal, Leckyvel, Mac Carthyvel és még sok más nagy szellemmel gazdagította az emberiség kultúráját, alkotmányos szabadságát a saját maga és a nagy Britbirodalom, valamint a civilizáció és a haladás javára fogja felhasználni.

Ormos Ede: Zágrábi jegyzetek

A királyi biztos kinevezése után néhány napot töltöttem Zágrábban. Megintervjúvoltam öt politikust,* beszéltem több újságíróval, kereskedővel, megfigyeltem a város képét utcán, kávéházban, benéztem néhány szerkesztőségbe, láttam a cenzor kék íronjával tarkított kefelevonatokat. Ha ilyen hirtelenében szerzett újságírói benyomások és tapasztalatok után e komoly szemle hasábjain merek a horvát kérdéstről valamit írni, ezt a szándék igénytelenségének bejelentésével abban a tudatban teszem, hogy ez az én szerény kísérletem csak olyanféle, mint a hangolás a koncert előtt. Majd jönnek e sorok után — másoktól — mélyebb járatú cikkek, tudományosan megalapozott tanulmányok.

Zágrábi elvtársam tájékoztatása után nem tartottam célszerűnek, hogy oda érkezésemet posta, távíró vagy távbeszélő útján jelezsem, mert a királyi biztos úr az abszolutizmus lomtárából állítólag a *cabinet noir* ősi alkotmánybiztosítékát is kikortorta. Bátran nevezhetjük ezt is alkotmánybiztosítéknak, ha magát a királyi biztosságot a magyar közjog egyetemi tanára annak hirdeti. Valóban, az olyan alkotmány, amelyet királyi biztossal kell biztosítani, nem vetheti meg a levéltitok megsértését sem.

Éjfél után két óraker alig néhány ember lézengett a zágrábi állomáson. Lehetett köztük titkos rendőr is, mert jól megnéztek; de — úgy látszik — nem találtak gyanúsnak. A szállóban kellemetlenségek kikerülése végett ügyvédi minőségemben mutatkoztam be. Az igazság kedvéért meg kell mondanom, hogy csak délelőtt voltak reám kíváncsiak, éjjel nem töltötték ki velem a bejelentőlapot, ami azt mutatja, hogy az idegenek rendőri ellenőrzése mégsem olyan nagyon szigorú, mintahogy a rendőri uralomtól várni lehetne.

Egyáltalán a horvát abszolutizmus azzal a ravasz taktikával dolgozik, úgy a közigazgatásban, amint a sajtóval szemben, hogy a tömegek előtt ne legyen szemmel látható, ne legyen kézzel fogható a működése, sőt még a létezése sem. Mint a szögletben megbúvó pók lesi kiszemelt áldozatait, azt a kis réteget, a politikai élet tényezőit, politikusokat és újságírókat, akik közvetlenül érzik a reakció egész nyomását s nemcsak hogy nem közvetítik ezt a nagy tömegekre,

* L. *Népszava* 1912 április 16., 17. és 18. számait.

hanem szinte csodálatos higgadtsággal és erővel mintegy fölfogják ezt a nyomást, hogy a tömegeket a természetes visszahatástól s e visszahatás következményeitől, a reakciónak az egész népet zaklató beavatkozásától megmentsék. A horvát politikusoknak és újságíróknak ez a harcmodora olyan politikai fegyelmezettségre vall, amely föltétlen elismerést érdemel és küzdelmük sikerével biztat.

A tömeg egyelőre nem érzi azt a jogfosztottságot, amely egyesülési és gyülekezési jogainak felfüggesztésével jár, csak a politikusok érzik, akiknek tevékenységöket, a tömegekre való hatásukat ez a rendelkezés megbénítja. A tömeg nem látja a cenzúra működését, hogy úgy mondjuk — a cenzor kezenyomát, mert Cuvaj cenzúrája egészen új trükköt eszelt ki: a kitörölt részeket új szöveggel kell pótolni, hogy az üres foltok ne beszéljenek a gondolatok irtásáról. De annál súlyosabb és fárasztóbb ez a zaklatás az újságírókra, annál károsabb a lapkiadókra. A cenzúra egyéb okvetetlenkedéseiről talán fölösleges itt beszámolnunk, csak ismételnünk kellene a napilapok tudósításait;* de ez az újítás különösen alkalmas arra, hogy az olvasók későn rossz lapot kapjanak, amelyből természetesen épen a horvátországi dolgokról ne értesüljenek. Képzeltető, hogy így a sajtó nem teljesítheti még a hírszolgálatot sem, annál kevésbbé végezheti a politikai agitációt.

Ily körülmények között természetes, hogy a politikai eszmecsere annál élénkebb a kávéházakban és a szerkesztőségekben. A kávéházakban ugyan föl-föltűnik a polgári rendőr, de azért egy-egy sarokba szorulva bizalmasan lehet beszélgetni, sőt jegyezgetni is; de az óvatosabbak szívesebben állnak szóba otthonukban.

A horvát kérdés, amennyiben ezzel a magyar politika és sajtó foglalkozott, eddig mint csaknem kizárólagosan közjogi kérdés állott előttünk. Rövid beszélgetés a horvát politikusokkal nyilvánvalóvá teszi, hogy e kérdésnek csak a keretét szabja meg a két ország közötti államjogi kapcsolat; de e kérdés magva, tartalma, az ellentétek oka szorososan vett gazdasági természetű, hogy egy közkeletű szóval éljünk: a kizsákmányolás. Mintahogy minden uralomnak alapjában és céljaiban ott a gazdasági érdek, úgy itt is. A nyelvi, nemzetiségi sérelmek egyrészt csak kísérői a gazdasági ellentéteknek, másrészt mint a kedélyre közvetlenebbül ható jelenségek, az agitációnak könnyebben és hevesebb erővel alkalmazható motívumai, mint a sokszor rejtett anyagi hátrányok föltárásai, továbbá e hátrányok okozta elkeseredés fokozására is föltötte alkalmasok. A horvátok épen úgy panaszkodnak nyelvi, nemzeti sérelmek és gazdasági kizsákmányolás miatt Magyarország ellen, mint a magyarok Ausztria ellen. És legalább annyi igazuk nekik is van, mint nekünk. S ha egy kissé fölemelkedünk a történelmi áttekinthetőség magaslátára, meg kell állapítanunk, hogy e két panasz közös okra vezethető vissza: a hagyományos osztrák abszolutista politikára, amelynek céljai most is ugyanazok, mint évszázadokkal ezelőtt, sőt még az eszközei sem nagyon mutatják a modern idők finomító hatását.

Egy kis gyűjteményt közöltem a *Népszava* április 16-iki tárcájában.

Messzebb látó horvát politikusok megállapították már ezt és azért jött létre olyan könnyen a fiumei rezolúció, mert mint dr. Badaj Sándor, a koalíciós kormány idején igazságügyi osztályfőnök mondotta: „Gondoltuk, hogy azok, akik nemzeti jogokért küzdenek Bécs ellen, azok ami nemzeti jogainkat is tiszteletben fogják tartani.”

Annak az osztrák politikának ősi elve: *Divide et impera*. Így folyt évszázadokon át a gonosz játék. A királyi hatalom a magyar nemességet a néppel tartotta sakkban, de minden, a jobbágyságnak kedvező felső akarat ellanyhult, minden nemzeti küzdelem leszerelődött, amint király és nemzet megegyeztek s a nép maradt tovább a vérző és verejtékező rabszolga. A megosztás politikájának másik tere a nemzetiségi ellentétek, amelyeknek kihasználását legfényesebben 1848 mutatja. Hogy a Jellasic-politika csak az osztrák abszolutizmust szolgálta, azzal ma már Horvátországban is tisztában van mindenki s a kardjával Magyarország felé vezénylő lovasszobor már csak a történelmi múlt emléke, de nem a jelen napjainak és törekvéseinek megtestesítője. Ezt különben úgy a magyar, mint az osztrák parlamentben legutóbb elhangzott horvát és egyéb felszólalások kétségtelenné tették, amelyek élesen megkülönböztették a magyar népet az abszolutizmust megteremtő magyar kormánytól.

És hogy a horvát válságot nem előidéző, csak kipattantó és elmérgesítő vasúti pragmatika is közvetlenül annak az osztrák politikának a cselvetése, arról később szólnunk. Előbb a horvát politikusok nyilatkozatai alapján meg kell kísérelnünk a régi keletű válság okainak legalább vázlatos ismertetését. Nem megyünk vissza régebbi történelmi időkre; de jelezzük, hogy a magyar sovíniszta politikának a fegyverrel való hódítás jogára alapított érvelése egyáltalán nem állhat meg, amikor az államjogi kapcsolatot már törvény szabályozza. És ez az érvelés visszafelé is sülni kezd, aki a fegyverrel való hódításra jogot alapít, annak el kell ismernie a fegyverrel való fölszabadtatás jogát is.

Hogy a magyar-horvát viszony elmérgesítése az osztrák politika tervszerű munkájának eredménye, az már az 1848 előtti eseményekből is megállapítható. Szinte hihetetlenül hangzik, de történelmi tény, hogy már 48 előtt is, 1791-től kezdve 1848-ig nyolc ízben akarták a horvát iskolákba bevinni a magyar nyelvet, ami ellen a horvátok mindig tiltakoztak. Hihetetlennek tűnik ez föl oly korban, amikor még a szorosán vett Magyarországon a latin és német nyomta a magyar nyelvet s más magyarzata nem lehet ennek, minthogy az osztrák politika akarta ezzel a magyar-horvát ellentéteket élesíteni, mert a magyar uralkodó osztály ennek az időszaknak jórésztében maga törődött legkevesebbet a magyar nyelv jogaival.

Gazdasági érdekei egyébként Horvátországot inkább utalták Ausztriára, mint Magyarországra, mert hiszen Magyar- és Horvátország, mint két mezőgazdasági termelő az Ausztriába való kivitelben versenytársak, viszont az iparos Ausztriának érdeke, hogy Magyarország ipari fejlődését meggátolva, a horvát (és a balkán) piacot magának tart-

hassa. Nemcsak szorosán vett hatalmi, hanem gazdasági érdekek is utalták tehát Ausztriát arra, hogy a magyar-horvát feszültség állandósításán működjenek.

Az 1868 : XXX. törvénycikkbe foglalt magyar-horvát kiegyezéstől a horvátok ugyanazt remélték, amit a magyarok az 1867: XII. törvénycikkbe foglalt magyar-osztrák kiegyezéstől: nyugodt belső fejlődést, alkotmányos kormányzást, önkormányzati törvényhozásuk és közigazgatásuk zavartalan működését, nemzeti, nyelvi jogaik épségen tartását, gazdasági megerősödést. (Mondanunk sem kell, hogy Magyarországon nem önkormányzatot, hanem állami önállóságot kellene a kiegyezésnek biztosítania.) A horvát jогpárt kivételével, amely a kiegyezést nem fogadta el, a többi horvátországi pártok a törvényt alkalmas alapnak is fogadták el a közösség melletti fejlődésre. De a panaszok épen abból fakadnak, hogy Magyarország e törvényt Horvátország kárára megsérti.

A legközvetlenebbül ható sérelmek, amint már említettük, a nyelv és nemzeti jog terén támadnak, ezekhez járulnak a politikai és gazdasági sérelmek. Khuen húsz éves uralmát (1883—1903) is ilyen nyelvi sérelem vezette be. A pénzügyi hivatalok fölé két-nyelvű címet tettek, azt a nép levette, katonai erővel újra visszahelyezték s katonai erővel kellett pacifikálni az országot. A királyi biztos teremtett nyugalmat, úgy jött Khuen. (Később fölírás nélküli, majd 1908-ban horvát fölírású címer került oda, ami azt mutatja, hogy milyen ostobaság vagy rövidlátás ilyen dolgokkal ugratni egy népet.) Khuen húsz éves uralma elfojtott minden ellenzéki mozgalmat. Egy horvát politikus fölhívta figyelmemet arra, hogy a horvát politikusok között alig van 40—60 év közötti ember. Leginkább 40 éven aluliak, néhányan 60 éven fölüliek. E húsz év nemzedékét Khuen uralma alkalmatlanná tette a politikai küzdelemre.

A nyelvi, nemzetiségi sérelmeknek azonban gazdasági jelentőségük is van. A kiegyezés biztosítja a közös intézményekben a horvát (az autonóm törvények szerint a horvát vagy szerb) nyelv jogait s mégis a magyar nyelvet hozták be, a hivatalokat főként magyarokkal töltve meg, a vasút, erdészet csaknem egészen magyarokkal van ellátva. Ebben az országban, ahol kevés a munkaalkalom, nagy a kivándorlás, igen fontos dolog ez nem csak a közép-, hanem az alsó osztályra nézve is. 1000—1200 vasúti altiszti és egyéb állásokból csak 200—300 jut horvátoknak. És a magyar vasutasok, nem elég hogy ottlétükkel állandóan izgatják az egzisztenciális érdekeiben és nemzeti érzéseiben megtámadott horvát lakosságot, valóságos túsúrásokkal is mérgezik a kedélyeket. Horvát politikusok nyilatkozatai szerint nekik nincs semmi kifogásuk az ellen, hogy a magyar vasutasok s egyéb magyar hivatalnokok magyar iskolát kapnak; de ne kényszerítsék oda a horvát gyermekeket. Egy magyar állampolgártól hallottam, aki hosszabb ideig fontos közigazdasági működést fejtett ki Zágrábban, hogy a horvát bakterek gyermekeit is odakényszerítik s ugyancsak ő vele történt meg, hogy egyszer amikor Kopronicára kért jegyet, a pénztáros ráförmedt: nem értem. Mi meg

azt nem értjük, miért muszáj Kaproncát mondani Horvátországban, amikor az egész nép Kopronicának nevezi azt a helységet s miért érti meg a budapesti vasúti pénztáros, ha Agramba vagy Press-burgba kérnek tőle jegyet?

A horvátországi honvédségnél horvátul csak káromkodni tudó magyar tisztek ép oly alkalmasok a magyar-horvát testvériség erősítésére, mint a közös hadsereg német és cseh tisztjei a magyar-osztrák barátság fokozására.

Gazdasági sérelmeiket röviden úgy fejezik ki a horvát politikusok, hogy Magyarország Horvátországot gyarmati állapotba süllyeszti, s nemcsak az ipar és kereskedelem, hanem még az őstermelés: földművelés, állattenyésztés, bánya- és erdőüzem fejlődését is megakasztja céltudatosan horvátellenes közgazdasági politikával. Míg a szorosan vett Magyarországon a vicinális vasutakat, amelyek körül sűrű panama illatfelhők gomolyognak, valósággal reá kényszerítik egyes vidékekre, agyonterhelve ezzel nyomorgó községeket: addig Horvátország tíz évi elhatározás után sem tudja megkapni a Dalmáciával összekötő, a tengerhez vezető likai vasutat. De óriási területek érzik a vasút hiányát, amely miatt, mint Badaj panasolja, dúsz termőföldjeiket, hatalmas erdőségeiket, kincses bányáikat nem tudják kellően értékesíteni. Olaszország tripoliszi gyarmatpolitikáját vasúti sínek jelzik, a horvát gyarmatot nem becsüli annyira Magyarország. Nincs vízszabályozás és így nagy területek gyümölcsötlenül maradnak, pedig Szlavóniában, amelyet folytonos kiöntések pusztítanak, olyan a termőföld, mint a Bácskában és Bánátban.

Az ipart, nevezetesen a gyáripárt egyenesen elfojtják. Ha a vállalkozó horvátországi gyáralapításhoz államsegélyt kér, megkapja oly föltétellel, ha gyárát Magyarországon építi föl. Egy kereskedelemügyi miniszteri hivatalnok ezt a vádat alaptalannak mondotta előttem. Mindenesetre érdemes volna az állami támogatások hiteles kimutatásával világosságot deríteni erre a kérdésre. A másik panasz e téren, hogy az ipari vállalatokat arra kényszerítik, hogy igazgatóságaik székhelyét Budapestre tegyék, ami azt jelenti, hogy e vállalatok adóikat is ide fizetik s így a magyar-horvát közös bevételektől elvonják. A Budapestnek kedvező vasúti tarifapolitika megnehezíti a horvát ipar terjeszkedését a Balkán felé. Báró Kulmer Frigyes példaként fölemlítette az eszéki gyufagyárat, amely Budapesten át olcsóbban szállít Sarejevóba, mint közvetlenül.

Pénzügy tekintetében az a panasz, hogy megcsalják őket. A közös bevételek leszámolása már évek óta nem történt meg. A közös szervek szedik az adót, amely évről-évre sokkal nagyobb mértékben emelkedik, mint amennyit Horvátország saját szükségleteire kap. A 44%-os kulcs szerint belső közigazgatásra 26 millió jut, ez mintegy 59 millió közös bevételnek felel meg. Teljes képtelenség, hogy ez így legyen, amikor Boszniáé, amelynek lakossága kisebb és termőterülete még annyi sincs, mint egy horvát megyének, ipara számba sem jöhet, 86—90 millió; Szerbiában, amelynek lakossága nem több, ipara gyöngébb, adója alacsonyabb, 120 millió a bevétel. Ilyen számadat mellett nem csoda ha, úgy lehet föltüntetni

a dolgot, mintha Magyarország évi 16 milliót ráfizetne Horvátországra. A horvátok szívesen elengedik azt a 16 milliót, ha megkapják a pénzügyi önállóságukat, amely mellett Kossuth Lajos és Deák Ferenc is szót emeltek. A 68-as kiegyezés idején Deák mohósággal fölkínálta ezt, de a horvát politikusok vagy nem fogták föl ennek óriási jelentőségét, vagy féltek a finánciális kormányzat ódiúmatól. Ezt az ódiúmot sikerült is a horvát politikusoknak magukról elhárítani, mert a horvát adózó mindig úgy hiszi, hogy a magyarnak fizet, legfőlebb azokat a horvát képviselőket teszi felelőssé, akik, amint a közös országgyűlés tagjai az adótörvényeket, költségvetést elfogadják. Erről a kényelmes helyzetről azonban a horvát politikusok már szívesen lemondának, mert az a nézetük, hogy pénzügyi önállóság nélkül nem rendelkezhetnek az ország közjével és az ország fejlődését nem biztosíthatják.

Nem kell azt bizonyítani, hogy a magyar kormány ezt a horvátellenes politikát csak bécsi engedéllyel, sőt egyenesen bécsi parancsra üzte és üzhette. Fényesen kiderült ez a „nagyserb hazaárulók” elleni szörnyű botránypörben és az ezt követő Friedjungpörben. A szerb veszedelem réme kellett az osztrák külügyi politikának, hogy az annexiót és a Szerbia-ellenes politikát ezzel is igazolja s e törekvésében készségesen sietett segítségére a szerb marha versenyétől féltő magyar agrár-feudális uralom.

Az osztrák hagyományos politika azonban nem elégedett meg a *divide et impera* elvét horvátok és magyarok szétválasztására fölhasználni, jó darabig érvényesítette ezt az elvet magában Horvátországban horvátok és szerbek között is. És erre a célra jó volt neki a valláskülönbség is, mert valóban a két nép: egy, csak a horvátok katolikusok, a szerbek görög-keletiek, mégis sikerült oly mérges vizsályt teremteni közöttük, hogy a nép egységes erejének hiányában a kormány nyílt abszolutizmus nélkül is fennállhatott. Ez a helyzet azonban csak addig tarthatott, amíg a mesterségesen szított ellentétek kárát maga a horvátországi intelligencia, polgárság és nép be nem látta. Ez a belátás az ifjúsági mozgalmakban keletkezett. Alig van ország, amelyben az ifjúságnak oly erős politikai szerepe lenne, mint itt. Gondoljunk csak a legutóbbi iskolai sztrájkokra a középiskolákban! A horvát és szerb ifjúság belátta, hogy ők egy és ugyanazon nemzet fiai. A horvát-szerb koalíciót ez az ifjúság kezdte, ez csinálta. Ez az ifjúság tanulással és szervezkedéssel készült a politikai harcra, amelynek győzelmes állomása volt a magyar koalíciós politikusokkal kötött fiúmei rezolúció. Soha olyan közel nem volt egymáshoz a magyar és horvát nemzet, mint akkor. Az osztrák *divide et impera* politika féltékenyen nézte ezt és elhatározta a közbelépést. Ugyanaz az Aehrenthal külügyminiszter, akinek külügyi kormányzatához fűződnek a horvátországi szerbek rémes és gyalázatos üldözésének emlékei, ugyanaz kijelentette — nyilván elszólásként — egy politikus előtt: Bécsben nem bánják, hogy a magyar koalíció leverte Tiszát és többségbe jutott: de azt a nagy barátkozást a horvátokkal nem fogják tűrni.

E magyar-horvát barátság megzavarását, az osztrák

politikának ezt az érdekes szolgálatot Szerényi József vitte véghez. Így érhető Polónyi Gézának a folyó évi április 17-iki országgyűlésen Szerényi ellen intézett heves kifakadása:

— Igenis önt teszem Magyarországnak előtt felelőssé ezért a dologért!

— Szerényi közbeszólt: Vállalom szívesen!

Erre Polónyi: Tudom, hogy vállalja, nem is tehet mást! Tessék megpróbálni mást tenni!

Polónyi és Batthyány Tivadar gróf fölszólalásai teljesen föltárták Szerényi vészes szerepét ebben az kérdésben. Semmi más célja nem volt az egy szakaszban összezsugorított vasúti pragmatika nyelvi rendelkezésének, mint a magyar-horvát barátság fölfordítása. Valósággal becsempészte ezt Szerényi a törvénybe, lehetetlenné téve, hogy benyújtás előtt az erősen megnyilatkozó aggodalmak figyelembevételével ez a rendelkezés kihagyassék, miután pedig már e javaslat a ház asztalán volt, sorra bujtogatta a képviselőket, hogy gyáva meghátrálás lenne a horvátok előtt, a magyar nyelv jogának eladása lenne, ha ezt a rendelkezést kihagyják a javaslatból. Ezzel elnémította az aggodalmaskodókat, lehetetlenné tette, hogy akár Batthyány, akár Polónyi „a magyar nyelv ellen” állást foglaljanak. Így lett törvény, hogy vasúti szolgálatra csak az alkalmazható, aki magyarul tud. A horvát válságot nem kizárólag ez okozta, de ez volt az utolsó csöpp a telt kehelybe.

A horvát nyelv jogainak a kiegyezési törvényt sértő ilyen elnyomása természetesen közelebb hozta egymáshoz a horvátországi pártokat, s a bécsi kormány képtelen volt magának többségi pártot teremteni. A sérelmek között első és legsürgősebben orvoslandó a vasúti pragmatika lett, s Tomasich igen rövid időre csak úgy tudott paktum segítségével békét teremteni a horvát-szerb koalícióval, hogy megígérte a választójog kiterjesztését és a pragmatika sérelmének orvoslását. A választójog kiterjesztése megtörtént, a másik ígéret nem teljesült: Tomasich megbukott. Jött Cuvaj, jött a királyi biztosság azzal a leplezetlen, cinikus vallomással, hogy az unióhoz hű, értsd: föltétlenül kormánypárti jelölteket nem akarja költségbe verni az új választáson, amelyeket ugyan a törvény szerint már meg kellett volna ejteni, de amelyektől kormánypárti többség nem remélhető. És természetesen nem maradhattak el az elszakadási és +trialista törekvésekkel való ijesztgetések sem. Magával a királyi biztosság törvényteleniségével — azt hiszem — itt teljesen fölösleges foglalkoznunk, csak arra a reakciós szellemre kell rámutatnunk, amely a horvátországi abszolutizmus tárgyalása nyomán a magyar parlamentben — a Justh-párt és a hozzászámítható pártonkívüli függetlenségek kivételével — megnyilatkozott. Vezetett ebben természetesen Szerényi, Aehrenthal egykori ügynöke, akinek egész fölszólalása nem volt egyéb, mint szégyenletes fölkínálkozás a bécsi abszolutizmus szolgálatára. Annyira igazolni akarta a királyi biztosságot, hogy erre elegendő oknak mondotta azt a veszélyt is, hogy a horvát országgyűlés kisebbsége akár csak indítványozza is az elszakadást. Amikor Polónyi ugyanezen ülésen ezért sarokba szorította,

előbb letagadta, majd lapszusznak mondotta, hogy ő kisebbségről beszélt.

A munkapárt legbuzgóbb közbeszólóinak bölcsességéhez harmonikusan illeszkedett az a Kossuth-párti kívánság, hogy legalább egy évig nem szabad megszüntetni a királyi biztosságot.

Végzetül egyet emeljünk ki, ami előttünk bizonyára legfontosabb. A horvát ellenzék — és ez azt jelenti, hogy az egész horvátországi nép, mert Cuvaj teljesen egyedül áll az országban — a békés kibontakozást, a törvényes közösségi viszony fentartása melletti fejlődést csak az általános, egyenlő, titkos választójog parlamentjétől várja és reméli. Ilyen parlamentet kíván Horvátországban és Magyarországon egyaránt. És ez a horvát kívánság nem egyéb, mint a magyar politikai életben szemeink előtt végbement változás megismétlődése. A magyarországi függetlenségi párt, amelynek programja szerint célja Ausztriával szemben az ország politikai és gazdasági önállóságát, nemzeti és nyelvi jogait, anyagi és szellemi fejlődését megvédeni és erősíteni, a sok és káros nemzeti küzdelem után belátta, hogy célját csak az általános, egyenlő, titkos választójog teljesítésével érheti el. A horvátok nemzetiségi, politikai és gazdasági sérelmeiket közvetlenül a magyar kormánytól és törvényhozástól szenvedik, de ezeknek forrása most már előttük is nyilvánvalóan a magyart és horvátot egyaránt sújtó, bécsi reakciós, imperialisztikus politika, amelynek támasza mindkét országban csak az agrár-feudális-klerikális oligarchia és az ezekkel érdekszövetségbe került plutokrácia. Ennek fölismerése, kellett hogy őket is a választójogért küzdők táborába vezesse és az idők biztató jele, hogy immár oda is vezette. A becsületes néppolitikáért küzdők találkozásának fölemelő látványa volt az, hogy a horvátországi abszolutizmust ugyanazok támadták a magyar parlamentben, akik a magyar papirosalkotmány és álparlamentarizmus helyébe a népparlamentet akarják megteremteni.

A magyar és horvát nép megfogják egymást érteni: ez a magyar és horvát demokrácia híveinek egymással összetalálkozó véleménye, csak legyen meg mindkét országban a megértésre, az érdekek összeegyeztetésére, az ellentétek kiegyenlítésére alkalmas szerv: a népparlament.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

Külföldi szemle (*Anglia, Franciaország, Németország*)

Nagybritanniában a szénbányászsztrájk a sztrájkolok kimerülése folytán befejezést nyervén, a legégetőbb gazdasági kérdések a politikának napirendre jutását többé nem akadályozták. A képviselőház mindenekelőtt a nő szavazattal végzett; egy évtized óta először még csak második olvasásra sem fogadta el az ide irányuló javaslatot. A leszavazásban a legnagyobb része az íreknek volt, akik félték, hogy a javaslat tárgyalásra kitűzése esetén nem fog elég idő maradni a *Home rule* keresztül forszírozására. Ettől annál is inkább lehetett tartani, mert sokan azok közül, akik részletes tárgyalásra el is fogadták a javaslatot, azt a legkülönbözőbb irányokban módosítani akarták és így igen huzamos vitára lett volna kilátás. De nem maradt eredmény nélkül az az agitáció sem, mely a nőszavazat megbuktatásával kívánt felelni a harcias taktikára. A *suffragett*-militánsok el akarták hitetni, hogy az ő támadásaik, tüntetéseik megérlelték a nőszavazat kérdését és a megvalósulás stádiumába juttatták, míg a békés mozgalom csak elvi elismerést tudott kivívni, (a képviselőház a javaslatához évről-évre elvben hozzájárult, de végleges megszavazása elől mindig elzárkózott.) Most az lett volna a nőszavazat ellenségeinek felelete, hogy a képviselőház még elvben sem járul hozzá a nőszavazathoz, amint eddig tette. A nőszavazat hívei természetesen még a leszavazásban is diadalt láttatnak, az annak lenne bizonyítéka, hogy a nőszavazatnak csak elvi barátai már annak komoly megvalósításától tarthatnak. Kénytelenek tehát ellene nyíltan állást foglalni.

A leszavazás és különösen az általános megkönnyebbülés, amivel azt még a javaslat mellett szavazók is fogadták, kétségtelenül kimutatta, hogy nem egy államférfiú csökönyösködésén és ellenszegülésén múlik és múlt a nőszavazat ügye, hanem annak a képviselőházban nincs többsége. Hiszen a kormányelnök nyíltan deferált és állandóan hirdetett meggyőződése ellenére vállalta a nőszavazatnak megvalósítását a lordok háza ellenállása esetére is, ha a képviselőház megszavazná.

Következett az íreknek adott ígéret beváltása, a *Home rule* betervezése, azután egy liberális programmpont, az állam és egyház szétválasztása Walesben.

A *Home rule* második olvasásra elfogadása viszonylag kevés izgatottságot keltett. Ez a javaslat is valamely formában belekerül az unionista pártprogramba és már ezért is tartózkodnia kellett az ellenzéknek a túlzásoktól. A liberális rezsim megbuktatására igen alkalmas izgatási téma ugyan, de viszont az unionistáknak is, akik többé nem számíthatnak a viszonyok mai alakulása mellett nagy parlamenti többségekre, szintén valósággal érdeke annak megvalósítása, mert a liberális rezsimet ma leghívebb támaszától, az ír nemzeti párttól fosztaná meg. Azért a legnagyobb elkeseredést azon rendelkezések keltik, melyek az ír autonómia megadása dacára bizonyos számú, elég erős ír képviselőt hagynak meg a britt parlamentben.

A pártszervezkedésben igen jelentékeny változás állott be az unionista és konzervatív központi szervezetek egyesítésével, ami az unionista konzervatív párt szervezetében újabb lépés a demokratikus rendszer felé, másrészt a liberális-unionista platform teljes elfogadását is jelenti. Az unionista párt az eddigi harcok teljes eredménytelenségének okát ismét szervezeteiben kereste, amelyek egységes állásfoglalást lehetetlenné tettek (már csak annál fogva is, mert a pártnak két egymástól független szervezete volt), másrészt a leader túlságos függetlensége a pártszervezettől már több ízben is szakítással fenyegetett. Most a párt autokratikus szervezete, mely annak programját meghatározta és merőben a leadertől függött, egyesül a konzervatív helyi egyesületek központi képviselőjével és egyben az unionista-liberális egyesületek hasonló szervezetével, miáltal a párt programja és taktikája meghatározására a képviselői szervezetek közvetlen befolyást nyernek, a párt felülről igazgatása lehetetlenné válik. E változás számos közjogi reformnál nagyobb jelentőségű. Előreláthatólag is azonban a formális demokratikusabb szervezkedés ép a konzervatív érdekek nagyobb mérvű érvényesülését fogja eredményezni, mert az utóbbi időkben ép a leader és a pártnak saját tekintélyük alapján vezetői taszították bele az unionista pártot a demokráciába és a túllícitálás taktikájának épen a konzervatív szervezetek voltak leghevesebb ellenségei. Az unionista-liberális párt pedig demokratikus szervezete ellenére valósággal a reakció pártja lett szemben a konzervatívokkal.

Franciaországban a parlament tehetetlenkedésében szünet állott be. A választói reform ellenesei inspirációért a megyegyűlésekhez folyamodtak, hogy azokkal félemlítsék meg a „megtántorodott republikánusokat”; ez a folyamodás nem is maradt sikertelen, számos megyegyűlés (noha politikai kérdések tárgyalása egyáltalán nem tartozik hatáskörébe és már összetételénél fogva is nagyon kevésbé lehet arra jogosított) a szorongatott radikálisok segítségére sietett, kimondván a republikánus nagy átkot az arányos szavazatra. Erre a kormány újabb koncessziókat helyezett kilátásba. A jövedelmi adó behozatala kérdésében ugyanolyan opportunisztikus a kormány állásfoglalása. Egyelőre még csak alkudozásokat helyezett kilátásba. Ez a kabinet, melyből a politikusok kizárva és amelyet mint megváltást üdvözöltek, nemcsak tetteiben, hanem még a kifejezéseiben

sem különbözik az elődeitől. Épügy operál a republikánus jelszóval, és ép oly opportunistá, mint a legradikális-szociálistább kabinet, amelyből a kapacitások és lángezek voltak kizárva. Úgy hogy csak a külső dekórum tekintetében jelent változást; tekintélyesebb emberek vannak kormányon, egyébként minden maradt a régiiben. Hogy pedig a politikusok hatalmaskodásának megfékezését, az egyéni szabadság nagyobb biztosítását mily kevéssé jelenti, azt a *Ligue des droits de l'homme*-nak Poincaré volt elnöke ellen emeli panasza a legjobban jellemzi, hogy reklamációjára most már csak választ sem kap. (Frappáns illusztrációként közli, hogy egy miniszter volt szeretőjét most ép úgy letartóztatja a rendőrség, mihelyt a miniszter valahol szerepelni akar a nyilvánosságban, mint azelőtt.)

Ha egy tisztára radikális kabinet a katonatiszteknek a teljes sajtószabadságot biztosította, most a szocialista hadügyminiszter (Millerand) e jogot lényegesen megszorította. A gyarmatpolitika terén a kormány ép oly szerencsétlen kezűnek bizonyult, mint elődei. (Spanyol tárgyalások eredménytelensége, a marokkói meglepetések.)

Németországban a legjelentékenyebb eredmény a véderőtörvények előterjesztése, amely úgy a szárazföldi, mint a tengeri haderőt tetemesen megnövelte, természetesen „a világbéke érdekében”. Ha az örökösödési adó behozataláról, mint az újabb kezelésköltségek fedezetéről szó sem lehet, legalább a mezőgazdasági szeszfőzőknek adott ajándékot venné vissza a birodalmi kormány. A jezsuiták befogadása Bajorországba keltett élesebb konfliktust a centrumpart és a birodalmi kormány között, mely egy birodalmi törvény ily megsértését nem akarta eltűrni. A szakadást fokozta a hadügyminiszter nyilatkozata, aki kijelentette, hogy a német tisztikarban a párbajnak vallásos okokból ellenzőinek sincs helye. Ezért a centrum halált kiáltott fejére. Ily körülmények között mégis kénytelen lesz a kormány a progresszívebb pártok támogatását igénybe venni. (S. K.)

Angolok a magyar alkotmányosságról

Seton-Watson megrajzolta a magyar uralkodó osztályok nemzetiségi politikáját és elnyomását, a magyar alkotmányosság, a liberális nemzetiségi törvény színpadi deszkái mögött bepillantott a kulisszák közé, leleplezte a nagyhangú színészeket, akik az európai közönség előtt a szabadságszeretet és felvilágosodottság dörgő frázisait szavalják, befelé pedig a csendőr, vér és pálinka hármasszentségével uralkodnak. Tudjuk, hogy milyen habzó gyűlölet-tenger zúdult írásai felé. Herczeg Ferenc és a többi Tisza-gárdista mellett a magyarba ojtott koalíciós angol egyetemi professzor, Jolland Artúr sietett meghálálni a neki juttatott színekurát és cáfolás helyett *pure et simple* megvádolja Seton-Watsont, hogy könyvéért megfizették. Az eset mutatja, hogy mégis igazuk van azoknak, akik a magyar mágnások nagy asszimiláló erejét hirdetik. Angliában megvetés és kiközösítés sújtja az ilyen gentlemanhoz méltatlan könnyelmű és rosszhiszemű vádaskodást; nálunk, a korrupció klasszikus honában a legkézenfekvőbb, szinte magától értetődő feltevés a megvesztegetettség. Még jellemzőbb azonban

erre a beolvasztó erőre, hogy Seton-Watson a vádról értesülvén, felelősségre vonta a nevezett koalíciós professzort s íme a következetes, szaváért helytálló, büszke angol helyett tipikus magyar úr jelentkezett a professzor úrban, mintha csak az anyatejjel szívta volna magába ennek az ügyvéd-oroszának legősibb erényét, a prókátorkodást, úgy csúri-csavarja s végül is letagadja a maga emelte vádat. A magyar nyelvet, mint maga írja, még nem sikerült teljesen elsajátítania, de a magyar úri szokásokat már teljesen felvette.

E hónapban ismét két tekintélyes sajtóorgánium, a *Nation* c. angol folyóirat és *Daily News* foglalkoznak Magyarországot égető problémáival. Ezek a dolgozatok nemcsak azért érdemesek a megemléstésre, mert jellemzően mutatják, hogy a külföldi közvéleményt tartósan félrevezetni nem lehet és az minden megtevesztési kísérlet ellenére előbb-utóbb ráeszmél az állapotok helyes felismerésére és bírálatára. Érdemes azért is foglalkozni velük, mert meglepően bizonyítják, hogy az események távlatból való szemlélése, ha egyes részletekben tévedésekkel vagy tájékozatlansággal jár is, nagy és általános perspektívát nyújthat, amely személyek torzszalkodásai és a napi politika apró csatározásai közepette összefüggéseket vesz észre, a küzdelmek alakulásában szükségszerűségeket, a személyek mögött osztályokat és osztályérdekeket tud felismerni. Mi, akik e folyóirat hasábjain s azonkívül is a polgári közvélemény kialakítására végzett munkánkban a politikai események megbírálásánál ezeket az összefüggéseket kutatjuk, ezen nagy vonásokban és a személyi részben tévedésekkel megírt dolgozatokban is teljes megerősítést találjuk a mi fájdalmas igazságainknak, elfogulatlan tanúsítását annak a kórképnek, amelyet a mai Magyarországról e helyen annyiszor és számosan megállapítottak s amelyet — sok kiábrándulás, sok mámor elpárolgása után — ma már hasonlóan magukévá tettek a felvilágosodott polgárság és munkásság nagy tömegei is.

A magyar alkotmánynak, az Apponyi, Rákosi által magasztalt ezredéves, dicsőséges alkotmánynak megvilágítását látjuk. Ez az alkotmány, szemben azokkal, amelyek az új erők jelentkezésének és érvényesülésének kifejezői és az erőnyomatékok változásaival változnak, a kiváltságosoknak szűkkörű alkotmánya. Ami a magyar alkotmányban kifejezésre jut, az a *Daily News* szavai szerint: „mágnások, bankárok és kalandorok oligarchiája”. Az alkotmányküzdelmeknek nevezett ellenállások kizárólagos célját félreismerhetlenül felismerik az angol vélemények: egyfelől arra szolgálnak ezek, hogy a néptömegek figyelmét a királyi önkény előtérbetolásával eltereljék égető kérdéseiről, másfelől, hogy a kellő pillanatban előránthassák a nemzeti követelményeket és cserében a népjogok elejtéséért és a kiváltságok sértetlen fenmaradásáért ismét visszavonhassák azokat. Ezért volt a harc a kardbojtért és vezényszóért, amely követeléseket siettek eldobni a választójog meghíúsítása és a mezőgazdasági munkásmozgalom letörése fejében. A legutóbbi rezolúciós komédia célja is nyilvánvaló. S amidőn súlyos kudarc érte elhibázott számításukat, gyorsabban minden képezetnél, leszereltek, elejtették a rezolúciót (amely lapjaikban egyik napról a másikra alkotmánybiztosítékból merő papirosformulává vedlett). S az angol lapok megfelelnek rá, hogy miért történt ez? Mint ijesztő rémkép,

előttük lebegett a leendő uralkodó személye, aki úgy él képzeletükben, mint aki uralmát széles néprétegekre akarja támasztani s aki behozván a néptömegeket, a szocialistákat és a nemzetiségeket, „az Apponyiak — mondja a *Nation* — ősi neveikkel és a szolgálataukban álló zsidó pénzzel gyenge kisebbséggé olvadnak”. Megismétlődött a wighekkal szembeálló II. Károly esete.

Az alkotmányvédelem céljai ilyenek lévén, a célokat csak sekélyes eszközökkel lehet szolgálni. Csak kiváltságos osztályok csüngenek oly görcsösen egy darab papíron, írja a *Nation*, s az alkotmány sehol se oly becses, mint ahol egy kisszámú oligarcha bitorolja azt. Ez a kiváltságos osztály úgy politizál, mintha a nemzet ügyét állandóan bírósági tárgyaláson döntenék el; olyan, mint a családi ügyvéd, aki bámulatos szubtilitással, szenvedélyes piaci ékesszólással és szívóssággal gazdálkodik, de úgy, hogy a nemzet sohasem jut javaihoz, mert azokat az ügyvéd élvezi. A rabulisztika uralkodik e *lawyers-ridden* országban, aminő Anglia volt a forradalom és az első reform bili (1832) között, s amely helyzetből a választójog szabadította meg. Ebbe a csűrészcsavarásba pusztult bele Lengyelország, ez a rendszer alakult tökéletesen ki Magyarországon.

Mi lenne Magyarország, ha ezen népellenes közjogi harcok helyett gazdasági kérdésekkel foglalkoznák? Az angol közlemény a belső fejlődésen felül más szerepre is utal. Magyarországnak nagy hivatása volna, át kellene vennie a Balkán vezetését. Földrajzi helyzete, folyója, határai parancsolóan a Balkánra utalják, ahol vezető szerepet kellene vinnie. De ezen problémák elől elvonulnak az uralkodó osztályok, egyrészt mert alkotmányvédő tevékenységük nem enged időt az ezekkel való törődésre, másrészt cserébe be kellene engedniök a szerb marhát, a román marhát s ezt nem engedi meg a rövidlátó osztályérdek. Gazdasági függésbe s ezzel el nem választható kapcsolatba juthatna a Balkán s ekkor Magyarország a keletnek legérdekesebb népe lehelne, amely felé az egész világ komoly érdeklődéssel fordulna. Volna pénz s bevonulna az idegen tőke, amely ma a legexotikusabb helyeket is felkeresi, de minket elkerül.

Mindaddig azonban, amíg a nagy átalakulás be nem következik — amelyet a *Nation* attól vár, hogy a korona és a kurucok között kiűtő újabb viszály alkalmával a korona a tömegek és a nemzetiségek erejével fogja megtörni a magyar arisztokráciát — Magyarország a lassú halódás szomorú képét mutatja. Lábbal tiporvák a szabadságjogok, pusztít a tüdővész, terjeszkedik a latifundium és a kötött birtok s kivándorolnak a munkabíró lakosságnak százezrei.

Seton-Watson lesújtó kritikáját illetőleg azzal vigasztalja meg Jolland úr híveit, hogy se baj, Seton-Watson csak akkor volna félelmetes, ha egy Gladstone súlyával bírna s végül is megnyugtathat, hogy az angolok, ha egy-két napig méltatlankodnak is a magyarok nemzetiségi politikája miatt, sokkal fontosabb nekik községi adójuk emelése, mint a Seton-Watson által megbolygatott nemzetiségi kérdés. Az itt említett cikkeket szintén nem írták Gladstoneok s az is valószínű, hogy a községi adó emelése, vagy mondjuk, a home-rule jobban fogja érdekelni az angol közönséget, mint a magyar nyomorú-

ságok. De akiknek minden megnyugtató az a jövőre csak az, hogy műveiket a külföld közönnel fogadja, vagy észre sem veszi, mégis csalódhatnak. Itt, az országban is laknak még emberek és a tömegek néha megszólalnak. (H. B.)

A Nobel-dinamit és a feltámadás

A Nobel-díj tudvalevőleg nem feszélyezi a Nobel-dinamit gyárat áldásos tevékenységében, aminthogy az érdekelt ipari kapitalizmus a háborús konjunktúrákat, illetve a háború lehetőségére való berendezkedést mindig szívesen fogadja sa haza védelmének jellegéje alatt alaposan kiaknázza magának. Üzletnél nem lehet szó feltétlen altruizmusról, de a tisztas vállalkozói nyereségen felül (hamisított üzleti eredmények ellenére is) uzsorahaszonnal dolgozni s a haza védelmét egyfelől hitvány vagy hamar elévülő árú szállításával tenni illuzóriussá, másrészt egy hazug illúzió élesztgetésével a közvéleményt az örök harc szolgálatába állítani: mindez már nem az erkölcsi káté szabályaiba, hanem a népek egyetemes életérdekeibe ütközik.

Köztudomású, hogy az orosz-japán háborúban a sok „pompás” orosz hajóóriás milliárdokra menő csalások és lopások folytán vált használhatatlanná; a francia löpor gyatrasága és a legénységi muníció veszedelmes volta Pelletan miniszterségétől kezdődőleg a kamara ülésrendjének szinte állandó rovatává vált; Kruppék nemzetközi ügynökhálózata minden európai hadügy-miniszternél és nagykövetségnél a legelőkelőbb pártfogókra akad; a Morning Leader agitációja eredményeként kiderült, hogy a négy legnagyobb angol ágyúgyár főreszvényesei közt 25 képviselő, 33 tiszt, 17 kiadó és újságíró s természetesen 80 arisztokrata szerepel, John Fisher tengernagynak pedig egy csomó hadfelszerelési gyárral a legintimebb összeköttetései vannak; az olasz háború nemcsak a hivatásos iparágaknak jelent kövér esztendőt, hanem alkalmi ligák alakultak, amelyek sóval és vízzel mesterségesen felpuffasztott ökröket á 200 líra nyereséggel sóztak rá az államra, a kávé-, makkaroni- és borszállításon milliókat és milliókat kerestek s még annyi más hazafias gazság derült ki, hogy Celentano bírót kellett megbízni a vizsgálattal, aki a híres Camorra-perben szinte hóhér-szerepet játszott.

A hadseregről való gondoskodás természetesen a monarchiában sem tartozik a hálátlan feladatok közé. Legyen szabad két virágszálat kitepni a sok közül: a Skoda és a Nobel-dinamitgyár utolsó évi üzleti jelentését, amelyek tanulságait egész nyugodtan általánosíthatjuk. A pilseni Skoda-művek 1911-ben 30,000.000 K alaptőke mellett potom 8,11 millió, tehát 27% bruttó haszonnal dolgoztak, amelyből a társaság 12% osztalékot fizetett, a tavalyi 10% helyett, a kilenc tagú igazgatóságra pedig 268,392 K tantième esett. Az igazgatósági jelentés megjegyzi, hogy „a tengerészeti kormány részére való szállítások

programmszerűen folynak le”, jellemző kapitalista erkölccsel kérkedik avval, hogy „a prágai gépműveknél előállt négyhetes krimicsau jól jött a Skoda-műveknek, miután teljes üzemmel dolgozhatták fel a szünetelő gyárak megrendeléseinek jelentékeny részét”, végül pedig kilátásba helyezi, hogy jövőre — 13% osztalékot fognak fizetni. Sokkal érdekesebb ennél a Dynamit-Nobel Gesellschaft, amely 6,000.000 K alaptőke mellett 4,158.947 K nem bruttó, hanem tiszta nyereséget, tehát közel 70%-os uzsorahasznót hoz örvendetes tudomásul. Ebből a véres pénzből 1,500.000 koronát az értékcsökkenési alapra fordítanak, majdnem egy milliót új számlára csúsztatnak át, úgy hogy az öttagú igazgatóságnak jutalékul csak 168.026, tehát fejenként több mint 33.000 korona, a részvényeseknek pedig csak 100 K, vagyis 25% jutott!

Ennek az osztozkodásnak három végtelenül jellemző epizódját kell még csak idejegyeznünk. Az első: két munkás aki a hivatalos jelentés szerint egy „jelentéktelen terjedelmű” robbanás, illetve az uzsora-gazdálkodás áldozata lett. A második: Az Újság nagypénteki számának kommunikéje szerint „a jelentés tárgyalásának során Tisza Lajos részvényes sokalta az értékcsökkenési alapnak szánt összeget, s annak leszállítását ajánlotta az osztalékdotáció javára. Ezzel szemben a közgyűlés elnöke rámutatott arra, hogy az igazgatóság a szükséges beruházások folytonos kiegészítésére, a régi gyártási berendezések kicserélésére törekszik, hogy ilyen módon rosszabb konjunktúrák mellett is biztosíthassa az osztalék állandóságát. Ezután a közgyűlés minden változtatás nélkül fogadta el az igazgatóság javaslatait, egyben megadta a szükséges felmentvényeket is.” A harmadik: ugyancsak Az Újság nagypénteki száma, amelybe Gajári Ödön felelős szerkesztő, aki a Dynamit-Nobel egyetlen magyar igazgatósági tagja, ünnepi prédikációt ír az örökbékéről Feltámadás címen, a következő záróakkorddal: „A mai próféták és hitvallók épen abban különböznek elődjeiktől, hogy a régiek készek voltak meghalni hirdetett igazságaikért. A mostaniak rendszerint csak arra vállalkoznak, hogy megéljenek belőlük.”

Micsoda hipokrizis! . . . A magyar gentry és a gentrys-kedő sajtó a zsidó(!) osztrák(!) tőkésekkel együtt gyártja a dinamitot, együtt mérgezi meg a közvéleményt és együtt szedi be a jutalékot. A Tiszák azonban legalább itt is, mint a politikában, őszinték s bevallják, hogy keveslik azt a rongyos huszonöt százalékos osztalékot, Gajári szerkesztő úr ellenben a saját lapjában nem adja közre a kommuniké utolsó mondatát, amely szerint mint lelépő Verwaltungsrat újra megválasztott, hanem minden sátoros ünnepen (de csak akkor) teljes névvel küld az égbe egy-egy magas szárnyalású imát az örök béke érdekében, viszont anonim lelkesedett Bosznia annexiójáért, anonim vezércikket és uszít az olaszok és oroszok ellen, anonim szolgálja azt a kapitalizmust, amely a szemfüles magyar

szerkesztőknek szép kis tantiémet juttat s anonim dühöng annak a munkásságnak minden megmozdulására, amelynek tagjai évről-évre ott pusztnak el az igazgató-szerkesztő úr dinamitgyárában — *food for powder*. Oh, a Nobelgyár szereti is a magyarokat: az igazgatósági jelentés örömmel hirdeti, hogy Magyarországon már sikerült megszerezni a biztonsági robbanóanyag gyártási és szállítási engedélyét, Ausztriában azonban sehogy se megy a dolog. Hogy miért, erről nem beszél a jelentés. Azért, mert a robbanóanyag rossz és veszedelmes s Ausztriában néha evvel is törődnek, Magyarországon azonban, ha előkelő kijáró akad, soha.

Íme, az uzsorahaszon, a közvélemény meghamisítása és az állam tudatos becsapása nálunk is karöltve jár. Helyesen mondta Gajári szerkesztő úr a feltámadásról elmélkedvén: a mai proféták rendszerint csak arra vállalkoznak, hogy megéljenek hirdetett igazságaikból. A szerkesztő úr sem kivétel, legfeljebb annyiban, hogy amiket névvel vagy névtelenül hirdet, még csak nem is igazságok. (K. M.)

A Neue Rundschau a magyar kivándorlásról

Még a komédiákhoz szokott magyar közélet is nagyot nézett az oregoni tanár vendégszereplése alkalmával lejátszódott vígjátékhoz. A hazafias B. H. redőt ráncolt kudarcához és kokott-szemérmertlenséggel küldött két fiatalembert Pásztor Árpád nyakára makulátlan becsülete érdekében. A lovagiaskodás e rosszul alkalmazott formáját Pásztor Árpád — nagyon természetesen — negligálta és illő helyen meg is indokolta eljárását, s nekünk ez ügyről irnivalónk nincs.

A kivándorlási ügynököt elcsípték, lecsukták nagyon helyesen. Ha valaki élete céljául azt tűzi ki, hogy tíz koronáért ismeretlen földekre vigyen szerencsétlen földhözragadt embereket, az megérdemli a leg súlyosabb büntetést, Lessing Lajos Oregon állam fizetett ügynöke és senki sem mentheti büneit. Embereket kerített Amerikának . . . és mekkora lehetett meglepetésünk, mikor előkelő helyen ugyanezt a súlyos és büntetendő vádat olvassák a hivatalos Magyarország fejére!

Holitscher Artúr, az ismert német író egy nagyon érdekes cikkben emeli ezt a vádat. Holitscher, aki egyúttal az újnómet irodalom egyik jogos reménye, most a *Neue Rundschau* megbízásából utazza be Kanadát és számol be úti impresszióiról.

Ezek a cikkek új világitásban mutatják be az eddig kevésbé ismert Kanadát Holitscher minden tartományok mintaképét látja benne és lelkes erővel hirdeti szépségeit. A munkátlanak, földnélküliek elnyomottak Kánaánja ez. Az óriási földterület 112.000 négyzetméterfölddel nagyobb az Egyesült Államoknál és százmillió embernek adhat helyet. Hogy tehát Anglia ez óriási tartományt benépesítse, minden bevándorló rendelkezésére bocsát 160 acre földet.* A vagyonosabb kivándorlók kész hitelt nyerne és rögtön megművelhetik a szűz területet. A földéhes

* Egy acre = 0.7 hektár.

és pénztelen paraszt néhány évi munkával megkeres annyit, ami az első beruházásokhoz szükséges. A munkabérek magasak: földmunkás havi 45 dollárt, malommunkás napi 2½ dollárt kényelmesen megkereshet ételt-lakást beleértve. A bevándorlók ezreit helyezi el az állam és a telepések jómódban, kedves munkával, sajátjukat művelve töltik napjaikat.

Holitscher, aki ismeri az amerikai magyar munkásság hihetetlen nyomorát (melyről elég annyi, hogy az amerikai magyar a legveszedelmesebb árle nyomó) érdeklődött hogy élnek a kanadai magyarok.

A dolog fontossága megkívánja, hogy Holitscher sorait eredetiben idézzük. Mindenekelőtt megállapítja, hogy hihetetlen kevés magyar él Kanadában szemben a szomszédos Egyesült Államokkal ahol hemzsegek hontársaink (*Neue Rundschau* ápr. 526. 1.)

„ . . . Miért nincs magyar bevándorlás Kanadába? . . . Midőn ezt a szerény és udvarias kérdést a konzulátusokban felvettem, ugyan nem kaptam feleletet, de az ismert fölséges hivatali arcjátékokban volt részem, melyek mindig szembemerednek azzal, ki az államot veszélyeztető indiszkréciót követett el vagy akar elkövetni. Winnipegben oldotta meg számomra ezt a rejtvényt egy barátságos magyar lelkész, a legegyszerűbb, igen plauzibilis módon.

A magyarok, vagyis a magyar állampolgárok, akik az Unió területeire vándorolnak, ott oly gyorsan igyekeznek pénzre szert tenni, ahogyan csak lehetséges (gyakran bűnös és mesterséges úton lenyomva a béreket). Azután, persze ha még életben maradtak, zsebkendőikbe csomagolják a véresen szerzett dollárokat s útra kelnek vissza hazájukba, ahol nagyban és egészben jobban esik nekik az élet. Ellenben Kanadában, az angol országban az a veszély forog fenn, hogy a magyaroknak jobban menne dolguk, mint odahaza, a saját maguk ígéretföldjén; és tényleg a magyarok, kik Kanadába jönnek, előnyben részesítik a Kanadában való maradást és zsebkendőiknek az angol szokás szerinti használatát bankkontó helyett. A kormány tehát hallgatagon és nyomatékosan megtiltja a kanadai kivándorlást.”

A hazafiság szomorú álarca alatt ez a fájdalmas komédia húzódik meg: a magyar állam megakadályozza a kivándorlást Kanadába és elősegíti az Egyesült Államokba.

Elősegíti? Igen. Nemcsak a Pool kedvező szerződésére gondolunk. Holitscher is rámutat a *Cunard Line* üzelmeire, melyeket az állam segélyével folytat.

Pedig a züllő, romló és beteg társadalom söpredékét, ha valami még megmentheti, úgy Kanada az. A történelmi tankönyvek „földművelő népe” Amerikában a gyárak tölteléke lesz. „Magyarországon a parasztságot malomkövek gyanánt őrli a papság, a történelmi osztály, a zsidóság és a kinematográfkép gyorsaságával változó kormány” Egyelőre önmagát sorvasztja ez a rablógazdaság. Ezt a kivándorlást, mely a paraszt ős földosztónét elégíti ki, nem hibáztatjuk. Szégyeljük az államot, mely egyik kezével Lessing Lajost üldözi, másik kezével segíti az amerikai gyárak emberanyagát szállítani s hálával tartozunk Holitschernek, aki ezekre az állapotokra világot vetett. A *glebae adstrictus* jobbágyok vergődése már pszichikai kórtünnetté lett.

Csak jelezzük, hogy az évszázados elnyomatás tette munkakerülővé a parasztot. Ha van is Eszterháza kanadai faluban egy magyar milliomos, ott is politika és kártya járja. Minderről — mindenesetre némileg novellisztikus beállítással — ízelőt ad Holitscher. Sivár ország lehet az, melynek nyomorúságait még a *Neue Rundschau* művészirői is ily pontosan ismerik. (*Németh Andor.*)

Egy közgazdasági tragédia

A hatalmasan felviruló német iparban egy szomorú vég kezdődött meg a múlt hetekben: az utolsó független villamos ipari vállalat, a húsz millió márka alaptőkével bíró világhírű Bergmann-féle villamos vállalat a Siemens és Halske konzern hatalmába került. Nem maradt már csak két ilyenmű óriás vállalat egész Németországban, az Elektrische Gesellschaft és a Siemens és Halske.

A német villamosipar fejlődése típusul szolgálhat az üzemkoncentráció számára. A nagy vállalatok sorra hatalmukba kerítették a kisebb vállalatokat, míg most az utolsó még független nagyvállalatra került a sor. Ez a fejlődés pedig nem úgy jött létre, mint az amerikai nagy trösztökénél, hogy valamelyik vállalat a nyersanyagot monopolizálja, hanem tisztán a nagyobb tőke révén verte le a két győztes nagyvállalat kisebb ellenfeleit.

A Bergmann vállalatok elbukása egy személyes tragédiát is takar. A vállalatok vezérigazgatója, Bergmann, lakatos legényből küzdötte föl magát ennek az óriási vállalatnak vezérigazgatójává. Ifjúkori jóbarátja volt Edisonnak, aki utolsó európai tartózkodása alkalmával is állandóan Bergmann társaságában volt. Bergmann maga is feltaláló volt: számos szabadalmat szerzett, a Bergmann-féle villamos csövek világhírűek. De amilyen nagyszerű technikus és föltaláló volt, oly kevésbé értett vállalatának pénzügyi vezetéséhez. Hogy elkerülje a kis vállalatok sorsát, egyre nagyobb és nagyobb alapra helyezte üzletkörét, drága kölcsöntőkével dolgozott, mindent elkövetett, hogy lépést tartson a másik két vállalattal, az óriásokkal. A versenyben Bergmann vesztes lőn: az üzlet további fentartásához szükséges pénzt előteremteni nem tudta, kénytelen volt az újonnan kibocsájtandó részvényeket a Siemens és Halske cégnek, legnagyobb ellenfelének, átengedni, amely így a részvények többségét bírja és döntő befolyásra tett szert a Bergmann műveknél. És szegény Bergmannnak el kell tűrnie, hogy kivegyék vezetése alól azokat az üzemeket, amelyek az ő nevét viselik, amelyeket ő teremtett meg két évtizednyi fáradságos munka árán; a Siemens és Halske részvényesei fogják hosszú fáradságának gyümölcsét élvezni . . .

Bergmann bukása éles fényt vet a modern nagyipar lényegére: nem a feltaláló, a zseniális technikus győz a versenyben, hanem a fináncőke képviselője, a hidegen számító bankár! (*Vj.*)

Könyvismertetések és bírálatok

A presztízis (Írta *ifj. Leopold Lajos. Szociológiai Könyvtár. Budapest, 1912. Athenaeum, 243 l*)

Ez a könyv, mely elé annyi várakozással néztünk mindannyian, kik szerző képességeit és terveit ismertük, íme előttünk van és a legteljesebben valóra váltja reményeinket. A társadalmi lélektannak egyik legérdekesebb s eddigelé úgyszólván még csak meg sem közelített fejezetéhez ritka eredetiséggel és lendülettel, egy finom intelligencia és egy művészi lélek tisztánlátásával és átérző képességével nyúlt hozzá Leopold Lajos, kit már kisebb esszéi után is minden beavatott a magyar szociológiai irodalom legszebb reménységei közé számított.

Sőt munkája több mint egy finom elme elemzése és egy művészi léleknek gyakran briliáns szintézise: valóságosan átélt probléma az, melyhez szerzőnek sok heves és reális életélménye tapad. Hisz ép a mi országunkban és ép ama mozgalom történetében, melyben szerzőnek is része van, tapasztalhatta azt a rikító jelenséget, mely könyvének tárgya: „az energetikailag, gazdaságilag, erkölcsileg, logikailag, esztétikailag legértékesebb nem értékesül szükségkép legnagyobb mértékben társadalmilag is. A társadalmat az emberi értékek tárgyi érvényesülésén felül amaz értékek látszati érvényesülése is meghatározza; nemcsak az a kérdés itt, mit ér egy-egy ember az erőteljesítés, a hasznosság, az erkölcsi arravalóság, az értelem és a szépség szempontjából, hanem az is: minek nézik a többi emberek? Nemcsak az a kérdés itt, ki értékesül önmagában véve, hanem az is: ki értékesül a többi embereknél.”

Azt is lehetne mondani, hogy a társadalmi kohézióknak ismert erőforrásain kívül: aminők a fizikai erőszak, a vallás, az erkölcs, a tudományos hatékonyság és a művészet, létezik még a lelki jelenségeknek egy *sui generis* köre (mert szerzővel szemben hangsúlyozni kell, hogy ama jelenségek, melyektől a prezisztist helyesen elválasztani akarja, nem kevésbé lélektani, sőt társadalomlélektani jelenségek, mint az, mellyel könyve foglalkozik), mely alkalmas arra, hogy „valóságos értékek elterjesztője és fentartója lehessen”, melyek nélküle talán „nem is tudnának társadalmilag boldogulni”, mert hiányában „bajos elképzelni számtalan erkölcsi tilalomnak, logikai erőfeszítésnek, esztétikai méltánylatnak népszerűségét s a megfelelő ellenmondások kimaradását”. De ugyanez: ugyanez a társadalomlélektani erő alkalmas arra is, hogy „logikailag, erkölcsileg, esztétikailag, gazdaságilag értékes embereket is lépten-nyomon feltartóztasson

társadalmi hatékonyságukban és ... tevőleges irányban fokozza az értékes és értéktelen összetéveszthetőségét”. Ez a szinte rejtelmes lélektani erő a presztízis, melynek az egész társadalmat behálózó hatalmát nem lehetne szebben összefoglalni, mint szerzőnk teszi ezekben a színes szavakban: „A presztízis hiánya útját állja a lángelmének és kapaszkodónak, a bölcsnek és a parvenünek; a zseni könyve, ha presztízis nélkül szűkölködik, ott penészedik a kiadók pincéiben, ha ugyan megíratlanul nem maradt, mert a presztízistelen lángelme gyakran kételkedik önmagában és maga is a távlatosak észszerűtlen varázslata alatt áll; a presztízis hiánya, ha nemis képes ártani a már evidens (közszükségletté vált) találmánynak, a kezdeményezés, úttörés, próbálgatás éveit ezerszeresen megnehezíti; a műegyetem közép-szerű tanára, kinek gyakorlati sikere még sohasem volt, könnyebben jut tőkéshez, ki találmányát financiózza, mint a fényes ötletű mechanikus kék gépészruhájában, alázatos előadásával; a legtöbb beteg szívesebben bízta életét a nagyképű fővárosi tanárra, mint a legkitűnőbb orvosra a vidéken; a presztízistelen művész kálváriákon kénytelen végighordozni kottáit, képeit, faragványait, hegedűjét; a presztízises közhely viharosabb tapsot arat, mint a gondolat, amelynek logikai értéke van, de presztízse nincs; azt az embert, akinek presztízse van, elkerüli a bíráló túsúrása, az ellenfél kötekedése, a tömeg szarkazmusa, a vizsgálóbíró gyanúja, de a külvárosi Afrodite, mert presztízse nincs, bordélyházba szorul.”

„Szerencsére a presztízissel nemcsak a téves, a rossz, a rút él és boldogul, hanem az igaz, a jó, a szép is. A presztízis nem jelenti szükségképen az igazság, jóság, szépség bukását, csak összetéveszthetőségöket, veszedelmes közös nevezőjüket jelenti a hazugsággal, rosszasággal, rútsággal. A presztízis lehet védő-növénye az igaznak, jónak, szépnek, az alogika, anetika, anesztétika befagyott, merev világában, megadva a nemességi értéknek is az asszociatív szárnyakat, a megélhetés lehetőségét az állandóság és embertömeg kettős kiterjedésében.” (14, 15. 1.)

Ennek a félelmetes hatalomnak — úgy a jóra, mint a rosszra— monografikus vizsgálata a Leopold Lajos könyve. Óvatos gondossággal igyekszik a presztízist más vele rokonnak látszó (babona, tekintély, értékítélet stb.) jelenségektől elkülöníteni, majd meg mindazon tényezők analizisét nyújtja, melyekkel a presztízis összefüggésben van. Eme vizsgálódások során a presztízisnek többféle meghatározását adja s számos lelki rugóját tárja fel. Ezek közül különösen megkapóznak és igaznak találtam a presztízisnek következő biológiai leírását: „Midőn a presztízis aktuális, az önálló gondolkodás élettana elakad, a szervezet valami minden vérceppet átjáró pszichofizikai lojalitással viselkedik; a szív tevékenysége szűkös (,elállt a szívverése’), a lélegzés és érverés hasonló hullámzást mutat, az inak remegnek vagy megmerevednek, a hang felmondja a szolgálatot vagy mértékét veszti, a vér felnyomul az agyba, majd meg hirtelen kitödul belőle, a

némulás szószaporítással, a szem lesütése felragyogással változik; a szélsőségek gazdag skálája jelentkezik, ha a presztízis aktuális, csak az egyenletes erélyt, a higgadt komolyságot, az önértet és tudatosság üde közvetlenségét látjuk visszahúzódva a legkisebb térfogatra.” (83, 84. l.) Ez a presztízis-hatás oly reális és elementáris, hogy Bagehot a gazdasági összműködés pontosságát és biztonságát félti tőle s kiküszöbölésére intézményi javaslatokat tesz. (214, 215. l.)

A mű elméleti része a presztízist létrehozó, átalakító és megőző tényezők lélektani elemzése úgy a presztízistulajdonosban, mint a befogadó közönségben. Ezen olykor igen finom analízisek során szerző kétségtelenül a presztízis ágas-bogas növényének nem egy ágát, gyökerét és virágát véglegesen felderíti. Mégis munkája fő jelentőségét nem a szorosan vett általános lélektani megállapításaiban találom. Ellenkezőleg, nem látom a presztízist valamely egységes törvényszerűségekre visszavezetve, sőt egy kimerítő, a jelenséget pontosan meghatározó definíció hiányát is nélkülöztem. Az úttörés nehézségein kívül ezt a hiányt szerzőnek egy nagy jelessége is fokozza. Ez színes, művészi nyelve, melynek konkretizáló, életet lehelő ereje olykor Bergson legragyogóbb lapjaival is kiállja az összehasonlítást. Ez a nyelv pompás és szubtilis szerszám egy-egy művészi meglátás, egy-egy életbepillantás fixírozására, de zavart okozóvá, csaknem szédülést-keltővé válik, mikor az ismeretelméletnek és a lélektani megkülönböztetéseknek a legnagyobb pontosságot igénylő területeire alkalmazza. Ugyanezt a hiányt hangsúlyozza szerzőnek egy további tulajdonsága is. Valami zseniális outsiderség vonul a könyvön végig, mely gyakran üdítő életet hoz az iskolabölcsestől elavult és kiszáritott problémáiba, de amely a jelzett terek módszertani nehézségeit olykor még fokozza elfogadott terminus technikusok negligálása avagy újak önkényes kovácsolása által.

Annál teljesebb elismerés illeti meg munkájának ama fejtegetéseit, melyekkel magukat a konkrét presztízistüneményeket a múltban és a jelenben megvilágítja. Nem egyszer egészen bámulatos az a fényes művészi intuíciója, mellyel a legkülönbözőbb korok és életviszonyok jelenségeiben a presztíziselemeket kidomborítja, miközben olykor ragyogó perspektívákat enged a presztízis statikájára és dinamikájára, melyeket többé soha sem fog nélkülözhetni senki, aki ezzel a jelenségssorral foglalkozik. Hogy csak néhány gyöngyszemet említsek briliáns megállapításai láncából: elmékedései a kategóriák parazitáiról, a jövevény presztízis-szerzéséről, Disraeliről, a jezsuiták presztízis módszeréről, a besurranó presztízis öröklésről, a hallgatag emberről, a lánynevelés nemi presztízis hatásairól, a római presztízisstermelés patológikus továbbéléséről, a szüzességről, a *sordidae artes*-ről, a katolicizmusról stb. stb. a legfinomabb lelki meglátások közé tartoznak, melyek egy Anatole France dicsősége öregbítésére is alkalmasak volnának. És ezek a meglátások olykor nemcsak finomak, de erkölcsileg mélyek is. Vannak fejtegetései, melyeket

nem lehet megtisztító megindulás nélkül olvasni, mert az ember érzi, hogy szinte *sub specie aeternitatis* világitanak be az emberi dráma legtitkosabb motívumaiba és jól esők, mert a nemes optimizmus derűje hatja át őket. Gyönyörű és örök sorok például azok, melyek a gyermeki lélek analízisét adják s nagyszerű tanácsokat nyújtanak a jövőre. Vagy ki tudná meghatottság nélkül olvasni ezeket a sorokat: „Azt a szót, hogy proletár, úgy kell értelmeznünk, hogy legkevésbé gyermek, minden felnőtt között a legkevésbé gyermek. Amit elvettek tőle, végső elemzésben: a gyermekiség létminimума. Adjuk vissza neki azt a szemléletet, spontaneitást, derűt, őszinteséget, amit a gyermeki jelent, és kisajátítottuk számára nem az avar levélhulladékot, nem a tűzre menő rozsét, hanem az egyéniség gyökerét. És minden értékelésünket és minden mondatunkat megfeszített erővel redukáljuk a gyermektől való távolságminimumra. Csak annyit távolodjunk az isteni terv ez *alfa*-jától, amennyi elkerülhetetlen. Konfucse, Gautama, Jézus, mikor a presztízis ellen megkezdték tragikus háborújukat, a gyermekre gondoltak s fáradt hadaikat a gyermek felé vezették Minden feltétel és eszköz értékes, ami ezt a kezdetleges célt szolgálja. Minden feltétel és eszköz elvetendő, mely ettől a céltől még jobban eltávolít. A gyermek mindennek mértéke.”

Ez a pompás élet-meglátása, ez a művészi átérzése a térben és időben legtávolabb esők közös nevezőre hozásában csak ritkán hagyja cserben. Legfeljebb — ami egy monográfia-írónál alig elkerülhető — olykor túlozza a presztízstünetény jelentőségét s presztízis-okokkal magyaráz jelenségeket, melyek nem egyszer durva materiális alapokon nyugszanak, avagy arisztokratikus s kissé misztikus hajlandóságaival kevesebb méltánylással és megértéssel időz pl. a forradalmak, mint a katolicizmus presztízstünetényeinél. Erre vezethető vissza néhány tévedése is. Így pl. hogy a demagóknak nincs presztízse, aminek az egész világtörténelem ellentmond Cicerótól Polónyi Gézáig. Persze sosem szabad feledni, hogy a presztízsbefogadók tömege nem homogén tábor és az osztályszempontok erőbben belejátszanak a presztízis kialakulásába, mintahogy szerzőnk hangsúlyozza.

Azt is ki kell emelni, hogy Leopold Lajos munkája nemcsak azzal értékes amit ad, hanem amit sejtet, a mivel neki indítja a tovább gondolkodót. Így pl. mi a presztízstünetényeket szorosabb és általánosabb összefüggésekbe hoznók szerzőnk kutatásainak néhány mellékösvényével s talán azt mernénk mondani: A presztízis elsősorban a társadalom tömegesedésének és a munkamegosztás növekedésének a terméke. Egy oly társadalomban, melyben mindenki a társadalmi munkamegosztás összes folyamatait egyforma szakértelemmel átlátná, nem volna presztízis, csak tekintély. A szakbiológus számára a biológiában nincs presztízis, annál több a szociológiában stb. és megfordítva. Valamihez érdeklődéssel konyítani, de a teret át nem látni s nagyrészt az *on dit*-re ráutalva lenni:

ez a presztízis birodalma. Persze ez a presztízis annál súlyosabb minél inkább vallásos, vagy hagyományos *on dit*-kon alapszik ez a behódolás s annál inkább enyhül, amely mértékben a közvélemény racionalizálódik, információi pontosabbak lesznek. És a demokráciának ép erre kell törekednie: pontos és lelkiismeretes eligazodás a saját szakmájában s idegen munkaterületek értékeiről a legjobb és legtisztább forrásokból való merítés: ez az, ami a babonás és irracionális presztízist, ha nem is kiirtani, de redukálni képes. S mindennek előfeltétele a műveltség lehető kiegyenlítése, a logikusan gondolkodni tudók és az erkölcsileg függetlenek számának emelése, valamint egy oly morál, mely az egyenlő és szabad cserén alapszik. Ezért nem ismeri a presztízist, mint szerzőnk oly meggyőzően kimutatja, a gyermek és a primitív társadalom. Ezért fokozódik a munkamegosztással, a politikai és vallási uralom megmerevedésével. Ezért enyhül formáiban és eszközeiben korunkban: a nyilvánosság, a sajtóellenőrzés, a szervezett osztályharc, a mindent áthidaló közlekedés és érintkezés, a fokozódó jogegyenlőség korában.

De nemcsak a saját kutatási területén termékeny ez a könyv, hanem gazdag ajándékokat ad egyéb jelenségsorok kutatóinak is. Pl. a kizsákmányolásnak eltérési eleme új és jelentékeny alátámasztást talál benne.

Mindent egybevéve, Leopold Lajos könyve termékeny és úttörő vállalkozás, mely megvesztegető művészi ragyogása nélkül is jelentékeny cselekedet a szociológiai irodalomban. Ha mértéket keressünk méltánylására, habozás nélkül mondhatjuk, hogy a társadalmi lélektan terein messzebb jutott el és többet látott, mint Sighele, Ross, Le Bon vagy Simmel. Könyve nemcsak a szegény magyar szociológiai irodalom munkásainak legelső sorába helyezte szerzőjét, de a legkisebb kételyem sincs az iránt, hogy művének nemsokára megjelenő angol kiadása nemzetközi méltánylást és tiszteletet fog biztosítani írójának. *Jászi Oszkár.*

Magyar kivándorlás Amerikába

Hoffmann Géza: Csonka munkásosztály az amerikai magyarság. Budapest, Magyar közgazdasági társaság, 1911. 5+ 410 l.

E kissé bizar cím után némi bizalmatlansággal veszi az olvasó kezébe e könyvet, melyet aligha oszlat el a szerzőnek neve után olvasható címe: cs. és kir. alkonzul és melyet bizonyára fokoznak a primitív kiállítású illusztrációk. Pedig e bizalmatlanságot a könyv elolvasása teljesen eloszlatja. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy hasonlóan alapos és lelkiismeretes munka a ritka kivételek közé tartozik irodalmunkban, sőt hogy e mű az amerikai hasonló jellegű monográfiák közt is legelső helyre tehető. Annyi bizonyos, hogy szinte fölöslegessé teszi az összes eddigi magyar kivándorlási irodalmat

E mű két főrészből áll. Az elsőben a szerző az amerikai

magyarság bevándorlását és elhelyezkedését írja le, a másikon pedig a bevándoroltak helyzetét.

Az amerikai bevándorlás jellege körülbelül a kilencvenes évek közepe óta nagy változáson ment keresztül. A régi, túlnyomólag germán-protestáns és könnyen asszimilálható jövevények helyét a nehezen asszimilálható dél- és kelet európai tömegek foglalták el, melyeket nyelvben, vallásban, műveltségben és életmódban áthidalhatatlannak látszó ellentétek választanak el az amerikaiaktól. Míg az első bevándorló csoport jötte aránylag kevés frakciót okozott, a második csoport nagyon komolyan aggasztja az amerikai közvéleményt és nem kevés azok száma, akik benne teljes jóhiszeműséggel veszedelmet látnak az amerikai politikai, erkölcsi és életmódi színvonalra. E csoportba tartozik a magyarság is. Pl. Prof. Commons, aki pedig a bevándorlási irodalomban talán a legkomolyabb tekintély Amerikában, ilyen-félelét ír: „A dunaparti mongolok, a magyarok megkerülve a földtekét, újra közelednek őshazájukhoz és Amerikában találkoznak rokonaikkal, az igénytelen ázsiai bevándorlókkal.” E nagymérvű bevándorlás a benszülött amerikaiak úgyszólván teljesen mentesíti a fizikai munka alól, úgy hogy „e tekintetben a világ legarisztokratább népe”, mely „gazdagszik s gondtalanul élvezi létét”.

A délkelet európai bevándorlók csoportjában a magyarság helyét a szerző úgy határozza meg, hogy ez alacsonyabb az északi szlávokénál (ceh, lengyel, tót) és magasabb az olaszokénál és délszlávokénál. Oly társadalom az amerikai magyarság, melynek nemcsak felső- és középosztálya hiányzik, de mely még az arisztokrata munkásosztállyal sem bírván, csak csonka munkásosztálynak nevezhető. (Innen a könyv címe.) A magyar bevándorlás első kezdete 1848 utánra esik, azonban e politikai jellegű népmozgalom úgyszólván semmi összefüggésben sincs a későbbi, a 80-as években meginduló nagyobb arányú proletár kivándorlással. A most Amerikában élő magyarországi születésűeket megközelítő pontossággal 585.000-re tehetni, kik közül mintegy 175.000 a magyar nemzetiségűek száma. A már kinnszületettekkel együtt az utóbbiak számát 265.000-re becsüli a szerző.

A délkelet európaiakhoz hasonlóan a magyarok is leginkább az északkeleti államokban települnek le, mert itt van a nagyipari vidék, itt juthatni könnyebben jövedelmező munkához, de meg a bevándorlónak nem is igen van pénze a költséges szárazföldi utazásra. A városokban való tömörülés oka az is, hogy itt a bevándorló már honfitársakat talál és nem ritkán az egy megyéből valók egy utcában vagy egy városkában laknak. A szerző e megfigyelését kiegészíthetjük azzal, hogy a chicagói Hull House-ban látható etnográfiai térképek, melyek évről-évre mutatják a különféle nemzetiségűek lakóhelyét a Hull House környékén, egész határozottan bizonyítják föl a nemzetiségi koncentrációt, vagyis lassanként külön kis olasz, görög, zsidó, néger stb. centrumok alakulnak ki. Miss Addams, a Hull House vezetője

azt is megállapítja, hogy néha egész kis szicíliai falvak férfinepessége egyetlen chicagói bércaszárnyában húzódik meg. Érdemes továbbá kiegészítésként azt is megemlíteni, hogy egyes népek világos történelmi és földrajzi okokból oly faji jelleget mutatnak, melynél fogva társulékony jellegük tűrhetetlenek találja a magányos mezei életet. Ilyenek pl. az olaszok és zsidók. Ellenben a skandinávok 80%-a falura megy. Ez annál fontosabb, mert az amerikai közvélemény magatartása mindig sokkal barátságosabb a földművelő, mint az egyéb bevándorló iránt. Az északkeleten lakó magyarok a nagy városok közül New Yorkban és Clevelandban találhatók legtömegesebben, az előbbi helyen erősen van a zsidóság képviselve. A munkások nagy tömege azonban kis bányavároskákban települ meg, plész-(*place*)-eken, mint az amerikai magyarok mondják. E plész-eken az élet primitív, a bensülött lakosság is új, magasabbfokú műveltségnek alig van nyoma; munka után ivások, duhajkodások az egyetlen szórakozás. Szervezett munkaközvetítés nincs. A szerződéses munka (*contract labor*), mint ismeretes, tilos. De természetesen a kinlevők értesítik földjeiket a kínálkozó munkalkalmakról, ez pedig a legbiztosabb és legsikeresebb munkaközvetítés. A hivatalos munkaközvetítés csődöt mondott, a magánvállalatok visszaéléseit pedig lehetetlenség kellően ellenőrizni. E sorok írója előtt egy amerikai munkás beszélt e közvetítő irodák egyik családi módját, mely szerint a munkás bizonyos díj lefizetése után munkát kap, de már másnap elbocsátják. A közvetítési díjon az iroda és a munkaadó osztoznak. Ha ez nem is rendes eset, e példa mutatja, hogy milyen *unscrupulous* népség kezében van e foglalkozás. Így a bevándorló lehetőleg kerülje is ezeket az irodákat, inkább a korcsmában található munkavezetőt (*boss*) tartja sörrel és pénzzel, míg attól munkát nem kap. A munkáltató és munkás közti viszony addig, míg nincs közöttük érdekösszeütközés, szinte ideális egyenlőségen alapul, ellenben, ha a munkáltató érdeke kívánja, „máról holnapra kilakoltat néhány száz munkást; vagy szó nélkül bezárhatja telepe kapuit, ezeket hagyva hirtelen kenyér nélkül; vagy vérebekként uszítja a szolgálatában álló gyári rendőröket sztrájkoló munkásaira, kiket hitvány ürügy alatt lelövet, bekísértet”. Munkásvédelem alig van, halálos balesetek alig keltenek emóciót, a lapok meg sem említik, vagy néhány sorral intéznek el valószínű munkás hekatombákat, melyek bármely európai országban hetekig foglalkoztatnák a közvéleményt és törvényhozási intézkedésre adnának alkalmat. Fölmondási idő nincs, bárki fölmondás nélkül elmehet, viszont aki dolgát nem végzi kellően, mehet rögtön. A balesetbiztosítás igen primitív, a vállalat legtöbbször könnyen kibújhat a kártérítés és csaknem mindig a felelősség alól. A munkaidő tartama a magyar munkásoknál átlag 10 óra, a munkabér 1,30 és 2 dollár közt ingadozik. Természetesen sokkal kedvezőbbek a szervezett munkások munkaviszonyai. Pl. New Jersey-ben a szervezett téglahordó évi bére 680 dollár,

a szervezetlené 430. A szerző kiemeli, hogy a dollár és forint vásárló erejének egyenlősége mese, sőt hogy egyes élelmiszerek olcsóbbak is, mint Európában. Gyakran azonban a truck-rendszer nyeli el a bevándorló pénzének jó részét.

A szerző külön vizsgálat alá veszi a magyarság munkahelyét, a gyárat és farmot, valamint külön tárgyalja a női munkát. Érdekes, hogy noha a cselédek bére 12—25 dollár, amint a bevándorolt nő kissé hosszabb ideig van Amerikában, a cselédi szolgálat helyett inkább vállalja a rosszabbul fizetett gyári munkát, ami kétségtelen jele az erkölcsi színvonal emelkedésének.

A könyv második része (az alkotó magyarság) különösen gazdag új adatokban. Amit a szerző az amerikai munkásszervezetek magatartásáról ír az idegenek iránt, bizonyára már az is nagy részt új dolog a magyar olvasó előtt. A szerző úgy látja, hogy az ellentét csökkenőben van és a szeparálás nem tartható fenn sokáig. Nem különben érdekes a magyar szocialista mozgalom leírása, melyet mindenki igen tárgyilagosnak fog találni. Különösen becses és új azonban az egyleti és egyházi élet ismertetése. Sajnos, a szerzőt valószínűleg hivatalos állása gátolja abban, hogy a református egyházi harcokat bővebben ismertesse és saját nézetét határozottabban juttassa kifejezésre. Nem különben érdemes lett volna a katolicizmus helyzetét Amerikában általában ismertetni. Kevés országban kényesebb a katolicizmus helyzete és az a pozíció, melyet biztosítania sikerült oly erős akadályok és annyi konkurrens egyház között, csak újabb bizonyítéka hódítóképességének, melyet kitűnő szervezetének és páratlan alkalmazkodó képességének köszönhet. A katolicizmus erős terhódítása komoly aggodalom ma Amerikában, amint ezt az utóbbi évek antikatólikus mozgalmak mutatják, melyek közt példaként említhető egy oly liga, melynek kimondott célja az, hogy katolikusoknak közállásokba való jutását megakadályozza.

Gondos leírását adja a szerző az összes magyar könyvtáraknak, újságoknak, Amerikában megjelent magyar könyveknek. A versekből egész kis antológiát kapunk. Ezek közt akad természetes hang is, mint Jovicza István amerikai magyar nyelvű verséből e sorok mutatják:

Innen aztán transzporálnak
Mindenkit a szigetre,
Hol öröm vagy bú és bánat
Száll a szegény szívekre.
Kinek szeme tán trahomás
Vagy ujjá tán nem ép,
Visszaviszik kegyetlenül,
Sírhat, bőgget bármikép.
Ide bizony ép kéz-lábú,
Egészséges ember kell,
Mert a gőz-₁ gáz- s villanygépek
Fél kezét nem szelnek el.

Trenton, Paszék és Bethlehem,
Mindezek a jó helyek,
Csak e három rongyos plésztől
Vigyázzatok emberek.
Még a mándlin el sem kopik
A hazai szép zsinór,
Máris szökik e helyekről
A becsapott sok grinor.
Ami ruha raja férhet.
Felölti azt magára,
Gudbájtse mond s gyorsan felül-
Szent Péternek lovára.

Nagyon valószínű, hogy e vers írója saját tapasztalatából beszél, amikor elmondja a grinor-okról (*greenhorn* = zöldfülű), hogy:

Megtanulnak dzsompolni (jump = lopva fölgrani a vonatra)

A dőcögő frédeken (freight* — teherkocsi)

S lakást vesznek potom áron

Erdőkben s réteken.

A versek mellé egy kis amerikai-magyar szójegyzéket is ad a szerző.

A vezetők (papok, újságírók, bankárok és a konzulátus) jellemzése szintén egészen új világot tár föl, mely jellemzés hosszabb tapasztalatok és helyes megfigyelések eredménye. Ami a magyarság jövőjét illeti, a szerző nem áltatja magát valószínűtlen reményekkel: aki kinn marad, ha maga nem is, gyermekei biztosan elvesznek a magyarság számára. Sőt kiérzik ez a fölfogás is, hogy nemcsak céltalan, de kultúrelles törekvés volna azok asszimilálását gátolni, akik úgysem jönnek többé haza.

Némi kiegészítésül és helyreigazításul kell azt is megjegyezni, hogy külügyi képviseletünk kivándorlóink érdekében vajmi keveset tesz; mindenesetre kevesebbet, mint a legtöbb más államé. Bár bizonyára vannak a szerzőhöz hasonló kivételek, amerikai-magyar ritkán fordul eredménnyel bajában a konzulátushoz. Szerzőnk azt írja, hogy: „Találkoztam egy lelkésszel, aki azt sem tudta, mire való a konzulátus.” Bizonyára sok más magyarral is találkozhatik, aki joggal él hasonló tudatlanságban. Egy fogatkozást kell még említenünk: a szerző csak igen keveset foglalkozik a magyarországi nem-magyar kivándorlással,** pedig ez összehasonlításul is nagyon érdekes lenne és szükséges kiegészítője is a magyarságról adott képnek.

A munka néhány, talán írói gyakorlatlanságból eredő egyenetlenségtől eltekintve, igen kellemes olvasmány, nagyon áttekinthető, sőt a magyar irodalomban egészen szokatlan és követésre méltó példát nyújt arra, hogy mint találjon meg könnyen az olvasó bármit, amire szüksége van e könyvben. A rendkívül gondos és nagy szorgalommal összeállított angol és magyar bibliográfián kívül külön adja az összes előforduló irodalmi munkák alfabetikus jegyzékét, a kötet végén pedig kitűnő tárgymutatót találunk. Akinek alkalma volt magyar könyvekből adatokat gyűjtenie, nem fogja fölöslegesnek találni egy ily technikai könnyítés elismerő kiemelését.

Bár a szerző alapfölfogása konzervatív és nacionalista, a tények megítélésében nagyon tárgyilagosnak látjuk és valószínű,

* A nyílt teherkocsival ellentétben különben a fedett, oldalajtós teherkocsit az amerikai csavargó nyelv humorosan *side door* Pullman-nak (oldalajtós Pullman) nevezi.

** Szinte hihetetlen egyik megjegyzése: hogy a horvátok egyetemet terveznek Amerikában. (207. l. jegyzet.)

hogy egy hasonlóan tárgyilagos, ellenkező elvű megfigyelő konklúziói teljesen egyeznének a szerzőéivel. A szerző nyilván nemcsak a könyvírás technikáját tanulta el Amerikában, hanem oly nagymérvű tárgyilagosságot is, melyhez itthon aligha jutott volna el.

2. *Neményi Bertalan: A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás.* Budapest, Athenaeum, 1911. 1561. (Modern Könyvtár, 85—88 szám.)

Ha a szerző az előbb ismertetett könyvet olvasta volna, a magáét bizonyára másként írta volna meg, vagy talán fölöslegesnek is találta volna megírását. Tele van e könyvecske tárgyi és logikai hibákkal. Igaz, hogy egy mű értéke nemcsak attól függ, hogy mennyi rossz van benne, hanem első sorban attól, hogy mi jót nyújt. Azonban kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy a szerző a kimutatható hibák ellensúlyozásául bajosan állíthatna szembe valamit.

Említsünk föl néhány formai hibát. A könyvben nemcsak tárgymutató, de még tartalomjegyzék sincs. A szerző egyre-másra használ teljesen fölösleges és egyáltalában nem közkeletű idegen szavakat, melyeket azonfölül többször hibásan is ír. Pl. egyáltalában nincs ok arra, hogy a munkanélkülieket *sans-travail*-oknak nevezzük, vagy az ellensúlyozást „kontrabilancírozás”-nak; a ritkán lakottságot sem szükséges oligantrópiának nevezni, különösen, ha valaki nem tudja, hogy ezt nem szabad *olyganthropia*-nak írni; *elbow-room* (szabad mozgás) nem írják két l-lel, mint ezt a szerző háromszor egymás után teszi.

Néhány tárgyi hiba: Téves állítás az, hogy nálunk „óriási arányokban” tódul a városokba a népesség (0.9). Magyarországon a városokba tömörülés Európa többi országaihoz képest még csak igen enyhe formában mutatkozik. Roscher nem „joggal mondhatta, hogy a kivándorlás mentette meg Írországot a nép-pusztulástól, mert ott tényleg túlnépesség uralkodott.” Mikor Írország népessége 8 millió volt (a mainak csaknem kétszerese), igaz, hogy az emberek éhen veszttek. De korántsem azért, mintha a föld nem tarthatta volna el a népességet, hanem, mert az ír földműves nem kapta meg azt, amit termelt. Egykorú íróktól jól tudjuk, hogy amely országút szélén éhenholtak hullái heverték, egymást érték a rakott kocsik, melyek a kikötőbe vitték a földesúrnak járó haszonbér fejében a gabonát. Írország a legnagyobb éhínség idején is élelmiszerkivivő országgént szerepel, mely kivitel többnyire tőkekamat és földjáraadék volt, melyért semmi sem jött cserébe és az ír éhínségnek nem a népesség csökkenése, hanem a megijedt földesurak által engedélyezett törvényhozási enyhítések vetettek véget. Azt írja a szerző: „Tudvalevő (!), hogy talán nincs még egy civilizált állam a világon, ahol olyan gyorsan lehetne megszerezni az állam-

polgárságot, mint Amerikában.” Erről azonban a szerzőn kívül aligha tud valaki. Tény az, hogy az állampolgárság megszerzése jelenleg talán sehol sem nehezebb, mint az Egyesült Államokban. Így aztán a szerző teljesen tévesen magyarázza azt, hogy az amerikai szakszervezetek miért kötik a tagfölvételt az állampolgársághoz. Ő azt hiszi, hogy azért, hogy ezzel rákényszerítsék az idegent az állampolgárság megszerzésére, aminek „legtöbb munkás készségesen eleget is tesz” (150. l.); holott e követelés oka egyszerűen az, hogy a szakszervezeteknek jogcímük legyen az idegeneket távoltartani maguktól.

Néhány logikai hiba. Az ok és okozat fölcserélésére találhatunk két klinikai esetet: 1. Nem azért vándorolnak ki valamely vármegyéből a lakosok, mert a munkabér nagy (17—18 l.), hanem azért nagy a munkabér, mert a lakosok kivándorolnak. 2. A szerző azt igyekszik bizonyítani, hogy helyenként a lakosság ritkasága egyrészt munkáshiányt, másrészt kivándorlást okoz. (Mindenesetre furcsa elmélet, mert hisz az még csak érthető, ha valaki a túlnépességet mondja a kivándorlás okának, de bajosan képzelhető, hogy az igazi ok a népesség ritkasága lehessen.) Ebből azt következteti a szerző, hogy mivel Árvában a lakosság ritka volt, tehát kivándorolt, ellenben mihelyt a szomszéd vidékről kezdtek odaköltözni mások és a lakosság ritkasága csökkent, akkor a gazdasági helyzet javult és a kivándorlás alábbhagyott. Holott tényleg fordítva: miután Árvából kivándoroltak, tehát javult a helyzet (a munkabér), tehát odaköltöztek a szomszéd vidékről. Ha a kivándorlás csökkent, ennek oka nyilván Amerikában keresendő, de semmiesetre sem abban, hogy most már sűrűbb a népesség. Egyébként a szerző megoldásul azt ajánlja, hogy a munkanélkülieket Bács-Bodrogból telepítsék a felvidékre. Nem valószínű, hogy e javaslatot az érdekeltek elfogadnák. A szerző elfeledi, hogy a munkásoknak nem munka kell, hanem munkabér. Hisz ha minden áron (pl. ingyen) akarnának dolgozni, otthon is kapnának munkát. Ha pedig az árvai munkabér nem felel meg az árvaiaknak, miért felel meg a bácskaiaknak?

Lehetetlenség mosoly nélkül olvasni, hogy az ily áttelepítésekre a szerző legjobbaknak tartaná ahelyi hatóságokat, pl. a szolgabíróságokat. (Ezzel a mondással bizonyára rászolgált az akadémiai dicséretre!)

Nem kis naivságot mutat az a javaslat, hogy a magyar állam tartson fönn oly lapokat Amerikában, melyek „a visszavándorlás nagy előnyeit festenek olvasóik előtt”. (81. l.) Úgy látszik, a szerző arra számít, hogy az amerikai magyarok azonnal belátják, hogy visszavándorolni jó, mihelyt a magyar állam ezt kijelenti. Azt azonban alig érthetni, hogy a szerző mily alapon képzei, hogy Amerika vagy bármely más állam a világon egy másik állam visszavándorlási akcióját szó nélkül tűrje. Nem hagyható szó nélkül a statisztikának gyakran minden ok nélküli használata oly tények bizonyítására, melyek úgyis kétségtelenül bizonyosak. Néha úgy hat ez, mintha valaki statisztikai táblá-

zatokkal akarná igazolni, hogy Magyarországon januárban több hó esik, mint augusztusban.

Hiba lenne, ha a szerzőt elkedvetlenülé e bíráló. Hír szerint 18 éves korában írta dolgozatát, amikor egy ily dolgozat megírása, úgy ahogy van, tehetség és nagy szorgalom jele. Ha ereje hiányzott is föladata teljesítéséhez, oly olvasottságot mutat, mely általában is, de kivált fiatalembernél ritkaság. Aki ismeri a kivándorlási irodalmat, megállapíthatja, hogy szerző mindent elolvasott, amihez hozzáférhetett. Bizonyára voltak és vannak igen jeles írók, akik ily fiatalon sokkal gyöngébb dolgozatokat írtak, de viszont nem részesültek abban a kitüntetésben sem, hogy ily fiatalon akadémiai dicséretet kapjanak. Kár, hogy a kitüntetés értelmi szerzőjének neve homályban marad; mindenestre jobban rászolgáltatna a kipellengérezésre a szerzőnél, akinek a jövőben az akadémiánál lelkiismeretesebb és szakértőbb bírálókát kívánunk.

B. R.

Az olasz imperializmus kérdéséhez (Robert Michels: *Elemente zur Entstehungsgeschichte des Imperialismus in Italien*. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 1912. I. u II. Heft. Tübingen.)

A kiváló torinói professzor az olasz imperializmus aránylag késői felébredését annak tulajdonítja, hogy Olaszország, mint egységes állam nem foglalt magában heterogén elemeket, másrészt gazdasági gyöngesége folytán a hatalmi terjeszkedés nem fejlődhetett erőszakos ösztönné. A defenzív patriotizmus a visszaszerzési törekvésekben tombolta ki magát (irredentizmus); az offenzív fellépés aránylag rövid életű s Tripolisszal lett nyilvánvalóvá.

Az imperializmus késői kialakulásának mindenekelőtt demográfiai okaival foglalkozik. Az európai és amerikai kivándorlás a hetvenes évektől kezdve Olaszországnak folyton fokozódó vérvesztéseget jelentett. A kivándorlók legnagyobb része földmunkás: 1886 — 1890-ben 56,9%, azóta az arány némileg csökken. Távol élt Itáliától 1871-ben már körülbelül 450.000 ember, 1909-ben pedig 5,163.000, amiből 4,300.000 Amerikára esik. A kivándorlók közül 40%-a jön vissza : az utolsó húsz évben otthagya az anyaországot 4,900.139 ember s hazatért 2,100.684, a veszteség tehát 2,799.455. A nagyarányú kivándorlás okai: a munka hiányos szervezete, a természeti erők elégtelen kihasználása, a sok latifundium s az intenzív földkultúra hiánya. Kétségtelen, hogy észszerű gazdálkodás és az állami szerveknek bizonyos visszasságokba való energikusabb beavatkozása által a kivándorlók száma jelentékenyen csökkenthető lett volna. Ép oly kétségtelen azonban Michels szerint, hogy a kivándorlók egy tetemes kontingense még így is fenmaradna, mert magában Itáliában útját állja a fölös emberanyag abszorbeálásának: a) Az országnak az ipari nyersanyagokban való szegénysége; az a nagyszabású industrializmus, amely például Németországban a kíván-

dorlás csökkenésével, erős népszaporodással s a bevándorlás fokozódásával járt karöltve, Olaszországban már csak az általános szénhiány következtében sem fejlődhetett ki. Igaz, hogy 2,642.040 lóerőt tesz az ország kihasználható vízierete, de egyrészt nincs eléggé kiaknázva, másrészt a szénét úgysem tudná teljesen pótolni. Ezenkívül: b) A nagy népsűrűség, 121 lélek esik egy négyszögkilométerre, de a jóformán lakatlan területek leszámításával 178, Szicíliában néhol 229, ami még Belgium és Anglia átlagát is felülmúlja. Végül: c) A természetes szaporodás, amely évente mintegy $\frac{1}{4}$ millióra rúg, Olaszország 1870-től 1900-ig 15%-kal gyarapodott. Egy házasságra 4.53 gyermek esik, tehát közvetlenül a vezető Oroszország után (5) következik, Poroszországgal egy sorban.

A kivándorlás nemzetgazdasági hatásai Michels nézete szerint az évi 400—500 milliónyi pénzküldemény ellenére is kedvezőtlenek. Az elveszett ember-tőkén felül egy állandó ipari konkurrencia is fejlődik ki az anyaország és az emigránsok közt: számos iparágban és mezőgazdasági produktumnál feleslegessé teszik a maguk tevékenységével a hazai exportot. A kivándorlásért való rajongás tehát semmi esetre sem indokolt: a délamerikai Nagy-Itália csak lázalom volt, annál is inkább, mert az olasz idegenben tőkeszegény, műveletlen és magárahagyott. Francia és angol tőke dolgozik mindenhol, Dél-Amerikában épügy, mint Észak-Afrikában.

Ezzel Michels áttér a gazdasági imperializmus kibontakozására s mindenekelőtt a tőke szerepét vizsgálja. A gyarmatosítás szerinte azért csábító, mert idegen, friss területeken olcsó telekárak s üres térségek várnak a hódítóra, a belföldi vállalkozás gyenge, a munkabérek alacsonyak s így nagy nyereségekre van kilátás. Az olasz ipar viszont sokáig idegen tőkével és technikával dolgozott (gép-, textil- és hangszergyártás stb.); idegenek alapítják vagy legalább vezetik a gyártelepeket; Szicíliában a vállalatok $\frac{2}{3}$ -a angol kézben van: a villamos üzemek pedig javarészt belga és francia pénzzel élnek. Olaszország tehát saját tőkéivel nem gyarmatosíthat: Tripolisz is csak francia vagy angol tőkével aknázható ki. Olasz munka és idegen pénz, ez a jellege Amerikában épügy, mint Afrika északi öblén. Ami pedig a konzumot illeti, Olaszország 59,7%-a mezőgazdasági művelés alá esik ugyan, mégis behozatalra szorul: 1910-ben termelt 41,686.000, behozott 14,375.630 métermázsza gabonát. Az ideális célt tehát: az agrár és ipari teljes önkielégítést Olaszország sem érte el. A mai kifinomodott kultúra idegen termelvényeket is kíván s így idegen területek gazdasági meghódítását: íme, az imperializmusnak a gyarmatszerzés az ösztökélője. A kérdés csak az, miért ép Olaszországnak (amely a gabonabehozatalban is aránylag elég hátul áll, kellene megvalósítani azt az ideált, hogy az élelmiszerforrások teljes biztosítása végett fölös idegen mezőgazdasági területeket szerezzen? Az olasz export-kereskedelem sincs annyira kifejlődve, hogy az imperialisztikus politikát igazolná: Dél-Amerikát illetőleg régebben Itália volt első helyen, 1898-ban megelőzte az angol, 1899ben az Egyesült-Államok is, ma pedig az ötödik sorban.

A politikai imperializmus, vagyis a harcias terjeszkedés

szükséglete az európai államok gyarmati hódításainak velejárója. A régi, defenzív olasz nacionalizmus mellé egy új, gőgös és forradalmi nacionalizmus került, amely el akar szakadni a hármasszövetségtől, de független akar maradni a francia-angol entente-től is: Olaszország egyedül legyen világhatalom! Ezt a szertelen nagy vágyat egyfelől a jubileumi nagy mámor, másrészt Marokkó meghódítása élesítette ki. Olaszország közrejátszott Marokkó Franciaországnak való adományozásában, de nem kapott érte semmit: Anglia és Franciaország ölelő karjaiban kielégítetlenül sápítózott.

A tripoliszi harc, Michels szerint, eddig csak kettőt eredményezett: a török-olasz kereskedelmi összeköttetés megszakítását és az olasz hadsereg-szállítók reneszánszát. Kérdés, vajjon Tripolisz meghódításával új piacok nyílnak-e meg Olaszország előtt? Michels tagadólag válaszol. Tripoliszt a török indolencia és a lakosság szegénysége annyira elgyöngítette, hogy Olaszország 1910-ben mindössze 4,400.000 líra értékű árút importált. Az esetleges tényleg való meghódítás után legfeljebb az ottani olasz katonaság ellátása körül és az idegen árúkra való magas vám kivetése mellett lehet némi eredményt produkálni, viszont a háború alatt Anglia és Ausztria kiszorítják Olaszországot a keleti piacról. Ha demográfiailag nézzük a kérdést, meg kell állapítani, hogy csak a szicíliai és tuniszi, valamint a délamerikai olaszság letelepedésére lehet számítani; kétséges azonban, hogy milyen anyagról lehet szó. Már eddig is tömegesen kérnek ugyan útlevelet Tripoliszba, de javarészt munkanélküliek, kalandorok és kéjnyökök. Tripolisz nem fogja belátható időn belül Amerikát helyettesíteni. A nagy szegénység és a tartós szárazság; a gabona, és bortermelés elhanyagoltsága (amivel szemben minden termékeny föld már le van foglalva); bizonyos mezőgazdasági tevékenységek (datolya- és tevetenyésztés), amelyeket az olaszok nehezen tanulhatnak el; a belső munkaerő olcsósága és a háború rettenetes pusztításai mind arra mutatnak, hogy Tripolisz meddő befektetés marad. Michels végül felveti a kérdést, vajjon egy olyan országnak, ahol a lakosság 48%-a analfabéta, ahol a kolera-betegek rálőnek az orvosokra és megostromolják a kórházakat, ahol óriás területek hevernek ugaron, ahol a munkásvédelem kezdetleges, ahol javarészt nincs elég víz, egy ilyen országnak van-e joga gyarmatosítani, a maga „civilizáció”-ját más népre ráerőszakolni s nem jelenti-e az efajta erőmegfeszítés az anyaország elsorvadásának veszedelmét? Az olasz imperializmus szerinte nem gazdasági jellegű, az olasz tőke nem expanzióra, hanem intenzitásra és szervezésre szorul: új piacok megszerzésére gyenge. Ez az imperializmus ellentétben a többi népekével, politikai és demográfiai háttérű: a nemzeti önérték féltelenségét és a felesleges embertömegeket akarja lecsapolni. Nem lehet tehát más pozitív következménye, mint nagy ipari, szociálpolitikai és kulturális pangás és egy újabb súlyos adóteher.

Ez Michels szerint a tripoliszi kaland, illetve az olasz imperializmus mérlege s az ő mérlege talán az egyetlen, mely nem kell, hogy elpiruljon a független tudomány mértékhitelítő fóruma előtt.

K. M.

Folyóiratszemle

Les Annales de la Régie Directe. 1911 szeptember. *E. Milhaud* összeveti a francia és belga állami és magánvasutakon a munkásoknak nyújtott kedvezmények adatait, s a következő eredményekre jut: 1. Úgy a francia, mint a belga államvasutak vonalain a munkásjegy-bérletek általában olcsóbbak, s a távolságok, melyekre a bérlet kiterjed nagyobbak, mint a magánvasutakon. 2. A belga magánvasutak által nyújtott nagy kedvezmény, mely csaknem utóléri a francia államvasúti kedvezményeket úgy magyarázható, hogy a belga államvasút nagykiterjedésű hálózata szabályozólag hat a kis magánvasút-társaságokra, míg Franciaországban, ahol az állam kezében lévő néhány kis vasútvonallal szemben hatalmas magánvasúttársaságok állnak, ez az eset nem fog fenn. — *G. Nestler Tricoche* ismerteti a községi üzemnek fejlődési menetét az Egyesült Államokban, ami az üzleti vállalkozások hazájában bizonyos üzemágakat illetően még csak a kísérletezés és kezdeményezés stádiumában van. Felsorolja azokat a városokat, melyekben a vízszolgáltatást, villanyvilágítást, gázüzemet vagy házi szemet-elszállítást újabban községi kezelésbe vettek, s a legtöbbször mutatja ki a fogyasztóknak kedvező árcsökkenéseket, mely a vállalatoknak községi házikelésbe való vételét követte. Ezen üzemeken kívül szép számban vannak községi kórházak, parkok, gyermekjátsszöhelyek és különböző jóléti intézmények.

Ugyanaz, 1911 november. *E. Milhaud* ismerteti az állami és községi kezelésben lévő üzemek és vállalatok különböző rendszereit, kifejti az azoknál megnyilvánuló irányelveket, s végül rámutat mindezen üzemeknek és vállalatoknak nagy jelentőségére a társadalomgazdaság szempontjából. Érdekes fejtegetéseit így végzi: „A nagy kapitalista vállalatok legújabb gazdasági módszere: a monopólium, mely lehet nemzeti vagy nemzetközi. Miután ezek a vállalatok csakis a haszon fokozását tartják szem előtt, a termelésnek tudatos és önkényes megszorítására, hogy úgy mondjuk, egy bizonyos gazdasági neo-malthuzianizmusra törekednek. Ezzel szemben az állami vagy városi üzem már egy magasabb gazdasági forma és a haladásnak hatalmas tényezője, mert a leláncolt és a határok közé szorított termelési erőket felszabadítja és a tömegek számára új fogyasztási lehetőségeket nyit. Ugyanezt tette a nagyítóke másfél század előtt az előjogait féltékenyen őrző céhrendszerrel szemben, s lehetővé tette az óriási módon növelhető termelést, s a technikai, gazdasági és szociális haladást. Ennek nyomában kialakult a társadalomgazdaságtan tudománya, mely ez új gazdasági rendszerek tanulmányozását, teóriájának kiépítését és normális fejlődésének elősegítését tekintette feladatául. A társadalomgazdaságnak ma is ehhez hasonló rendeltetése van.”

Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie. 1911 6. számában *Bayertal* az intelligencia és az agyvelő nagysága közötti vitás összefüggés eldöntéséhez szolgáltat adatokat, több mint 10.000 iskolásgyermeken végzett mérései alapján. Hangsúlyozza, hogy nem az iskolai osztályzatok, tehát nem az emlékezőképességen alapuló tudásra, hanem a természetes értelmi képességekre támaszkodik. Az agyvelő nagyságára az ú. n. fejbőségéből következtet. A következő eredményekre jut: 1. Minden fejbőség mellett megtalálható az intelligencia mindenféle foka. 2. A nagyon tehetséges vagy az átlagon fölüli intelligenciájú tanulók percentszáma sokkal nagyobb az átlagos fejbőségen felül, mint azon alól; 3. A hasonló korú és nemű legtehetségesebb tanulók minimális fejbősége nagyobb, mint a csupán átlagon felüliek minimális fejbősége, tehát a fejbőség alsó határa abban az arányban emelkedik, amint a szellemi erők fokozódnak. Végeredményben: a nagyobb agyvelő mégis csak nagyobb intelligenciával jár együtt.

Correspondenzblatt der Generalkommission. 1912 február 17. *Richard Calwer* egy új árstatisztikát és annak első eredményeit ismerteti. Ugyanis 1911-ben 175 német városban ugyanazon módszer szerint adatokat szereztek be a legfontosabb élelmiszerek áráiról. Ezekből egy index-számot készítettek, mely szám 1911 januárjában 25.50 márkára rúgott, azaz egy tengerész háromszoros élelmiszer rációjára. A többi hónapokban a következőképpen alakult ez az index-szám: február 2361, március 2360, április 23.80, május 2372, június 23.97, július 24.37, augusztus 2465, szeptember 24.77,

október 24.88, november 24.64, december 24.60. Az emelkedés átlaga 1.10, azonban Elzászban és Posenban meghaladja jóval a 2 márkát, sőt Braunschweigban még a 3 márkát is, míg ellenben Nyugatporoszországban csak 47 és Hessen-Nassauban csupán 16 pfennigre rúg az áremelkedés. Összehasonlítást az előző évekkkel nem lehet tenni, mert a fölvételek új módszerek szerint történtek; e statisztikának csak akkor lesz igazán nagy értéke, ha majd lehetővé lesz téve nagyobb időközök áralakulásainak az összehasonlítása.

1912 március 23. A német munkás biztosítás eredményeit ismereti egy nagyobb, részletes statisztikai adatokat tartalmazó kimutatásban. Betegpénztár volt Németországban 1910-ben 23.188, ezekben volt biztosított tag 13,069.375. A pénztárak összes bevétele volt 445,293.937 márka, az összes kiadások 423,610.787 márkát tett ki; vagyonállományuk 296,436.755 márkára rúgott. Ezenkívül volt 168 bányamunkás-pénztár 884.513 taggal, mely pénztáraknak 41,530.933 márka bevételük és 35,128.955 márka kiadásuk volt. Baleset ellen 27,553.572 munkás volt biztosítva; a pénztárak bevétele 219,264.314 márka, kiadása 228,048.898 márka volt, ugyancsak 1910-ben. A rokkant-pénztárak bevétele 254,454.000 márka, kiadása 166,407.000 márka volt, vagyonállományuk 1.668,825.600 márkát tett ki. Az egész német munkásbiztosítás főnállása óta a következő eredményeket mutatja föl: kifizettek betegsegélyezésre 4.307,837.572 márkát, baleseti kártalanításra 1.969,115.458 márkát, rokkantsegélyre 2.007,341.172 márkát. A pénztárakba befizettek: a munkások 4.611,969.469 márkát, a munkaadók 5.218,743.069 márkát, a Német birodalom 649,764.552 márkát.

Kampf. 1912 március. *Otto Bauer* a nemzetiségi kisebbségek asszimilációjának a feltételeit ismerteti. Nagy világvárosok rendszeren asszimilálni szokták az odavetődött nemzetiségi kisebbségeket; ez az asszimiláció annál könnyebben megy, mennél elenyészőbb a kisebbség. A csoportokban, kolóniákban együttélő kisebbségek nem szoktak asszimilálódni. Ugyancsak nagy akadály a asszimilációnak a faji különbség: az árja görög nehezen asszimilálódik a sémi fajokkal, a kínai mindenütt kínai marad. Megkönnyíti az asszimilációt a nyelvi hasonlóság: a zsargon zsidóból Galiciában könnyebben lesz német, mint lengyel. A burzsoázia rendszeren az uralmon levő fajhoz asszimilálódik; a német és a zsidó burzsoázia Magyarországon magyarrá lesz, a kispolgár vevőhöz, üzletfeleihez asszimilálódik. Nehéz az asszimiláció két különböző gazdasági fokon élő nép között; a naturalgazdaságot folytató népek közt a pénzgazdaságot űző zsidó mint idegen faj él. A paraszt és iparossegéd, akik a városba magasabb kultúrviszonyok közé kerülnek, könnyen asszimilálódnak, ellenben a modern öntudatos proletár, aki a saját nemzeti nyelvén elégíti ki kultúrigényeit, már nehezen asszimilálódik. A kisebbség tehát nem minden körülmény mellett asszimilálódik. Bármily hasznos is az osztályharcra az asszimiláció, amennyiben lerombolja az elválasztó falakat a munkások között, a munkásságnak mégis állást kell foglalni az erőszakos asszimiláció ellen.

Basch Imre Budapest községi élelmiszerárúsitását ismerteti. Ez az akció egyrészt azt eredményezte, hogy több lokális árdrágító faktor kiküszöböltetett, másrészt fölvilágosítólag hatott a drágaság okainak fölismerését illetőleg, amennyiben bebizonyosodott, hogy nem a kereskedelem és a közigazgatás a drágaság előidézője, hanem a kormány és a mögötte álló agráriusok.

Ugyanaz. 1912 április. *Otto Bauer* azt a nagy változást ismerteti, melyen a társadalmi fölfogás a legutóbbi két évtized alatt átment. A 90-es években Angliát általánosan a szociális béke hazájának tekintették, senki sem tartotta lehetségesnek, hogy a vállalkozók és a munkások között nagyobb összeütközések legyenek. A nagy vasúti és az óriási bányászstrájk e fölfogásnak megadta a haláldöfést. A 90-es években azt hirdették Németországban, hogy a társadalmi bajokat nem a tőke és munka közti ellentét, hanem az agrárérdekek elhatalmasodása az ipari érdekek fölött okozza. A legutóbbi választásnál az úgynevezett ipari pártok győztek, de egyben nyilvánvalóvá lett az a nagy ellentét, mely köztük főnáll: még annyi összetartás sem volt bennük, hogy egy közös elnököt tudtak volna választani. A 90-es években a forradalom túlhaladott álláspontra volt és azóta lejátszódtak: az orosz, perza, török, portugál és kínai forradalmak. Lehetetlennek tartották, hogy civilizált nemzetek háborút viseljenek egymás ellen: azóta két marokkói válság volt, volt egy annexió

válság és most folyik a török-olasz háború. A választói jog behozatalától Ausztria átalakulását várták, az új parlamentet a Constituantnak tekintették, ma már mindenki belátja, hogy csalódtak. A reformokban való reménykedés kora elmúlt, minden jel a közeledő forradalmakra mutat.

Z. Topalovits a boszniai agrárkérdést ismerteti. Az annektált tartományok agrár lakossága a következőképpen oszlik meg: van 56.642 spahi, vagyis földesúr, 634.791 szabad paraszt és 650.639 kmet, vagy jobbágy, akik a spahik földjének nagy részét örök bérletben bírják és ezért a termés $\frac{1}{3}$ -át, néha többet, néha kevesebbet, az úgynevezett hák-ot szolgáltatják be. A föld 23,40%-át kmetek és csak 9,4%-át a szabad parasztok művelik meg. A föld megkötöttsége a mezőgazdaság romlását vonja maga után. A termőföld majd 10%-os növekedése mellett a termelt gabona mennyisége csökkent. Még pedig: 1892—1896-ban kitett a gabonatermés 5.096.000 mm-át, 1907—1910-ben 4.458.000 mm-át. Az évi lisztbevétel is emelkedik: 1902-ben volt 225.000 mm., 1904-ben 396.000 mm., 1909-ben 429.000 mm. A kmetek és a spahik között állandó harcok dúlnak. Az agrár viszonyokból kifolyó pörök száma volt 1907-ben 16.830, 1908-ban 18.500, 1909-ben 20.580, ezeknek 65%-a a hák megtagadásából eredt. A kmetek általában nem szolgáltatják be önként a hákot, a törvénynek kell ezt rajtuk behajtani. Ez többé kerül évenként az államnak, mint egy oly kölcsönnek az évi törlesztési összege, mely kölcsönből az összes kmeteket meg lehetne váltani. A mostani fakultatív kmet-megváltás nem egyéb, mint a kmetgazdálkodás konzerválása, ez pedig egyrészt az annektált tartományok mezőgazdaságának a romlására, másrészt kmetiázadásokra vezet, melyeknek előjelei már 1910-ben mutatkoztak.

Le Mouvement Socialiste. 1912 február. *Michel Pavlovitch* befejezi a három számon át folytatott cikkét Nagybritánia és Németország vetélkedéséről. Valószínűtlennek mondja a két versenytárs közti háborút. A befejezésben azoknak a kalandos izgatóknak képtelenségét mutatja ki, amelyek német invázióval rémítik a jámbor angol polgárt (és vizont). Hogy a németek 75 — 80.000 embert szállíthassanak partra, a megfelelő felszereléssel, ahhoz 328 hajó kellene, ezek közt 30—45.000 tonnás hajóóriások. És mit csinálhatna nem ennyi, de akár kétszerennyi német Angliában? Elszakítva a hadsereg többi részétől, 160.000-nyi angol hadsereggel, 350.000-nyi polgárorséggel, független lelkű polgárok millióival szemben. Az olaszok kudarca Tripoliszban beszédes cáfolata minden ilyen kombinációnak; pedig ott ugyancsak más erők állanak egymással szemben.

Neue Zeit. Február 16. *Z. Leder* az oroszországi zsidókérdést ismerteti. Régebbi időkben nem tűrtek meg zsidót Oroszországban, az abszolútizmusnak az volt a jelszava, hogy Jézus ellenségeitől nem akar hasznot húzni. Amde Lengyelország fölosztásával nagyszámú zsidólakosság került a cárok fönhatósága alá, amely számára csak bizonyos zónákban engedték meg a letelepülést. Már a nyolcvanas években, a pogromok megkezdése után, tarthatatlanná vált a zsidóság helyzete, azonban az ellenforradalom leveretése után egyenesen kétségbeesítővé vált. Addig az antiszemizmus az abszolút regime ügye volt, ma ellenben „nemzeti” ügy. A cárizmus pogromokkal támogatja ingadozó trónját, a korrupt bürokrácia pogromokkal zsarolja a zsidókat, a feudális földbirtokosság a zsidókban látja a forradalom előkészítőit, akiket ki kell irtani, ha nem akarja, hogy a legközelebb ne csak a kastélyok égjenek, hanem az uraságok fejei is póznára kerüljenek. Az orosz burzsoázia konkurrensait látja a zsidókban, úgy szintén a kézműves és a kiskereskedő is. De ezenfelül: a zsidó gyárosok is szívesebben alkalmaznak orosz huligánokat, kik távol tartják magukat minden osztály-szervezettől, mint „forradalmi” zsidókat. A hatósági üldözést gazdasági bojkottokkal tetézik. Az orosz dumában csupán a szociáldemokrata képviselők szállnak síkra a zsidók egyenjogúsításáért.

Ugyanaz, március 1. *Rudolf Hilferding* visszatér Varga állítására, hogy az arany szaporulatának nincs szerepe a drágaság előidézésében. Neki is ez a nézete, de nem azért, mintha az aranyban, ép úgy mint az élelmiszerekben, nem lenne konkurrencia — hisz az amerikai búza annak idején tényleg leszorította az árakat — hanem azért, mert az arany valutarendszerünk következtében más törvényeknek van alávetve, mint a többi árú. Egy rövid példa megvilágítja e problémát. Föltéve, hogy az állam petróleum-monopóliummal

rendelkeznek és ép úgy üzne petróleum-politikát, mint ahogy a bankok arany-politikát üznek, akkor a következőképen alakulna a helyzet: Lenne pl. állandóan 100 millió liter petróleum készlet. Az állam 30 márkáért adna 100 liter petróleumot és 29,2 márkáért venne bárkitől ily mennyiségű petróleumot. Ekkor a petróleum ára állandóan 30 márká lenne. Ha az új források nem hajtának ekkora hasznot, úgy a készletből fedeznék az előálló szükségletet, mely készlet — erről az állam petróleum-bankpolitikája tartoznék gondoskodni — mindig nagy lenne. Ha olcsóbban lehetne kihasználni a petróleum-forrásokat, úgy az állam ezt az alkalmat nem az árak lenyomására, hanem a készlet fokozására használná föl. Az államok valutapolitikája következtében ez a helyzet áll elő az arany nál is.

Ugyanaz. 1912 március 1. és 8. *Rudolf Franz* a Wagner-problémát fejtegeti. Hosszú időn át Wagnert a munkásság esztétikusai a munkásság részére reklamázták: a Gyűrű-tragédiát a szocializmus eszméjének tették meg. Ennek oka részben Wagner forradalmi múltjában, részben a műveiben vissza-visszatérő megváltási motívumokban rejlik. Most, hogy Wagner emlékiratai megjelentek, módunkban van Wagner eszméit és műveinek igaz értelmét megismerni és így megállapíthatjuk, hogy a róla alkotott szocialista ítéletek nem állják meg helyüket. A negyvennyolcas drezdai fölkelés és Napoleon államcsinja után Wagner hátat fordított az élő valóságnak és az esztétikai lát-szat birodalmába menekült. A megváltás, melyet megénekel, a valóságtól való megváltás. Később tisztára a 60—70-es évek burzsoázijának felfogását teszi magáévé és ennek megfelelőleg alakulnak át műveinek motívumai is: alap-hangjuk az individualizmus, a pesszimizmus és a miszticizmus lesz. A munkásság társadalmi fölfogásának Wagner művészetének eme konzekveneciához semmi köze sincs, számára csupán művészete, mint művészet bír értékkel.

Die Parteien. Urkunden und Bibliographie der Parteienkunde. Herausgegeben von Rieh. Schmidt u. Ad. Grabowsky. Redaktion: Ludw. Bergsträsser. Arth. Blaustein. Bd. 1, Heft 7, 1912. Berlin: Heymann. Pro Band 70 Mark.

Jellemző Németország politikai elmaradottságára, és épen úgy a német politikai tudomány elmaradottságára, a németeknek az az új törekvésük, hogy a politikai pártok tanát új tudománynak tegyék meg. Lassan-lassan rájöttek arra, amiről az amerikai és angol államtudományban és politikai irodalomban, a francia szindikalista és monarchista irodalomban egész könyvtárra való régen tanúskodik már: hogy t. i. a demokrácia az államtudománynak más problémákat is ad föl, mint közjogi tételek analizálását, az állam fogalmának tisztán jogi elemekből megkonstruálását. Amily gyorsan elfelejtették Lorenz v. Stein kezdeményezéseit, aki társadalmi alakulásokból és szociális szükségletekből vezette le közigazgatásánát, épen olyan makacsul szegték magukat újabbak ellen, akik, mint például Gumplovicz, nyíltan is hadat hirdettek a német egyetemeken uralkodó, merőben jogász államtudomány ellen, amely eleven társadalmi erőket észrevenni nem akart, hanem az alkotmányokból, a birodalmi alaptörvényből és más jogi tételekből vonta, le mélyértelmű következtetéseit a német politikai élet izgalmas ellentéteire. És annyira elvesztették az egyébként filozofikus németek ezen a téren minden elméleti érzéküket, hogy az állam tudományát, a politikát, törülték egyetemeik tanrendjéből. Ez a közjogászat, amelynek tudományértékét és gyakorlati hasznát mi is ismerjük egyetemi közjogunk és parlamenti harcaink rettentő sivárságából, most lassan ráeszmél, hogy vannak más problémák is, mint a Bundesstaat vagy Staatenbund jogi fogalma s több efféle, hogy osztályok vannak és osztályküzdelmek, társadalmi kérdés, politikai pártok, pártvezérek, tömegek, érdekek, gazdasági szükséglet, erőszak, hatalom s száz más, nem jogi, hanem társadalmi kategória, amelyből az államélet alakulásait és jogi formáit is jobban lehet megismerni, mint a paragrafusokból. S hogy erre rájönnek: minthogy németek, mindjárt új tudományt konstruálnak abból, ami tulajdonképen nem más, mint a politikai tudomány, amelybe természetesen a mai élet új problémákat visz be. A hűbéri társadalomban, az abszolutisztikus vagy arisztokratikus rezsimben a tömegek állandó politikai szervezkedései nem játszottak szerepet. Ezért az akkori államtudománynak nem volt arra oka, hogy a politikai pártokkal foglalkozzék, amelyek a demokráciának sajátos alkotói és alkotásai. De a görög és római államtudománya számára ez csakúgy probléma, mint ahogy a demokratikus angolszász államok teóriái és teoretikusai számára két emberöltő óta az. A demokrácia klasszikus

elméledőiről nem is szólva: Bryce és Ostrogorski könyvei ugyan mi más, mint amit a németek most neue Wissenschaft-nak, Parteienkunde-nék keresztelnek el. Kezde Michels, egyébként igen érdekes és sok újat mondó könyvében, most pedig az új folyóirat és annak jó konzervatív vezetői sem adják alább. „Új tudomány küzdötte ki az utóbbi években létjogosultságát: a párttan (Parteienkunde) — mondják bevezetésükben. „Egyes pozitív alkotások épen úgy hozzájárultak ehhez, mint az egyre erősödő érzés, hogy ilyen tudományra szükség van. Mind világosabb lett, hogy a pártoknak, mint a kutatás tárgyának eddigi elhanyagolása nem jelent sem többet sem kevesebbet, mint olyan erők figyelmen kívül hagyását, amelyek talán legelső sorban szabják meg politikai és törvényhozó életünk irányát.”

Ha ugyan ez a megismerés — mind mondtuk — nem is új s a tudomány sem új, a most megindult folyóirat mégis nagy nyeresége lehet az államtudománynak. Nem elméleti orgánumnak készül, hanem anyaggyűjtő központnak s azt hisszük, ezzel sokkal értékesebb hivatást teljesít majd, mintha a szerkesztők újabb teoretizáló folyóirattal gyarapították volna az amúgy is túltengő folyóirat-irodalmat. Azt, akinek a legújabb kor politikai története és a mai demokrácia elmélete a kutatás-tárgya, de azonkívül a publicistát is, végtelenül fáradtságos és sokszor eredménytelen előmunkálattól fogja megkímélni az új folyóirat, ha beváltja programját és legelső a pártokról szóló „újságokban, folyóiratokban és alkalmi kiadványokban szétszórta, sokszor nehezen hozzáférhető és eddigelé túlnyomó részt használatlanul elpusztult anyagot rendszeresen gyűjti”. Ez az anyag kétféle: egyrészt az okmányanyag, amelyet pártiratoknak is lehet nevezni, vagyis hivatalos nyilatkozatok, programok, fontos határozatok, választási főelhívások, másrészt fontosabb cikkek, amelyekkel egyes pártlapok és pártfolyóiratok az aktuális kérdésekkel szemben állást foglalnak. Az új folyóirat mindkét fajta anyagra kiterjeszi figyelmét, a fontosabbakat teljesen, másokat kivonatosan közöl s bevonja gyűjtése körébe nemcsak a politikai párt néven ismeretes szervezeteket, hanem a nagy érdeképviseleteket is, a szakszervezeteket, a munkáltató szövetségeket stb. Kiterjeszkedik a lapokban közölt történeti cikkekre is és a pártok összetételének statisztikai vizsgálatát is programjába vette. Mindezzel valóban teljes forrás-gyűjteményévé válhat a pártok ismeretének.

A modern demokráciákban a közvélemény a legerősebb politikai erők közé tartozik s ennek az erőnek szervei a pártok és az újságok. A francia forradalmat megelőző időkben nyomtatás formájában a könyvek — és sokszor vaskos könyvek — képviselték azt, amit közvéleménynek lehetett nevezni s a könyv olvasók kis köre volt a párt; valami, amit a mai angolszász, francia, német *machine*-hez hasonlítani sem lehet. Ma minden országban vannak nagy irodák, amelyek a világ napisajtóját figyelemmel kísérik s szelvényekkel és kivonatokkal ellátják a bankárt, a politikust, a tudóst. Ezek az üzleti vállalkozások a legfigyelemreméltóbb tünete a politikai erők változásának: a tömegszervezetek és azok szervei a mai alkotmányok fentartói és az alkotmányváltozások tényezői. Komoly államelmélet nem mellőzheti őket. Az új folyóirat a legkomolyabb elméleti és gyakorlati szükségletet elégíti ki tehát, ha gondos figyelemmel és pártatlan kritikával gyűjti össze a tömegmozgalmak irodalmi manifesztációit. Az első szám igen biztató erre.

A *Die Parteien a Zeitschrift für Politik* melléklapja s ennek előfizetői ingyen kapják. sz. e.

Sozialistische Monatshefte. 1912 február 15. *Forel* az alkoholtilalomnak a szocializmushoz való viszonyát fejtegeti. Az Egyesült Államok egyes részeiben megvalósították az alkoholtilalmat, ennek dacára nem csökkent az alkoholfogyasztás, mert titokban árulják az alkoholt, vagy a gyógyszerárakban szerzik be. Ennek a tilalomnak tehát csak az lett a következménye, hogy a képmutatás terjedt, amiért is sok szocialista ellene van az alkoholtilalom behozatalának. Ez helytelen álláspont. A hiba ugyanis nem a tilalom behozatalában, hanem abban áll, hogy az egyes állam csak az árusítást tilthatja el, nem pedig a behozatalt, továbbá, hogy a washingtoni kormány jogában áll a tilalom dacára egyeseknek az alkohol darusítását megengedni, amely jogával él is a kormány. Az mindenesetre igaz, hogy az alkoholtilalom egymagában nem minden, annak behozatala előtt a lakosság széleskörű fölvilágosítására van szükség.

Erőszakos rendszabályok nélkül azonban nem lehet boldogulni. Ezek nem állnak ellentétben a szocializmussal, mely nem jelent individualisztikus anarchiát.

Ugyanaz. 1912 március 14. *Ludwig Quessel* a szociáldemokráciának a monarchiához való viszonyát fejtegeti. A német szociáldemokráciának szemrehányásokat tesznek, mert republikánusnak hirdeti magát, de mit sem tesz a köztársaság érdekében. Ez joggal illeti meg őt, már amennyiben tényleg annak hirdeti magát. De viszont az is igaz, hogy a szociáldemokrácia nem zárja ki a monarchikus államformát, ezért tehát nem is kell okvetlenül küzdelmet folytatnia a monarchia ellen. Egyébként is a két államforma között nincs is lényeges különbség. A republikánus Franciaország ép oly monarchikus, mint Norvégia vagy Belgium, mely államok élén királyok állanak, viszont a monarchikus Anglia ép oly republikánus, mint Franciaország, melynek élén köztársasági elnök áll. A kérdés nem is az, hogy monarchia vagy köztársaság, hanem, hogy parlamentáris kormány-e vagy sem. Egy parlamentárisan kormányzott monarchiában az államfőnek nincs több joga, mint a köztársaság elnökének. A trónöröklés nem mérvadó körülmény. Hisz Anglia Cromwell idején köztársasággá alakult át, az elnök mégis haláláig viselte e tisztséget és utódját is maga az elnök nevezte ki. A német szociáldemokráciának a parlamentáris kormányformáért kell küzdeni, ezt pedig csak úgy érheti el, ha közös blockot alkot a polgári pártokkal és minthogy ez reprezentációs kötelezettségekkel vac egybekötvé, a párt minden további nélkül eleget tehet ezeknek.

Szabad gondolat. 1912. 1. sz. *Wilhelm Ostwald* egyik „vasárnapi prédikációját” közli, mely szerint a tudomány sohasem tesz mást, minthogy a történés zűrzavarában elszigetelten fölmerülő jelenségeket egy nagyobb jelenség részeinek ismeri föl, melyek mindig azonos módon ismétlődnek, s ezért az egyik vég észleléséből a másik vég bekövetkezése előre megmondható. Az első kísérlet egy-egy összefüggés megállapítására sosem mutatkozott minden tekintetben helyesnek, de mindig volt benne valami helyes mag, amelyről egyrészt csak függelékeket kellett eltávolítani, másrészt új összefüggéseket kellett hozzáilleszteni. A sosem szünetelő tökéletesítő munka a tudomány jóslásait mind pontosabbakká teszi. Hogy valamely tudományos problémát ma még nem tudunk megoldani, nem bizonyíték amellett, hogy sosem fogjuk megoldani. A valószínűség inkább a dolgok között levő nagy általános összefüggés mellett szól. — *Bús Ernő* szerint a katolikus autonómia követelése nem más, mint annak a törekvésnek leplezése, hogy az egyház számára törvénnyel biztosíttassék a saját s a kormány kezelésében lévő vagyon tulajdonjoga, vagyis, hogy az állam tulajdonjogáról az egyház javára mondjon le.

Ugyanaz. 2. sz. *Bús Ernő* folytatja a katolikus autonómiáról szóló tanulmányát. A róm. kat. egyháznak nem lehet megadni az autonómiát, mert már van autonómiája, a magyarországi kat. egyháznak pedig azért nem lehet megadni, mert ilyen jogalany sem a magyar, sem az egyházi jog szerint nincsen, megalkotását a kat. egyházjog nem engedi meg, s bár a magyar jog lehetővé teszi nemzeti egyház megalkotását, a kat. érdekeltség azzal nem kíván élni. Az autonómiát követelő 1871-iki kongresszus a király kinevező és egyházi javadalom-adományozó jogát illuzóriussá kívánja tenni, amennyiben nem felelős minisztere, hanem egy, a királytól el nem mozdítható önkormányzati szervezet, az igazgató-tanács útján gyakoroltatná vele ezt a jogát. Az iskolai autonómia a vallásoktatáson, a papi és zárdái nevelésen kívül még a tanrendszer megállapítását is az egyháznak követeli. — *Székey Artúr* Pikier belátásos elméletének és Oppenheimer tanításának a történelmi materializmushoz való viszonyáról ír.

Szocializmus. 1912 március. *Böhm Vilmos* a gyáripari kizárásról írt cikkében részletesen ismerteti úgy a budapesti gyáripar, mint az általa foglalkoztatott munkásság helyzetét és föltárja a gyakori harcok okát. Míg a német gyáripari munkások 20 – 50% többet keres napi 4,50 márkánál, addig a budapesti gyárakban a munkásoknak csak 16,7% részesül 4,50 koronát meghaladó napibérből. A bérredukciók állandóan napirenden vannak, annak dacára, hogy a gyárak nagyon sok kedvezményben részesülnek az államtól és óriási haszonnal dolgoznak. A harc elkerülhetetlenné vált e vállalatokban és minthogy nagy megrendelésekre voltak kilátásaik, előbb le akartak számolni a munkásokkal. Ehhez azonban a közvélemény megfelelő hangulatára lett volna szükség, melyet

a sajtó, minthogy maga is harcban állott a tőkés kiadókkal, ez alkalommal nem volt képes gyártani. Így aztán kútba esett a kizárás. A harc azonban rövidesen újból ki fog tömni, mert ily mérkőzés elkerülhetetlen.

Varga Jenő az ipari tartaléksereg problémájával foglalkozik. A kapitalista társadalom egyik jelensége az ipari tartaléksereg: állandóan sok a fölös munkás. Marx ennek az okát a kapitalizmusban véli fölfedezni: az új gépek bevezetése nem a munkaidő megrövidítését, hanem a munkások kiszorítását vonja maga után, amiért is sok munkás a tartalékba kerül. Varga szerint téves ez a vélemény. Ha a gépek fölöslegessé teszik a munkásokat, hogy van az, hogy az ipari munkások száma folyton szaporodik? Az ipari tartaléksereget tehát nem a kapitalizmus szüli, hanem a nagybirtok. Ez nem bírja foglalkoztatni munkásokat, akik aztán előzönlik a városi munkapiacot és leszorítják konkurenciájukkal a munkabéreket. Ha az ipari munkásság meg akar szabadulni az ipari tartalékseregtől, a munkanélküliek versenyétől, akkor oly agrár-politikát kell folytatnia, mely megátolja a mezői munkások beözönlését a városokba.

Bresztovszky Ernő a testi és szellemi munka különbségét fejtegeti. Ennek a kérdésnek az eldöntésétől függ az a probléma, mely legutóbb az újságíró-sztrájk alkalmával fölmerült, az t. i., hogy lehet-e szocialista oly újságíró, aki nap-nap után meggyőződése ellenére harcol a munkásmozgalom ellen, mert ezt a kiadó érdeke megköveteli? Minthogy a testi és szellemi munka között határvonal nincs, minthogy továbbá senki se veszi rossz néven a szedőktől, hogy klerikális és munkáellenes lapokat szednek, a kőművesektől, hogy templomot építenek, a tölténygyári munkásoktól, hogy gyilkoló szereket készítenek, ennél fogva az sem járja, hogy szemrehányással illessenek egy szocialista újságírót csak azért, mert állandóan a szocializmus ellen küzd.

Ugyanaz. 1912 április. *Kunfi Zsigmond* Történelmi mértékkel című cikkében a magyar politikai viszonyokat egy magasabb szempontból teszi vizsgálódása tárgyává. A világon óriási jelentőségű események mennek végbe, ezzel szemben mindaz, ami nálunk történik, sivárnak, kicsinyesnek látszik. De csak ha a mindennapi eseményeket önmagukban, egyenként tekintjük. Mert alapjában véve itt is nagy változások történtek és történnek. Egynéhány évtized alatt a munkások ideológiája átalakult, gondolkodásuk a szocializmust uralja. A polgári osztályok is levetik a feudalizmus ideológiáját és saját érdekeiknek megfelelő gondolkozásmód lesz mindinkább úrrá felettük. A politikai pártok is átalakulnak. Néhány év előtt a választójognak még nem volt parlamenti képviselője, ma a parlament egyetlen harcos pártja a reform szolgálatába szegődött. Most pedig egyenesen történelmi fordulópontra állunk, amennyiben a földesúri uralom napjai meg vannak számlálva. Ha azonban ez az átalakulás nem is fog oly gyorsan menni, mint szeretnők, a szociáldemokráciának így is tömegtelen teendője marad, főleg: a munkások szervezése és a lelkek forradalmasítása.

Technik und Wirtschaft. 1912 febr. *Schultze*, a tsingtaui német-kínai főiskola tanára a német kivitel lehetőségeiről szól. Elmúlt az idő, amikor Kínában gyorsan nagy nyereségekre lehetett kis forgalom mellett szert tenni. Amit az utóbbi időkben elértek és belátható időn belül ellehet émi, az kizárólag csak tartós nagy összeköttetések, a tömegüzlet által lehetséges. Ma még nem lehet előrelátni, hogy a politikai változásnak mik lesznek a következményei. Annyi azonban bizonyos: olyan kulturális és gazdaságpolitikai földadat vár ránk, amilyennel csak egyszer volt az emberiségnek dolga, t. i. Amerika fölfedezésekor és meghódításakor. Shanghai már ma is kábító benyomást tesz az először odaérkező idegenre. Hankau a Kelet jövő Chicagója, stb. — *Weiland* a német birodalmi posta 1909-ben bevezetett leszámítoló és csekkforgalmáról érdekes adatokat közöl. Kézpénz igénybevétele nélkül a következő kiegyenlítések történtek:

1909	4,795,650.000	márka
1910	9,085,007.000	„
1911	(becslés) 12,500,000.000	„

1909 végén egy-egy számlatulajdonos követelése átlag 1747 M, 1910 végén 1886 M, 1911 végén 2238 M. Ezzel szemben a Reichsbank giroszámla tulajdonosaira eső átlag 22.484 M, amiből kiténik, hogy a postai csekkforgalom a középosztálynak szolgál, a Reichsbanké ellenben a nagyiparnak és a nagykereskedelemlnek.

Társadalomtudományi Társaság

Irodalom és Társadalom

A *Társadalomtudományi Társaság* március és április havi munkásságának nagyobb részét az Irodalom és Társadalom egymáshoz való viszonya megvitatásának szentelte. E vitaciklust eleitől végig rendkívül nagy és díszes közönség feszült figyelemmel kísérte.

Az érdeklődés oly nagy volt, hogy a Társaság előadótérme szűknek bizonyult és a második üléstől kezdve a Pesti Lloyd társaság dísztermét kellett igénybevevünk.

A bevezető előadást március hó 19-én *Ignotus* tartotta. A vita még ezen az első ülésen kezdetét vette *Diner-Dénes József* és *Schöpflin Aladár* felszólalásaival. Március hó 26-án *Laczkó Géza* és *Dénes Lajos* folytatták a vitát; április 2-án *Giesswein Sándor*, *Jászi Oszkár* és *Vér Mátyás*; április 9-én *Babits Mihály*, *Szini Gyula*, *Kutgsi Elemér* és *Szabó Dezső*; április 23-án *Osvát Ernő*, *Gerő Ödön*, *Pogány József* és *Szende Pál* fejezte be.

A felszólalásokat sorrendjükben közöljük, kivéve azokat, melyeket ismételt felhívásra sem küldött be szerzőjük.

*

Ignotus: Tisztelt Társaság, a felhívás, mellyel Társaságunk az irodalomnak s a társadalomnak netalán való összefüggése dolgában vallott véleményeket itt vitába híja, az ő nemes kíváncsiságát a következő kérdőpontokba foglalja össze:

„Minő hatása van az irodalomnak a társadalmi átalakulásokra és a társadalmi életnek az irodalomra? Hat-e és ha igen, hogyan a társadalmi élet az irodalmi tárgyak, az írói problémák megoldására, továbbá az író kifejezési módjára, szóval az esztétikai formákra? Az irodalom fejlődését belső okokból történő változások, vagy a társadalmi élet alakulásai idézik-e elő? Minő tanulságot nyújt ezekből a szempontokból a magyar irodalom szemlélete?

Valamely irodalmi mű értéke függ-e a benne kifejezésre jutó társadalmi ideáltól? Ha vannak az esztétikai értékmérésnek szociális vonatkozásai, melyek azok s minő viszonyban vannak ezek a szorosabb értelemben vett esztétikai szempontokkal?”

Tisztelt Társaság, tudós vagy tudós hajlandóságú hallgatóság előtt nem kell fejtegetnem, mennyire ott kezdődik a tudományosság, ahol kérdéseket tesznek föl s azokat jól teszik föl. A felelet a kérdés feltevésén fordul meg, sőt a kérdés feltevésében már benne van a felelet. Azt hiszem, a kérdések, melyekkel a Társaság a véleményekhez fordul, igen jól vannak feltéve. Azt hiszem, a felelet majd mindegyikben benne foglaltatik. Sőt benne foglaltatik a felelettel szemben való lelki, belső, titkos állásfoglalás is. Ez nem lehetetlen, nem is tudománytalan, kivált lelkiekben, ahol, hiába, maga a tudomány is, épúgy, mint az irodalom, erősen determinált a társadalmi kölcsönhatá-

soktól. Ahogy a tisztelt Társaság a kérdéseit felteszi, mintha azt mondaná: én mosom kezeimet, én az irodalmi vitát szigorúan tudományos szemmel akarom nézni, s azt se bánom, ha a vita során netalán olyasmi derül ki, hogy az irodalmi mű értéke nem függ a benne kifejezésre jutó társadalmi ideáltól. Előre kötelezem magam, hogy ha ezt bebizonyítják, én, Társaság, elfogadom, annál is inkább, mivel ez az elfogadás csak platói lehet, mert ugyan ki az ördög hiheti komolyan, hogy az irodalmi mű értéke nem függ, legalább többek közt, a benne kifejezésre jutó társadalmi ideáltól is?!

Tisztelt Társaság: legyünk őszinték s valljuk meg, hogy kérdéseink föltevésének érdekeletlen objektivitása alján igen értékes embereknek szubjektív megdöbbenése húzódik meg — még pedig azon való, hogy a világ nem megy egészen a szerint a rend szerint, melyet az ember szinte magától értetődően természetesnek gondol. Magyarországon az utóbbi öt esztendőben nagy irodalmi megújulás ment végbe. Az irodalom divatba jött s felfedezték politikai fontosságát. Új költők bukkantak föl, kik nem voltak hajlandók megnyugodni a tudomásul nem vétetésben, mely akkor a magyar költő sorsa volt. Kiküzdötték a meghallgattatást maguk és mondanivalóik számára, s mikor ez megtörtént: azok, kiket e mondanivalók megdöbbenettek, hagyományos esztétikát, politikai megfontolást és mindent, ami egyáltalában van, megmozgattak, hogy e költőtől az ő költő mivoltukat vitassák el, s mint költőket ütvén őket agyon, egyben a mondanivalóikat is agyonüssék. E mondanivalókból azok, amiket a támadások kipécézték, természet szerint egybeestek — hogy nagyon általános szót mondjak — a politikai radikalizmus tanításaival. Természet szerint, hiszen épen azért pécéztettek ki. A politikai radikalizmusnak tehát érdeke volt s ennek révén meggyőződésévé erősödött, hogy a költészetnek minden politikai irányítástól való függetlenségét hirdesse, a művészetnek minden politikai tolokodástól való menedékjogát állapítsa meg. A szabadságharcok így egybeestek egymással, s a politikai radikalizmus diadalmasan lobogtatta meg az írói szabadság zászlaját. Az írók ezt a diadalt s ezt a szabadságot komolyan vették. Úgy írtak, ahogy nekik tetszett — s ezt annál inkább tehették, mert az író nem is tud másképp írni, mint ahogy neki tetszik. Ez azonban, ahogy általános lett, nem mindenben szolgált elégtételére a politikai radikalizmusnak. Mikor lelkes segítségével, a konzervatizmustól szorongatott irodalmi szabadságnak segítségére sietett volt, önkéntelen úgy tette s azért tette, mint a mesebeli hős, ki öntudatlanul is azzal a magától értetődéssel szabadítja meg a királykisasszonyt a hétfejű sárkány tolokodásától s hogy majd azután megtalálja benne élete társát. E helyett a megszabadított irodalom bájos mosollyal megköszönte a hős radikalizmusnak a szívességét, s még bájosabb mosollyal, elképesztően szemtelen egyszerűséggel ugyancsak úgy, mintha magától értetődő volna, elkezdett flörtölni minden-

féle dandiekkal, olyanokkal is, kik minden hájjal inkább megvannak kenve, mint azzal a bizonyos szociális olajos cséppel. Vagyis: az írók olybá vették a radikalizmus segítségét, hogy ez kutyakötelessége volt, és semmi egyébbel nem akarták leróni hálájukat, mint azzal a faktummal, hogy ők vannak, olyanok, amilyenek s úgy írnak, ahogy írnak. Olyikuk visszamélyedt holmi tömjénes istenességbe, a többszörös családapa kikendőzött ifjú szerelmesnek, a kávéházak proletárja hirtelen felfedezte, hogy Ő exkluzív arisztokrata, s valamennyiük írásán megérzett, hogy egy újfajta mondatcsengés sokkal fontosabb előttük a termékek szétosztásának módjánál. Kába rímjátékokba fogultak bele, s a radikalizmus tyúkjá, mely oly hősi bátorsággal kotkodácsolta volt el fejük fölül a héját, elképedve látta meg, hogy akiket ő csibéinek hitt, leendő harci kakasainak és tojtyúkjainak, voltaképp álhatatlan gácsérfiak, kik léha magukkeletésével úszkálnak a l'art pour l'art vízében.

Tisztelt Társaság, tudom, hogy ez nem is oly mulatságos dolog. Aki mély meggyőződéssel vallom s minden történelemből, de kivált a mi nemzetünkéből ismerem az irodalomnak politikai fontosságát, igen át tudom érezni a csalódást, mellyel minálunk a lelki s a politikai barbárságtól egyszerre szorongatott szabadsági politika elkedvetlenedett a játékosságon, aminek, az ő keserves munkájához képest, ezt az artiztikumot értékelnie kellett. *Ich bin müde, wie ein Jagdhund, und möchte florentinische Nächte schreiben* — gúnyolódott keserűen Böme, mikor a demokrácia legszentebb küzdelmei közepett Heinének nem volt jobb dolga, mint florenci emlékeket írnia egy asszonyról, kihez nyilván sosem volt köze és Paganini játékaról, melyet úgy ír le, hogy megérzik rajt, hogy nem is hallgatott oda, mikor a nagy művész játszott. És Bömetől a mi Petőfinkig a politikai radikalizmus költői keserű megvetéssel fordulnak el Goethétől, ki a fény törését s az állkapcák csontozatát tanulmányozta, mialatt vérzuhatagokban morajlottak körülötte a rabság s a szabadság áramlatai. Ilyen távol időket s ilyen elkönyvelt költészeteket emlétek itt fel, hogy megéreztessem, mennyire nem új ez a mi mostani vitánk s mennyire nem kell szégyelnünk, hogy nálunk is felütöközt. De egyben azért is, hogy eleve nyugodtak lehessünk a végében s eleve tudjuk, hogy közmegelegedésre fog eldőlni, közmegelegedésre kell eldőlnie, úgy, hogy sem a politikának, sem az irodalomnak nem lesz belőle kára.

Tisztelt Társaság, maradjunk meg egy percre Goethénél, kit kortársai közül kevés kivétellel (igaz, hogy ezek közt ott volt Napoleon is) főképp azok szerettek és ismertek el nagynak, kiket mai szóval esztétáknak neveznénk, s kik a maguk ideiben ezeknek az időknek politikai küzdelmeitől valóban közömbösen fordultak el, vele magával együtt, ki, kivéve miniszterségének kezdeteit, maga sem tekintette magát politikusnak. Ugyanezt a Goethét ma nemcsak a németek ítélik az emberiség egyik legnagyobb nevelőjének, még pedig politikai nevelőjének is. A Faust

második részét s a *Wilhelm Meisters Wanderjahre*-t, melyeket évtizedeken át olybá vettek, mint az öreg ember világtól való bogaras elfordulásának dokumentumait, ma a tudomány s a politika kezdi besorozni szent iratai közé. A Faust második részéről megállapítják, hogy mikor Fausttal egy darab földet hódított el a tengertől s ebben jelöli ki megváltását: politikai kultúrprogramot ír az emberiség elé. A *Wanderjahre*-ből egész breviáriumát tudják kiírni az amerikanizmusnak s az industrializmusnak. Alig van újabb felfedezés — mert, ugyebár, az igazságokat is felfedezzük — melynek világánál e nagy emberek eddig homályos egy-egy mondatára vagy célzására is fény ne esnék, s az új világítás azt ne mutatná, hogy ő már két emberöltő előtt meglátta azt, amit a harmadik csak most vett észre. Goethe volt a legnagyobb szocialista — magyarázta minap egy bécsi munkásegyletben az odavaló pártnak egy cselekvő politikusa. S akár betű szerint igaz ez, akár csak a lelkesedésnek túlzása: való, hogy a mai politikus épúgy megtermékenyülhet Goethétől, mint a mai tudós, s mint ahogy a politikus sosem tudja, hogy mikor csinál történelmet, a művész sem tudja, hogy mikor csinál politikát. S mint ahogy az artisztikus művészek alábecsülik a politikát s nem ismerik a természetét, mikor azt hiszik, hogy ők, az ő artisztikumukkal, elfordultak attól: a politika is alábecsüli magát, mikor azt hiszi, hogy ő, a politika, csak ott van meg, ahol kimondottan ott van.

Tisztelt Társaság, én e dologról úgy konzervatív, mint radikális oldal felé már meglehetősen kibeszéltem magam, s ebben a csakis exponáló néhány megjegyzésben nem vezetem le a feleletet mind a kérdésre, amit a Társaság felhívása felvetett; akik majd a vita rendjén felszólalnak, bizonyára megteszik. Kész dolognak veszem a feleleteket; kész dolognak veszem, hogy az irodalom előre jelzi a társadalmi átalakulásokat s azért jelzi, mert azok legelőbb benne mutatkoznak — viszont, hogy e megmutatással maga is egyik főszköze ez átalakulásnak. Világos előttem, hogy az író, mint minden ember, társas lény lévén, ő rajta, az ő érzésén és képességén keresztül épúgy a társadalom szájba meg az esztétikai formákat, mint ahogy a társadalmon keresztül az újabb meg újabb emberi szükségletkielégítési módok hatnak mindenre, ami emberi és lelki, tehát az esztétikumra is. A képzetet útján való szükségletkielégítés ép olyan kielégülő módja minden állati szervezetnek, mint a reális kielégülés, mint például az evés; s a képzelet legmesszebb eső játéka, tehát a legművészibb művészetek is voltaképp ezen a folyamaton épülnek. Még tovább: csakúgy, mint ahogy a sokaság lelke hú szétvetődése az egyes léleknek, az egyes lélek viszont történelmi lerakodmánya a sokaságok lelkének, s így a legegységibb és legbelsőbb okok is, melyek egyes művészekén keresztül az irodalmat fejlesztik, mindenesetre kollektív hatásai a társadalomnak, értvén társadalmon nemcsak az egyívásúakat, hanem a történelemben belevésző egész sorát a nemzedékeknek. Egyszóval vitathatat-

lannak ítélem s az utánam szólók csak bizonyítani és részletezni foghatják, az esztétikának s ezzel az esztétikai értékmérésnek és megállapításnak is társadalmian determinált voltát. E determinánsok közt nyilván ott van a társadalmi ideál is, mely úgy az író, mint az olvasó vágyaiban benne lappang. Csakhogy e determinánsok öntudatlanok; úgy a szociális vonatkozások, mint különösen a társadalmi ideál, mondom, benne lappanganak az írói és olvasói idegzetben, adalékokul, melyek, mint egyéb adalékok — például a szavak jelentéséről való konvenció, a minden ember életében egyforma tapasztalatok, érzések, tulajdonságok — egyáltalán lehetségessé teszik, hogy az egyik valamit kifejezzen, a másik ezt a valamit megértse vagy átérezze. Mint az érintkezés, a megértés, a hatás lehetővé tevője lappang benne úgy a műben, mint olvasójában egyebek közt a társadalmi ideál is. Kifejezésre jutással azonban a társadalmi ideál csak akkor határozza meg a költői munka esztétikai értékét, ha magának a megmért műnek épen ez ideál kifejezése volt a tárgya s a feladata, s ilyenkor s így, mintegy másodfokon, mert már a tudatosság emeletén, a mű esztétikai értéke nem ennek az ideálnak tudományos vagy politikai értékétől függ, hanem attól, hogy ezt a becses vagy nem becses ideált hogy sikerült a költőnek kifejeznie? Az esztétikai értéket ez adja meg: a kifejezés, vagyis pongyolábban de világosabban: nem magának a mondanivalónak tudományos igazsága vagy politikai kívánatossága, hanem az, hogy ezt a mondanivalóját a költő jól tudta-e elmondani, megtalálta-e a kifejezésnek mindazokat a módjait, melyeknek indukáló hatásával az ő mondanivalójának egész komplexumát át tudja vinni az olvasó tudomásába, jobban mondvá: ugyanilyen komplexumot tud felébreszteni az olvasóban. Mondom: az író indukáló hatalmában, az olvasó indukálódásának képességében ható vagy képesítő adalék gyanánt okvetetlen és mindig ott van az ő társadalmi ideáljuk is. De, ismételnem kell, irodalmi érzék cinozurája gyanánt ez az ideál csak akkor kerül számba, mikor maga az ideál volt az indukálendő valami, s ekkor az esztétikai értéket nem az ideál értéke szabja meg, hanem az indukálás szerencsés volta. Elvben tehát azt lehet, sőt kell mondani, hogy mindegy, mit fejez ki a költő — hazugságot, ürességet, gonoszságot, világtól való elmaradtságot — csak meg tudja érzékeltetni. Gyakorlatban, persze, ez nem egészen így van. Mert az érzékeltetéshez kettő kell. Kell valaki, a költő, ki oly mélyen átérezzen valamit, hogy az az idegnedv ömlésével törjön ki belőle, ilyen mélyen pedig csak az ragadja meg az embert, amiben maga is hisz, viszont ennyire fogékony ember ritkán hihet hazug, gonosz vagy rég idejüket múlt dolgokban. S éppígy: kell valaki, az olvasó, kinek lelkében mindezek számára megvannak a megfelelő és alkalmas adalékok — már pedig a nyilvánvaló hazugságok vagy az emberek aznapi vágyaival és tudomásával igen ellenkező mondanivalók egyszerűen nem találnak embert, akibe indukálódhassanak. Innen van az, hogy a maguk idejében óriási hatású

némely költői munkák későbbi korokban nem hatnak, sőt nem is tesznek költészet benyomást, egyszerűen azért, mert mondanivalójuk a későbbi embereknek már nem rezegtet meg lelkét, tehát az ő számukra már nincs jól kifejezve, nincs megérzékeltetve. Világos ebből, hogy az úgynevezett l'art pour l'art épen nem oly mentes a társadalomnak politikai szolgálattól, mint talán maguk a művészek is hiszik. De világos viszont az is, s a művészetnek egyéni, idegbeli, az öntudatlanból parancsolatlanul kitörő mivoltával függ össze, hogy ezt a szolgálatot nem lehet ráparancsolni. Amint a filozófia nem maradhatott ancilla theologiae, a litteratura nem lehet ancilla politicae. A politika hasznát veheti, veszi is, annak, hogy van költészet. De nem dirigálhatja, s hiába is tenné, a költészetet a maga hasznára. Maga a költő sem írhatja elő magának, hogy mi kapja őt meg és mi érdekelje, annál kevésbé írhatják elő mások. Csak a költőre magára való hatással lehet hatni költészetére, azzal, ha fel tudják kelteni politikai érdeklődését, és olyan politikát termelnek, mely nem csalja meg ezt az érdeklődést. Valahogy úgy lehet hasznosítani a költőt a politika számára, mint ahogy az anyával etetik meg az orvosságot, amit a csecsemőnek szántak, hogy beleveggyüljön az anyatejbe s a kisedet ebben a természetesen lett elegyben kapja meg. De hiába ripakodnának rá az anya mellére, hogy ezentúl aszpirint termeljen, bármily kitűnő és hasznos és egészséges is az aszpirin.

Ez a figyelmeztetés egyformán szól úgy a konzervatív, mint a radikális politikának, s ha az irodalom és a társadalom összefüggése tulajdonképpen vitájának megindulása előtt a radikális politika felé fordítom, annak magyarázója a hely, ahol ma összegyűltünk. Ez a hely annak a radikális politikának a helye, mely bíz a maga igazában s nem fél azt alávetni az érdekeletlen, a semmi előzetes utasítással meg nem kötött tudomány próbájának. Azt hiszem, ezt az önbizalmát nem szabad elveszíténie az irodalommal szemben sem, s nem kell veszedelmet látnia az utasításoktól meg nem kötött költészetben sem. Igaz, a komorság egy kicsit mindig velejárója az erkölcsi komolyságnak, s minden puritanizmusban benne lappang az ikonoklasztaság. De ezzel csak agyon lehet verni a művészeteket, nem hasznosítani; — ha van politikai hasznuk (pedig van), csak akkor lehet, ha maguk is megvannak. A l'art pour l'art művészi princípiuma ellen igazsággal nem lehet vetni semmit, mert logika szerint következik a művészet önkéntelen mivoltából. Viszont könnyű megvigasztalódni a jelenségével szemben, mert valójában igazi l'art pour l'art lehetetlen, mivel eredendő megindító ugyanazok a szükségek, legmélyebb meghatározói ugyanazok a sugallatok, melyek a politikát indítják és határozzák meg. Mentül zavartalanabb a munkája, annál teljesebben hatnak e determinánsai, a politika tehát legnagyobb hasznát akkor veszi a művészetnek, beleértve az irodalmat is, ha minden módon, még a saját igényeivel szemben is biztosítja szabad-

ságát. A politika lehet szocialista — az irodalom mindig a manchesterség tartománya marad. *Laissez passer, laissez faire.* A politikának lehet, kell is, mindenhez tartania a jogát s a beleszólását. De az irodalommal úgy van, mint Nagybritannia van Kanadával. Kanada teljesen autonóm, annyira autonóm, hogy Nagybritanniának tulajdonkép semmi köze hozzá és semmi befolyása a dolgaira. De mentül függetlenebb Kanada, annál nagyobb gazdagsággal és erővel neveli Nagybritanniának erejét, s mentül kevésbé kényszeríthetik rá, s annál serényebben állít a maga jószántából, páncélos hajókat az anyaország védelmére.

Schöpflin Aladár: Az irodalmi mű nem csak egyetlen egyéniség gondolatainak vagy érzéseinek foglalata, hanem sajátképen tömegpszichológiai produktum is. Az író nem zárkozhatik el annak a társadalomnak a vágyaitól, erkölcsi, gazdasági, politikai felfogásától, egyéni életétől, amelyben él, sőt természeténél fogva nyugtalanabb és fogékonyabb idegrendszer lévén, mindezeket erősebben, élénkebben és főleg öntudatosabban érzi és tükrözteti művében. Felszínre hoz olyan elemeket, melyek öntudatlanul szunnyadnak a lelkek mélyében, öntudatosá tesznek olyan szellemi és erkölcsi ható erőket, amelyekről az emberek nem is tudták, hogy megvannak bennük. Ennyiben nem csak a maga nevében szól, hanem az emberek bizonyos tömegének nevében is, akikkel a világfelfogás dolgaiban már közösségben él, csak művészi képességével különbözik el tőlük, amelynek segítségével formába tudja foglalni azt, ami a többiekben formátlanul lappang s az öntudat felszínére tudja hozni azt, ami a többieknél a tudat alá van elrejtőzve.

Ebben az értelemben nem képzelhető olyan mérvben a l'art pour l'art irodalmi mű, amely az élet jelenségeitől teljesen elzárkózva, gyökértelenül, egyetlen egyéniség elefántcsont tornyába zárkózva, a múlttal, jelennel, jövővel minden kapcsolat nélkül születhetnék meg. A l'art pour l'art mint esztétikai jelszó, tudjuk, idegen tényezőknek és az irodalom természetével meg nem férő posztulátumoknak a betolakodása ellen hangzott fel és valójában nem lehet más értelme, mint hogy a művészi alkotást nem lehet más szempontok szerint megítélni, mint a maga belső művészi természete szerint. A l'art pour l'art tehát, mint irodalmi jelszó, nem lehet egyéb, mint tiltakozás az ellen, hogy irodalmi művet — ahogy erre minden korban és minden államban történtek kísérletek — politikai, erkölcsi, vagy egyéb az irodalommal inkompatibilis szempontok szerint ítéljenek meg. Figyelmeztetés arra, hogy az irodalmi műnek nem lehet célja erkölcsöt javítani vagy rontani, politikai irányt pártolni vagy ellenezni, — mert csakis az lehet a célja, hogy egy ember — az író — gondolatvilágát a számára lehető legtökéletesebb irodalmi formába foglalja és közölje a többiekkel.

Ez tehát csak bizonyos határvonalak hangsúlyozása, nem pedig az élettől való elzárkózás. Csakis egy lakatlan szigeten

élő Robinsonról — s arról is csak bizonyos mértékig — tehető fel, hogy egyáltalán el tud zárkózni az emberek és az emberiség életétől, hogy elszigetelje magát a benyomásoknak attól a roppant tömegétől, amelyek a társadalomban élő embert minden pillanatban érik és magukkal szemben állásfoglalásra kényszerítik. A kor eszméitől, indulataitól, divatjaitól mindenki függ; ez a függése határozza meg gondolkodásmódját, érzését, az élettel szemben támasztott igényeit. Az író művének ez adja meg a hatalmát s ezért az irodalmi mű mindig a maga keletkezése kora társadalmának, vagy a társadalmi élet bizonyos jelenségének tükré.

Mint minden ember, az író is az egyéni és a tipikus vonások keveredése. Tipikus vonásainál fogva gyökerezik környezetében s ezek a tipikus vonásai érvényesülnek művében is. S mivel e tipikus vonások éppen azért tipikusak, mert rajta kívül még sokakban megvannak, ezek teremtik meg a kapcsolatot közte és a többi emberek között. Mennél több emberben vannak meg az íróval közös tipikus vonások, annál többen ismernek magukra az író művében, annál többen találják meg benne az önmaguk kinyilatkoztatását, tehát annál nagyobb lesz az író hatása. A legnagyobb írók, Shakespeare, Goethe, Dante hatásának egyetemessége éppen abban gyökerezik, hogy mindenki talál bennük magából valamit, hogy a maga egész egyetemességében testesítik meg magukban az emberi természetet. S mivel az emberi természet a maga gyökereiben változatlan marad, csak megjelenési formáiban változik, e nagy írók hatása örök időig, vagy legalább a nemzedékek nemzedékeinek beláthatatlan során át állandó marad: az alatt a réteg alatt, melyet a maguk korától való függés vont rájuk, mindig meg fogjuk találni azt, ami a kortól független, ami minden időkre szóló, ami egyetemesen emberi. Viszont vannak írók, akikben ebből az egyetemességből kevés van meg, akik teljesen koruk produktumai, egyetlen generáció gondolatvilágát és ízlését szólatatják meg s ezért hatásuk teljesen elmúlik a maguk korával. Ezeknek a hatása pillanatnyilag lehet igen nagy, nagyobb az igazi nagy írókénál, mert éppen a korból lelkezetttségüknél fogva készen kapják a közönséggel való kapcsolatot. Amint azonban a kor gondolkodása és ízlése megváltozik, visszahozhatlanul elmerülnek a feledésbe, mert egész művészi és társadalmi hatalmukat kiélte egyetlen nemzedék és az ez után jövő nemzedékek számára már nincs semmi mondanivalójuk. Ezek a divatírók, a Kotzebuek.

Itt értünk a tendenciózus irodalom kérdéséhez. Minden irodalmi mű tendenciózus a szó irodalmi értelmében. Már annál fogva is, mert közlés céljából készül, hatni akar az emberek tömegére, befolyásolni akarja őket valami irányban. Az író művében akarva vagy akaratlanul kifejti a maga nézetét az erkölcs, a társadalmi élet stb. problémáiról s erre vonatkozó nézeteit, megfigyeléseit, érzéseit azért közli, hogy ezeket rászuggerálja olvasóira, hogy a maga szemével nézesse velük a világot.

Ép ennél fogva az író nem marad csupán a közönség mulattatója, hanem a közgondolkodás irányító tényezői közé emelkedik. Még az irodalomnak az a neme is, amely látszólag teljesen egyetlen ember egyéni benyomásait adja, a tiszta líra is részt vett a tömegeknek ebben a szuggerálásában: befolyással van az olvasók érzésvilágára, öntudatosá teszi, ami bennük öntudatlan volt, képeket és szavakat ad nekik a maguk érzésének kifejezésére és kiterjeszti értelmi fogékonyságuk körét, megtanítja őket olyan értelmi ányalatokra, melyekről eddig semmilyen vagy csak nagyon homályos fogalmuk volt. Gondoljunk csak arra a hatásra, mellyel ifjúkori szerelmeskedéseinkre Petőfi szerelmi lírája volt s világgossá válik a lírának ez a hatása.

Többet kívánni az irodalomtól, mint ezt a maga természetéből folyó, szándékoság nélküli hatást az emberekre, nem lehet, mert több nem is telik tőle. Balgaság volna azt kívánni az irodalomtól, hogy bocsássa a maga eszközeit politikai vagy társadalmi pártok, gazdasági vagy morális céltatok szolgálatába. Az az író, aki a mai korban él, úgyszólván valami állást a mai kor kérdéseivel szemben, szocialista vagy kapitalista, feudális vagy demokrata, klerikális vagy szabadgondolkodó, reakcionárius vagy progresszív érzelmű s ez az állásfoglalása benne van művében. Ennél többet olyan népek, pártok, vagy embercsoportok szoktak tőle követelni, melyek erős harcot folytatnak létükért, jelenükért és jövőjükért s a nekik mindennél fontosabb küzdelem szolgálatába állítanak mindent, a művészetet is. Ilyen küzdelemi állapotban volt a múlt század első felében a magyarság s ennek következménye az a kultusz, melyben az időkben a hazafias, pontosabb terminussal szólva a politikai költészet részesült. Ilyen állapotban van ma is, részben legalább a szocializmus s ezért támad ma éppen leggyakrabban a szocialisták részéről az irodalommal szemben a tendenciózusság követelménye. Amikor azonban a küzdelem lehiggad, céljait eléri, vagy legalább megközelíti, eszközökben meggazdagszik, eszméiben differenciálódik: ez a követelmény elhallgat vagy legalább elhalkul és nyomába lép az a megismerés, hogy a maga szempontjából is nagyobb érték az a közvettebb, de mélyebb és tartósabb hatás, a melyet az irodalom a maga természetének megfelelően, a maga saját eszközeivel, a maga hatalmának kifejtésével tett, mint bármily zajos, tehát közvetlenebb, de egyúttal mulóbb hatású, kívülről behozott, tehát a mű természetétől idegen tendencia.

A tendenciózus irodalmi mű annyit jelent, hogy az író kilép a maga írói mivoltából és prédikátorrá válik, vagy publicisztává. Az irányregények és iránydrámák kiveendők a szoros értelemben vett irodalom köréből és a publicisztika körébe utalandók. Megvan a publicisztikai művekkel egyező alaptermészetük: csak addig élnek, amíg az a mozgalom, törekvés vagy program aktuális, amelynek szolgálatába szegődnek. A leg-híresebb irányregények egyike, a Tamás bátya kunyhója ma, mikor már alig vannak, akikre nézve a rabszolgaság személyes

emlék, már csak történelmi adat, teljesen hatástalan és a *Falu jegyzőjé*-nek főleg azért van ma is még hatása ránk, mert azok a vármegyei visszaélések, melyeket ostoroz, nagy részbe ma is megvannak még.

A tendencia, mely kívülről nyomul be az irodalmi műbe, egyenesen lehetetlenné teszi az íróra nézve a maga művészetének teljes és szabad kifejtését, előre megjelölt sorompók közé szorítja. Nem tudok olyan irányregényt vagy drámát, amelyben az irány hangsúlyozása ne tenné beteggé a regényt vagy a drámát. A tendencia előbb volt meg, mint a mű: tehát előre korlátok között vetette formáit, adott sablonokra szorította s ezzel lehetetlenné tette élettartalmának teljes kifejtését. Már pedig a szabadság korlátozása sehol sem boszulja meg magát annyira, mint a művészetben, amelynek nincs más éltető levegője, mint a szabadság.

A tiszta irodalom és a tendenciózus irodalom követelményeinek kontroverziája csakis az író egyéniségében és tehetségében ítélendő meg. Vannak írók, akikben a nagy író mellett nagy moralista is rejtőzik: ezeknek műveiben nagy morális tanulságokat találunk anélkül, hogy ezek befojtanák az irodalmi tartalmat. Vannak írók, akikben erős politikai szellem él, ezek műveinek meglesz a maguk politikai hatása, anélkül, hogy irodalmi hatásuk csorbulna. De nem szabad hinni, hogy lehessen irodalom, melynek az életben nincs gyökere, amely ne legyen egyéb, mint egy magában álló, mindentől elszigetelt elme furcsa vagy színes játéka, az élettel való minden kapcsolat nélkül. A valóság az, hogy ez a kapcsolat néha közvetlenebbül, első pillanatra felismerhetően nyilvánult, néha rejtettebben. Ha látunk olyan író, akiben látszatra semmi ilyen kapcsolatot nem lehet találni, akkor ez arra figyelmeztet, hogy valahol, a társadalom valamely rejtettebb zugában, valamely tőlünk távolálló rétegében olyan mozgalmak formak, olyan szenzációk ébrednek, amelyekről nekünk nincs tudomásunk. Az író, úgy kell felfogni, mint valami nagyon érzékeny barométert, mely a társadalom mélyében forró változásokat és mozgalmakat előre jelzi már olyankor, mikor a kevésbé érzékeny készülékek nem is tudnak rájuk reagálni. Az író lehet arisztokratikusán elzárkózó, az emberek bizonyos szűkebb köréhez, egyes csoportjaihoz forduló s ezeknek eszmevilágát megszólaltató, de akkor is nemcsak önmagát fejezi ki, hanem mindazokat, akikhez fordul és akik megtudják hallgatni. Az író agya kollektív agyvelő: az emberek kisebb-nagyobb tömege gondolkodik és érez általa.

Laczkó Géza: A középkorban a teológia, amely az életfelfogást adta az embereknek, állást foglalt az irodalommal szemben. Neki csak kétféle irodalom volt a világon: céljait szolgáló és ellene törő. Mikor a történelemtől kapjuk életfelfogásunkat, az irodalom a nemzeti élet egy önálló részévé lesz.

A szociológia, amely hivatva van csakhamar mindnyájunk

életfelfogását irányítani, szintén állást akar foglalni az irodalommal szemben. Állásfoglalása világos, azt mondja: „Az irodalom a társadalom függvénye!” Ha az irodalom a társadalom oly függvénye lenne, amely vele ül, vele szalad, fejlődési irányát hűen tükrözi és egyebet nem tesz, értékei a társadalom értékei, akkor bajosan lehetne megérteni, hogy Amerikában, amely a demokratikus fejlődésben legmesszebb haladt, ahol az élet nagy lehetőségekkel kecsegtet, ahol a pénz pezsgő, forró életet kavart, a színpad ártatlan moralitásokat kedvel, amelyekben szereplő urak és hölgyek Szabadakarat, Jóravaló restség neveket viselnek. Vagy Anglia! Anglia irodalmának legnagyobb része ma is meglehetősen szolid és szelíd polgári regényekből áll. Mert hiába hozzák föl önöknekem Bernard Shawt, a szocialistát, szembe állítom vele Oscar Wilde-et, a hedonistát. Arra is van feleletem, hogy az a polgári irodalom nem számít, vagy hogy mégis csak az a nagy, ami a jövőt szolgálja. Mert az irodalomban nem lehet válogatni. Igazi tudományos szempont mindennel számot vet, ami van. És Franciaország? A demokratizmusnak nincsenek korlátai, fejlődése itt-ott anarchikus irányt vesz föl s a költészetben a szimbolizmus uralkodik s a színműirodalomban újra fellép az idealizmus: a költelenség, a heroizmus dicsőítése. A mai Magyarországon a társadalmi fejlődés a szocializmus kijelölté irányban halad s mégse lehet azt mondani, hogy a szocializmus ideálját tükröző művek állnak az érdeklődés középpontjában. Az esztétikai értékmérésnek nem lehetnek szociális vonatkozásai, mert ha lennének, úgy Petőfinek a népjogokért küzdő jobbára gyöngé költeményeit s nem igazi nagyságát alkotó leírásait és szerelmi, családi költeményeit kellene legkiválóbbaknak tartanunk. (Ugyanígy Adynál!) A Bánk bán nem azért jó, mert hazafias aspirációknak ad hangot és nyújt reményt, mert akkor bátran melléje lehetne állítani Kisfaludy Károly *Tatárok Magyarországon*-t, ezt a nagy sikert aratott, csekély értékű darabot.

Álláspontomat a következőkben vázoló: Az írásművet keletkezésében három tényező határozza meg: egy irodalmi minta, egy társadalmi csoport és az író egyénisége.

Az irodalmi minta megállapítása szorosan irodalomtörténeti feladat s ezért itt csak röviden érintem. De kétségtelen, hogy minden műnek megvan a maga mintája. Az irodalmi minta néha tárgyat, alapszmét, hangulatot, külső formát vagy csak előadási módot ad át a születendő műnek. Vannak negatív minták is, amelyekkel szemben az író meg akarja mutatni, hogy kell egy témát megfogni.

Ha a másik két tényező egymáshoz való viszonyát sikerül megállapítanunk, úgy hiszem, meg is feleltünk a *Társadalomtudományi Társaság* által elének adott kérdésekre.

Az író, mint társas lény, nem a „gondolkozó,” az emberiség vezére, a haladás harcos katonája. Az író sohasem az egész társadalom, még kevésbé a társadalom csak előrehaladó részének kifejezője. Ő az emberiség bizonyos szellemi közösséggel össze-

tartozó csoportjainak az a tagja, amellyel az a csoport számot ad magának saját magáról, létéről, léteinek mineműségéről. E csoport lehet igen kicsi, lehet nemzetekre kiterjedő! De akármilyen, köztudata megnyilvánulásra törekszik. Aki egy csoport aspirációinak, gyűlöleteinek kifejezést tud adni, az annak a csoportnak szeretett költőjévé lesz s amilyen mértékben fog ez a csoport döntő szerephez jutni a többi ember sorsának intézésében, olyan mértékben fog írójának hitele nőni, hire terjedni. Nálunk a XIX. század elején általános volt az óhaj egy olyan mű után, amely a múlt ragyogó, ők így mondták, képeivel nyissa föl szemünket a jelen sivárságának szemléletére. Ezeknek a próbálgatásoknak egyik tagja, de éppen az, amelyiknek legjobban sikerült kifejezni a köztudatot, a Zalan futása. Ilyennek kell tekinteni a Chateaubriand *Genie du christianisme* című művét is. Kétségtelen, hogy abban az időben a francia társadalom egy része várta ezt a katolikus művet, és éppen Chateaubriand írta meg, az az ember, akiről Jules Lemaitre csak az imént is, idei téli konferanszaiban kimutatta, hogy természetével, elveivel igen ellenkezett egyébként a keresztény vallás lovagjának szerepe, amit egész életén át kénytelen volt aztán viselni. Ady egy igen szellemes megállapítás szerint a magyar középosztály rothadásán kigyulladt, de perzselő tűzzel lobogó lidérccláng. Akiben egy csoport magára ismer, akiben megtalálja eszméit, aspirációit, az annak a csoportnak a legkiválóbb író. A katolikus és ártatlan dzsentrí szellemben nevelt fiatal lányok költője ma Farkas Imre és hiszem, hogy könyvet olvasó proletár lánynak Csizmadia Sándor a legnagyobb költő; és nem csodálkozom rajta, mert így van ez rendjén. Mert egy író nem egy egész nemzetnek szól, amint azt akkor hitték a pesti skriblerék, mikor a Múzeum-körút még országút volt. Petőfi ma a nemzet költője. De hogy fogadták akkor, amikor föllépett s éppen a hivatalos Magyarország? Póriás, durva, hencegő, izléstelen! De a feltörekvő demokratikus elemeknek tetszett Petőfi és amikor ezek az elemek szerephez jutottak, terjedt Petőfi neve is. Vörösmarty még mintha nem is gondolna a népre, ő az a magyar középnyemes, aki hazáját aggódva félti az idegentől; kedves olvasmányja a nemesi osztályból kikerült politikusainknak. Petőfi a nép gyermeke, aki előbb arisztokratává küzdi föl magát (csak szellemi téren), hogy demokrata érzelmeinek érvényt szerezzen. Ma is a mérsékelt demokrata igaz magyar úri középosztály egyetlen lírikusa, példa rá az úgynevezett Petőfi-könyvtár ügy, ahogy van. Előítéleteink, titkos gondolataink, összeköttetéseink, rögeszméink szerint választjuk ki legkedvesebb íróinkat. Független szellem legyen az, aki ma meg merje írni például egy cikkben főúr létére, hogy neki Ady tetszik. De elhiszem neki, nem is tetszik; ha Adyval érez, akkor nem is főúr. Eötvös se volt az, aki az alig feltűnt Petőfit dicsérte meg egy cikkben. A félművelt, de haladni vágyó, értelmes magyar kisnemesség regényírója Vas Gereben, a nagyok körében történő változásokra tisztelettel

föltekintő férfiú. A Nick Carter regények nem irodalmi művek, de a pesti diákság és cselédek egy részének kedves olvasmánya. Nem az egész társadalom, hanem a társadalom egy kis csoportja keresi magát és szereti magát látni az irodalomban, amelytől megkívánja, hogy lelke vágyait is eléje ábrázza.

A harmadik tényező, amely az irodalmi művet meghatározza, az író individualitása és ez az individualitás az, amely az írókat valamilyen társadalmi csoportba behelyezi. Van, aki beleszületik, így Jókai a forradalom után emlékező és újra élni akaró magyar középosztály fia és kifejezője. Mások az író választja a maga társadalmi csoportját, amelyhez tartozandónak számítja magát. Remélem, senki se fogja félreérteni, ha azt mondom, hogy Farkas Imre is választotta a maga társadalmi csoportját, amelynek kifejezést adott, de így választotta a maga csoportját Petőfi Sándor is, akinek az anyja nem tudott jól magyarul és Herceg Ferenc, aki csak a temesvári piaristáknál tanult magyarul. A magyar irodalomban nem igen van afféle sokkal feltűnőbb példa, mint a franciában: Verhaeren belga, Maeterlinck belga és úgyszólván reprezentánsai a francia irodalomnak. De ha ez nem is számít, mondjuk, mert a belgának francia a kultúrája, ott van Jean Moréas, ünnepezt szimbolista, görög, Stuart Merrill amerikai. Az író individualitása maga választja meg azt a kisebb vagy nagyobb társadalmi csoportot, amelyben el fog helyezkedni. Elhelyezkedvén benne, igyekezővén kifejezni, nem tagadja meg egyéniségét, nem lesz és nem lehet maga választotta szűkebb hazájának szolgája, érvényesíteni akarja saját kincseit, amelyek ha teljesen e csoport kincsei, se több, se kevesebb, akkor az a csoport és az uralma alatt lévők szívesen fogják olvasni, hogy aztán elfelejtsék. De aki olyat ad magából, ami abból a talajból sarjadzik ugyan, de ágait egy más kertbe hajítja át, az tovább viszi csoportját s nem mindig azon az úton, amelyen az haladni akar. Néha a csoport nem megy írója után, amint a királygyalázó Petőfi is népszerűtlen lett egy időre. Ha olyan társadalmi csoportnak vagy csoportocskának szól az író, amelyik nem fejlődik vagy csak követi csöndben a fejlődést, ott a legkitűnőbb íróban sem fogunk előrevivő gondolatokat találni. Gyöngyösi, aki akkor, amikor a török kiűzése foglalkoztatott minden lelket, egy főúri szerelmi kalandot verselt meg s ékesen és kecsesen fabulázott, nem ok nélkül maradt a magyar nemesek és az érdekkörükbe utaltak legkedvesebb olvasmánya századokon át. Mért tekintjük őt kisebbnek, mint Zrínyit? Mért ő közönyös akkor, amikor Zrínyi progresszív? Nem tárgyak teszi őket első vagy második sorba, hanem a szigorú és pártatlan és minden közéleti izmustól ment esztétikai szempont. Mért tartjuk Keményt nagyobbaknak, mint Jókait? Mért Kemény magasabb rendű szociális vagy hazafias célú eszméket lop belénk? Nem. Hanem azért, mert Jókai vízfestéssel, Kemény olajfestéssel dolgozik. Az írónak sajátos, rejtjelmes módon összefonódott individualizmusa, mentül nagyobb az író, annál erősebben nyomja rá bélyegét a társa-

dalomnak arra a részére, amelyik olvassa. Chateaubriand bizonyos szocialisztikus szempontból retrográd alak, mert a monarchista, katolikus társadalmi töredékből nőtt ki és annak adott kifejezést. De ez a retrográd alak, aki ezért elévült, mint sokan hiszik, olyasmit adott e katolikus társadalom kifejezéséhez, ami megindítója volt a romantizmusnak, amelynek feje Victor Hugo.

Nemcsak az irodalmi fejlődést határozza meg az író individualitása, hanem ettől függ a mű tulajdonképeni értéke is és Chateaubriand nem azért évült el, mert nem progresszív Victor Hugóval szemben, aki viszont az, hanem azért, mert különösen dallamos prózán és a *mal de René*-n kívül nem nagyon sokat adott az emberiségnek, míg Victor Hugo azért él, bár sokkal kevésbé, mint hinné az ember, ahogy Goethe is él, mert még nincsenek kimerítve, annyi gondolat, kifejezési mód, érzelemáramlat van bennük, hogy mindenki megtalálja ott a magát. Itt van Voltaire! Mit adott ő újat, eredetit, sajátosat a maga társadalmi csoportjának ábrázolásához, hangotadásához? Óriási hatása volt, rengeteget írt és mi maradt meg belőle örök kincsül, állandó olvasmányul? Egy-két kötet, amelyet világos, egyszerű előadása, logikus eszmenete, túlzástól tartózkodó, de mégis gúnyos eleganciája és kitűnő, túlnyomó részben rövid, lapidáris mondatai tesznek egyénivé, maradandóvá.

Ez a harmadik tényező, az individualitás az, amellyel az író visszahat a társadalomra, első sorban arra a körre, amelyből kinőtt és nagyságához képest távolabbi körökre is. Azt hiszem, Shakespeare-nak Közép-Európában való elterjedése tette az embereket megértőbbé a romboló szenvedélyekkel szemben. Persze, az ilyen általános hatás igen ritka. Ilyen a szív jogának eszméje, amit Rousseau vet föl, Goethe fejleszt tovább erősebben szentimentális alapon és szabad szerelem alakjában lép föl a feministák között. Egy ilyen kisebb hatást Schöpfung Aladár világított meg szépen Petőfíre vonatkozólag. A nagy emberek hatása szuggesztív. A latin írók eleganciája, Horatius finom bölcselkedése, férfias ódái egész nemzedékeket neveltek. A magyar hazafias költészet nemcsak kísérte a történeti eseményeket, hanem elő is készítette folytatásukat.

Az író tehát egy társadalmi csoportból nő ki, azt kifejezi, de individualitása új esztétikai értékeket hoz és ezek az új értékek jelentik nagyságát, határozzák meg az irodalmi fejlődést és hatnak a társadalomra.

Ha meg tudom állapítani, hogy mit kapott az író társadalmi csoportjától, ha kikeresem a rá ható irodalmi mintát, akkor nem nehéz megállapítanom, hogy mit ad magából, mi az individualitása s ezzel azt is megállapítottam, mi az benne, ami a társadalomra visszahat. De ennek az individualitásnak megállapításában nem játszhat szerepet, csak az esztétikai szempont. Mert megtörténhetik, hogy a nagy író egyénisége, ha nem is ellensége a társadalmi előhaladásnak, de közönyös vele szemben vagy a megfigyelő álláspontjára helyezkedik. Arany nagyságát

nem kell bizonyítani, azt se, hogy rokonszenvezett a demokratikus előhaladással, sőt a forradalommal is s mégis mily gyöngék aránylag az ő harcias, forradalmi költeményei, míg a forradalom után egyéniségének elégedetlen, megfigyelő, kritikusai milyensége a *Nagyvidai cigányok*-ban talál kifejezésre, Kossuthot Csóri vajdává torzítva. És ezért senkinek sem jutna eszébe Aranyt hazafiatlansággal vádolni, ami egyet jelentene itt azzal, hogy ellensége a haladásnak. Itt irodalomtörténeti feladatról van szó s a szociológia itt nem tehet mást, mint átveszi az irodalomtörténet megállapításait, hogy ne essék abba a hibába, amit ő maga találna legnagyobbban abban, aki Petőfit aulikus szempontból igyekeznék lekcisinyíteni.

Az a joga ellenben megvan, hogy konstatalja, hogy az irodalom csak igen kis részben követi az ő haladásának irányát. S ha ma Magyarországon megállapítja, hogy az irodalom, még pedig a magát haladónak nevező s tényleg az, nincs a legszorosabb összefüggésben a szocializmus elveivel, nem vonhatja le azt a következtetést, hogy ez az irodalom szerepét tévesztette s semmit sem ér, amint hogy az irodalom se mondja a népjogok harcospairól, hogy idétlen ábrándokat kergetnek. Útjaik elválnak, bár hitem szerint egy irányt követnek, de mind-egyikük a maga eszközeivel, a maga módján. A szocializmus demokratikus fejlődést akar s harcol az áltekingtelyek ellen. Ma a fiatal írók egész légiója honnan nő ki? Abból a kispolgárságból, amelyik legjobban nyög a teher alatt. Hol volt eddig ez az osztály a magyar irodalomban? Nem demokratikus fejlődés-e ez? S nem harcol-e e fiatal irodalom az áltekingtelyek ellen? Nem bottal és harci szóval (ha kell, avval is), de példát mutató művekkel? . . . Hitem, hogy egy úton járunk!

De az író szuverén. Maga választja meg azt az embercsoportot, amelyet majd kifejez s e választásban egyénisége vezet, amelyet tisztelnünk kell, mert minden becsületes írónak joga van a szóhoz s ha egy bájos katolikus legendát megír, nem szabad rákiáltanunk: „Te kongregációs!” Mért ne írhasson a szabadgondolkodó író keresztény legendát? Nem írt-e egy igen vallásos pap, aki visszavonultan élt és vasánaponként hüen misézett, Csiky Gergely, nagyhatású társadalmi vígjátékokat, amelyben nem imádkozott minden szereplő? A vallásos ember ne vethesse papírra a vallástalan tépelődéseit, az erényes ne a bűnt, az épészü ne az örültet, a progresszív ne az elmaradottat? Hol lenne akkor Dante, Rossuet, Shakespeare? Zola, a piszkos bűnök rajzolója, feddhetlen becsületű és senki se sároztta be magát jobban a bűn posványában, mint időnk legszebb Szűz Mária-énekének szerzője, Verlaine s leg-erkölcsösebb elmélkedésének, a De profundis-nak írója, Wilde. Hátha az által használom a haladást, hogy a maradást festem? S ha nem használom? Baj az? Ha értékeset, magasrendűt, őszintét ad az író, nem szabad keresztlevelébe kukkantanom, sem szavazó golyója után leskelődnöm az urnák körül.